

Deze leidraad nafase is ontwikkeld door:

De Stuurgroep Nafase:

G. Wessel, Regionaal Geneeskundig Functionaris bij de GHOR Zeeland; (voorzitter);
Mw. E. Allaert, FOD Volksgezondheid, psychosociaal manager voor Oost- en West-Vlaanderen; projectleider;
R. de Meyer, Provincie Zeeland; projectleider;
L. Bauwens, Directeur Veiligheid Oost-Vlaanderen;
W. Daes, Cel Nationaal PsychoSociaal Rampenplan Brussel;
J. Debyser, Kabinetschef Gouverneur West-Vlaanderen;
Mw. L. Ervinck, Secretariaat Euregio Scheldemond;
W. Haenen, Federaal Gezondheids Inspecteur Oost-Vlaanderen;
O. Pauwels, FOD Binnenlandse Zaken;
J. Petri, Ministerie BZK;
H. Saffrie, namens de Zeeuwse gemeenten.

Voor de uitwerking is opdracht verstrekt aan:
het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement
M. J. Van Duin;
M. Zannoni.

September 2005

ISBN – 10: 9071565785
ISBN – 13: 9789071565786
Uitgever: Provincie Zeeland

Foto's voorkant:

Links boven: gasramp Gellingen, fotograaf: onbekend
Links onder: parlementaire enquêtecommissie Bijlmerramp, foto: Roel Rozenburg
Rechts boven: rampgebied vuurwerkcramp Enschede, fotograaf: onbekend
Rechts onder: monument Herculesramp, foto: Defensie archief

Voor opmerkingen of vragen naar aanleiding van deze leidraad kunt u schriftelijk, telefonisch of per email contact opnemen via:

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement
Koninginnegracht 26
2514 AB Den Haag
Nederland
Tel: 0031 (0)70 312 20 21
Internet: www.cot.nl
Email: cot@cot.nl of m.zannoni@cot.nl

Voorwoord

De overheid in België en Nederland heeft zich de laatste jaren in toenemende mate voorbereid op crisissituaties. Enerzijds is er, mede onder druk van de politiek en de publieke opinie, veel geïnvesteerd in de verbetering van de planvorming. Momenteel wordt in België de laatste hand gelegd aan een Koninklijk Besluit (KB) waardoor alle noodplannen inhoudelijk op uniforme wijze zullen worden opgesteld. Nederland heeft in een tweetal wetten geregeld dat rampenplannen worden opgesteld en getoetst aan vastgestelde criteria. Anderzijds is er in beide landen een fixatie op het oefenen van overheidsoptreden tijdens de acute fase.

Daadwerkelijke rampen hebben echter geleerd dat de fase na de bestrijding van de crisissituatie minstens zo belangrijk is om goed te organiseren. Voor deze nafase is nu een leidraad ontwikkeld. Daarbij zijn de ministeries van binnenlandse zaken en van volksgezondheid inhoudelijk betrokken geweest.

Deze leidraad nafase is een product van onze gestructureerde grensoverschrijdende samenwerking in de Euregio Scheldemond. De leidraad is echter zodanig opgesteld dat deze geschikt is voor alle steden en gemeenten in zowel België als Nederland.

De Provincie Zeeland, de Oost-Vlaamse vzw Medov (vereniging zonder winstoogmerk Medisch Oost-Vlaanderen), het provinciaal Gouvernement West-Vlaanderen, en de GHOR Zeeland (Geneeskundige Hulpverlening bij Ongevallen en Rampen) zijn op 1 december 2004 gestart met het grensoverschrijdend project nafase. Het project is mede mogelijk gemaakt door de financiële inbreng van het Interreg III project "Over de grens, van mens tot mens". Met de realisatie van de leidraad nafase is het project nu afgerond.

Wij bevelen u deze leidraad nafase van harte aan. De praktische bruikbaarheid van het document voor overheden en hulpdiensten kan nu ook door u worden ervaren.

DE GOUVERNEUR VAN WEST-VLAANDEREN,
P. Breyne,

DE GOUVERNEUR VAN OOST-VLAANDEREN,
A. Denys,

DE COMMISSARIS VAN DE KONINGIN IN ZEELAND,
W.T. van Gelder,

DE VOORZITTER VAN DE GHOR ZEELAND,
J.J.P.M. Asselbergs,

Voorwoord.....	3
Hoofdstuk 1 Introductie: een leidraad voor de nafase.....	5
Hoofdstuk 2 De nafase in beeld	9
Hoofdstuk 3 Beschrijving, activiteiten en aandachtspunten per.....	15
thema	15
A. Coördinatie en organisatie.....	16
B. Schade en financiële voorzieningen	19
C. (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw	23
D. Milieu.....	27
E. Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers.....	29
F. Geneeskundige opvang en verzorging.....	31
G. Psychosociale opvang en verzorging.....	33
H. Informatievoorziening	39
I. Externe voorlichting	44
J. Gezondheidsonderzoek en - monitoring	46
K. Uitvaart.....	48
L. Herdenken	51
M. (Evaluatie)onderzoek en leren	54
N. Strafrechtelijk onderzoek	58
O. Verantwoording afleggen.....	61
P. Grensoverschrijdende samenwerking.....	63
Bijlage 1 Voorbeelden per thema	66
Bijlage 2 Enkele referenties per thema	101

Hoofdstuk 1 Introductie: een leidraad voor de nafase

1.1 Inleiding

Deze leidraad gaat over de fase na een ramp of crisis: de nafase.¹ Dit is de fase waarin activiteiten worden ontplooid waardoor er na een ramp of crisis weer kan worden teruggekeerd naar de 'normale' situatie. Internationaal wordt gesproken over *recovery*; de fase van herstel en wederopbouw na een ramp.

Het is de fase waarin de volle omvang van de ramp duidelijk wordt. Bekend wordt wie de ramp heeft overleefd en wie niet en wie verdere medische en/of psychosociale hulp nodig heeft. Ook wordt duidelijk welke materiële schade is aangericht en op welke wijze deze al dan niet zal (kunnen) worden hersteld en vergoed. Bovendien is het onvermijdelijk ook de fase van de publieke en politieke discussie en van verantwoording en onderzoek. Ten slotte is het de fase waarin, afhankelijk van de specifieke ramp, tientallen, zo niet honderden slachtoffers, hulpverleners, bedrijven en overheidsfunctionarissen veel tijd en energie moeten steken in het voorkomen van onnodige gevolgen van de ramp en in het stapsgewijs realiseren van de zo gewenste terugkeer naar 'het normale'.

De impact van de nafase is zelden zo treffend geïllustreerd als in de brief die de gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen zond aan de slachtoffers van de verkeersramp op de E17 te Nazareth (1996). Bij deze omvangrijke kettingbotsing waren 210 voertuigen betrokken. De botsing resulteerde in 10 doden, 56 zwaar gewonden en 59 licht gewonden.

"Ruim een maand is verstreken sedert het tragische ongeval, het zwaarste uit de geschiedenis, op de E17 te Nazareth op dinsdag 27 februari 1996. De mist belemmerde die dinsdagmorgen elk normaal verkeer en plots kwam u terecht in een wereld van gruwel, geweld en onmacht.

De eerste periode na het ongeval was ongetwijfeld getekend door verlies, pijn en ongeloof. Misschien had u zelfs het gevoel dat uw leven en de wereld rondom u instortten.

Ondertussen heeft deze eerste schok, voor de meesten onder u geleidelijk plaats gemaakt voor de confrontatie met de gevolgen van de onomkeerbare werkelijkheid. Velen onder u zagen zich genoodzaakt om zo snel mogelijk een nieuw levensvenwicht te vinden, ondanks de opgelopen verwondingen of de administratieve beslommingen die een dergelijk ongeval met zich meebrengen. Anderen ondervinden op emotioneel en/of financieel vlak nog steeds veel hinder. Sommigen onder u verloren zelfs een dierbaar persoon en rouwen nog dagelijks om dit verlies.

Tijdens de voorbije periode hebt u ongetwijfeld nog vaak in gedachte stil gestaan bij het ongeval dat u rechtstreeks of onrechtstreeks trof. Hoewel elkeen op een eigen manier omgaat met de herinneringen aan deze verkeersramp, willen wij er u toch op wijzen dat de heropleving van nare gevoelens en gedachten in de periode volgend op het gebeuren erg normaal en zelfs noodzakelijk zijn voor de verwerking ervan. Weet echter dat u niet alleen staat. Ikzelf sta nog steeds sprakeloos tegenover het leed dat sommigen onder u is aangedaan."²

"Iedere verstoring kent een eigen nafase. Hoe deze eruitziet, volgt uit de specifieke kenmerken van voor de verstoring, van de verstoring zelf en de eigen dynamiek die daarop

¹ In de veiligheidsketen, een begrip afkomstig uit het integrale veiligheidsbeleid van begin jaren negentig, wordt dit stadium na een ramp aangeduid met de term nazorg. Toen werd nazorg omschreven als al datgene wat nodig is om zo snel mogelijk terug te kunnen keren naar de normale verhoudingen van vóór de crisis. De term nazorg richt zich in de praktijk echter primair en nogal eenzijdig op de sociale en psychologische aspecten en is daarmee minder geschikt als overkoepelend begrip dat alle aspecten die zich na een hevige gebeurtenis manifesteren kan omvatten. Wij spreken daarom verder over de nafase. HTK, 1992-1993, 23 096, nrs. 1-2, p. 13

² De Gouverneur van de Provincie Oost-Vlaanderen, *Brief met uitnodiging aan de slachtoffers van de verkeersramp op de E17 om deel te nemen aan een informatiebijeenkomst*, 2 april 1996

volgt. Dit 'eigen karakter' komt tot uiting in onder meer het (continu wisselend) samenspel van betrokken instanties, de politiek dominante thema's en de persoonlijke en maatschappelijke impact. (...) Alhoewel de operationele en bestuurlijke aandacht voor de nafase is toegenomen, blijkt de praktische invulling van die aandacht lastig. Het is in de praktijk moeilijk om de vertaalslag te maken van gevoelde noodzaak van aandacht voor de nafase naar concrete activiteiten en prioriteiten.³

In de fase na de ramp kan het nodige misgaan. Voor een ramp die een kleine gemeenschap teisterde kan bijvoorbeeld gelden dat de ramp na de ramp in bepaalde opzichten ernstiger en lastiger is dan de ramp zelf. De zogenoemde *honeymoon phase* na een ramp – waarin sprake is van grote saamhorigheid – blijkt vaak van uiterst korte duur; bijzonder snel bloeien conflicten weer op of verdwijnt de gebeurtenis weer even snel van de agenda.

De nafase heeft een lange periode in de schaduw gestaan van de respons en de preparatie. Sinds een tiental jaren mag de nafase zich echter verheugen op een groeiende belangstelling in de wereld van de crisisbeheersing. Dit heeft een aantal redenen.

Ten eerste is de aandacht in de media en publieke opinie voor rampen beduidend groter dan vroeger. Daardoor blijft er onmiddellijk na de acute/respons fase⁴ ook de nodige aandacht voor zo'n 'media-event'. De bevolking is grosso modo mondiger geworden en accepteert minder gemakkelijk verklaringen als 'pech gehad' of 'act of God'. Het gevolg is dat er vaker zaken onderzocht moeten worden, oftewel dat er na een ramp meer vragen komen over hoe dit toch zo kon gebeuren. Met deze mondigheid is ook de juridisering toegenomen. Vaker dan vroeger zullen calamiteiten aanleiding geven tot allerhande juridische procedures. Vanwege mondigheid en juridisering zijn de thema's 'schade' en 'wie zal/moet dat betalen' ook prominenter geworden. Ook op het gebied van ondersteuning en zorg is sprake van een duidelijke verandering in de laatste decennia. 'Vroeger' verwerkten mensen blijkbaar vooral zelf en in eigen kring een groot verdriet. 'Vroeger' werd het ook meer vanzelfsprekend gevonden dat de crisis (bijvoorbeeld een oorlog; watersnood) zo snel mogelijk werd vergeten. Ook op het vlak van psychosociale zorg en aandacht is de situatie nu significant anders dan enkele decennia geleden. Ten slotte is sprake van een wijziging vanwege het feit dat er inmiddels zoveel regels, beleid en initiatieven zijn ontwikkeld. In onze hedendaagse informatiemaatschappij wordt het steeds vanzelfsprekender dat in een nieuwe situatie betrokkenen kennis nemen van regelingen en activiteiten die hebben plaatsgevonden na eerdere rampen. Iedere afzonderlijke ramp lijkt een uitbreiding te impliceren van dit reeds bestaande pakket aan maatregelen, voorzieningen en beleid.

De toegenomen aandacht voor de nafase wordt echter nog maar af en toe concreet omgezet in activiteiten, zoals het aanpassen en uitbreiden van de planvorming en het beoefenen van de nafase.⁵ Dit terwijl de ervaringen van slachtoffers van eerdere rampen de intensiteit en complexiteit van de fase na de ramp tonen, en iedere gemeente die is getroffen door een ramp beaamt dat de nafase bijzonder ingrijpend is geweest en soms zelfs nog is. Voor het openbaar bestuur levert de nafase van een ramp keer op keer veel meer werk op dan vooraf verwacht. Vele tientallen functionarissen zullen hun tijd en energie moeten steken in de veelheid van zaken die speelt na een ramp. Ook de fase na een ramp is dus een periode waarbij een goede voorbereiding kan lonen.

³ M. van Duin en M. Zannoni (2003), De nafase: een verdere kennismaking, in: *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, jaargang 2, nummer 3, Elsevier: p. 12

⁴ Acute fase en respons fase zijn synoniemen van elkaar. In deze leidraad zullen wij, omwille van de leesbaarheid, consequent gebruik maken van de term acute fase.

⁵ Een uitzondering vormt bijvoorbeeld de gemeente Rotterdam die als onderdeel van het crisisbeheersingsplan een nafase plan heeft ontwikkeld. Ook is in Rotterdam de inzet in de nafase enkele malen meerdaags geoefend. Ook bijvoorbeeld in Groningen is de nafase separaat beoefend. Deze oefeningen zijn georganiseerd in samenwerking met het COT.

1.2 Wat is het doel van de leidraad?

De leidraad is ontwikkeld als hulpmiddel voor alle partners die betrokken (kunnen) zijn bij de nafase van een ramp.

Waarom deze leidraad nafase?

Deze leidraad kan worden benut voor:

- het ondersteunen van de keuze om bepaalde zaken vooraf voor te bereiden (dus voor een ramp!) en om andere zaken pas na een daadwerkelijke ramp op te pakken;
- het vergroten van de bewustwording over de veelheid aan onderwerpen die in de nafase de aandacht, tijd en energie vereisen van vele betrokken partners;
- het vergroten van de bewustwording dat er keuzes moeten worden gemaakt over de wijze waarop het proces van de nafase wordt ingericht (metabesluitvorming);
- het aanscherpen van de planvorming, vooral de planvorming voor specifieke onderwerpen (bijvoorbeeld de organisatie en coördinatie in de nafase);
- het aandragen van ideeën en suggesties ten behoeve van het ontwikkelen en uitvoeren van (bestuurlijke en operationele) oefeningen waarin de nafase wordt beoefend;
- het in de respons op een ramp al rekening houden met de nafase;
- het kort na een ramp opstellen van plannen van aanpak voor (onderdelen) van de nafase voor de korte en/of lange termijn.

De leidraad is gericht op een brede doelgroep waarbij geldt dat niet alle onderdelen voor alle partners even relevant zullen zijn. Voor sommige partners zal gelden dat alleen de beschrijving van een of enkele thema's relevant is. Voor andere partners, zoals voor het coördinerende bestuursniveau, zal juist de integrale benadering van de thema's waardevolle input betekenen, juist omdat de leidraad zich niet beperkt tot een of enkele thema's. Dit geldt ook voor de per thema geformuleerde activiteiten en aandachtspunten. Deze zullen per partner in meer of mindere mate van toepassing zijn.

De leidraad is bedoeld als hulpmiddel. Het is dan ook geen operationeel draaiboek. De in de leidraad gepresenteerde activiteiten en aandachtspunten kunnen echter wel benut worden voor het aanscherpen/opstellen van draaiboeken, procedures, oefeningen, en dergelijke, of de input vormen voor opleidingen en werkbijeenkomsten. Ook kan het de aanleiding zijn voor interne en externe bijeenkomsten van direct betrokken medewerkers. De verantwoordelijke partners zullen echter zelf moeten beoordelen op welke wijze zij deze leidraad willen cq. kunnen benutten.

Voor elk van de thema's geldt dat de beschrijving in de leidraad een beknopte is. Over elk van de thema's kunnen meerdere boeken geschreven worden. In deze leidraad is gekozen voor een beschrijving per thema waarin de belangrijkste uitdagingen worden benoemd en waar op hoofdlijnen wordt aangegeven wat er geregeld kan/moet worden.

De ambitie was niet gericht op het volledig en uitputtend zijn. Onze ambitie was het opstellen van een leidraad met een zo groot mogelijke meerwaarde voor de partners in het veld: zij die daadwerkelijk aan de slag moeten voor, tijdens en na een ramp.

1.3 Hoe 'werkt' de leidraad?

De kern van de leidraad wordt gevormd door zestien thema's. Ieder thema staat voor een onderwerp dat kan spelen in de nafase. In hoofdstuk 2 beschrijven wij de nafase na een ramp en worden de zestien thema's gepresenteerd. In de beschrijving is een expliciete koppeling gemaakt met de acute fase en wordt – op hoofdlijnen - een overzicht gegeven van de mogelijk betrokken partners per thema.

In hoofdstuk 3 geven wij per thema een beknopte beschrijving waarbij de nadruk ligt op de betekenis van dit thema in de nafase. In deze beschrijving benoemen we de voornaamste uitdagingen waarmee betrokken partners kunnen worden geconfronteerd. Vervolgens geven

wij per thema aan welke partners een rol kunnen hebben. In een volgende stap geven wij per thema een overzicht van mogelijk te ondernemen activiteiten met (indien relevant) enkele aandachtspunten. Dit overzicht vormt het zwaartepunt van de leidraad. De aandachtspunten zijn gebaseerd op ervaringen met eerdere rampen, aanvullende interviews met Belgische en Nederlandse partners en de bredere aanwezige COT-ervaring. De nadruk ligt, zoals reeds vermeld, op de praktische meerwaarde voor de betrokken partners, niet op de volledigheid.

In bijlage 1 presenteren we voor elk van de zestien thema's twee of drie voorbeelden. Het gaat hierbij om passages uit onderzoeksrapporten, mediaberichtgeving of andere schriftelijke of virtuele bronnen. Deze voorbeelden illustreren aspecten van het desbetreffende thema en laten de thema's meer 'leven'.

Een selectie van relevante referenties per thema staat centraal in bijlage 2. Hierbij geldt dat het gaat om enkele referenties per thema die een startpunt kunnen vormen voor een verdere verdieping van het betreffende thema.

Hoofdstuk 2 De nafase in beeld

2.1 Wat is de 'nafase'?

Wanneer begint en eindigt de nafase?

De term nafase suggereert dat een objectief moment kan worden benoemd waarop de acute fase - de fase waarin de ramp zich voltrekt – eindigt en de fase 'na' de ramp begint. Vervolgens dringt de vraag zich op wanneer de nafase eindigt en er weer sprake is van een 'normale' situatie. Het benoemen van een objectief begin- en eindpunt van de nafase is eigenlijk onmogelijk. Sterker nog, dit is in feite niet relevant. Niet de definitie, maar de praktische betekenis van de nafase moet voorop staan. Het gaat hierbij om vragen als:

- welke onderwerpen kunnen in de nafase spelen?
- welke partners hebben een rol in de besluitvorming en de uitvoering van de benodigde maatregelen?
- voor welke uitdagingen kunnen de betrokken partners worden geplaatst?
- welke lessen kunnen worden geleerd van de nafase van eerdere rampen?

De nafase is het sluitstuk van wat ook wel de 'veiligheidsketen' wordt genoemd. In deze keten wordt een ramp of crisis als proces beschouwd. Binnen de veiligheidsketen worden vijf fasen onderscheiden waarin activiteiten moeten worden ondernomen. De eerste drie fasen hebben betrekking op de situatie voor de ramp, dit zijn de fasen van pro-actie, preventie en preparatie. De vierde fase is de acute fase waarin de respons moet worden vormgegeven. De vijfde en laatste fase betreft de nafase.

Fase	Omschrijving
Pro-actie	Pro-actie is de fase waarin een risico wordt uitgesloten (bijvoorbeeld door het besluit om geen gevaarlijke stoffen meer te vervoeren in een bepaald gebied).
Preventie	Preventie is gericht op het voorkomen of maximaal beperken van de omvang van een ramp of crisis (bijvoorbeeld door gevaarlijke stoffen zo veilig mogelijk te verpakken en bijvoorbeeld niet te rijden in de buurt van woningen).
Preparatie	Preparatie is gericht op de voorbereiding op een eventuele ramp (bijvoorbeeld door een plan te maken waarin wordt aangegeven wie wat doet mocht een tankwagen met gevaarlijke stoffen bijvoorbeeld lekken). Dit wordt gedaan omdat zelfs maximale preventie niet iedere crisis kan uitsluiten.
Respons	Respons behelst de fase van de acute crisis (bijvoorbeeld het verrichten van metingen om te zien of er gevaarlijke stoffen zijn vrijgekomen en bijvoorbeeld het leegpompen van een beschadigde tankauto). Het stadium dat de crisis gemanaged moet worden en de gevolgen moeten worden beperkt.
Nafase	De nafase betreft al die processen die zich na een calamiteit of crisis kunnen manifesteren (bijvoorbeeld het herhalen van metingen, het vergoeden van de schade of bijvoorbeeld het onderzoek naar de oorzaken van een ongeval waarbij een wagen met gevaarlijke stoffen is betrokken).

Algemene aandachtspunten voor de nafase

- ! *De nafase moet niet worden onderschat. De grootste impact ligt uiteraard bij de slachtoffers en hun omgeving. Echter ook voor gemeenten en andere bestuursniveaus is de nafase intensief. Het zwaartepunt in tijd, energie en middelen verschuift van de hulpverleningsdiensten in de acute fase naar de overheidsdiensten (gemeente, Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW) provincie, etc.) in de nafase?;*
- ! *De veelheid aan activiteiten, de benodigde zorgvuldigheid en het grote aantal betrokken partners maken duidelijke afspraken over de coördinatie noodzakelijk;*
- ✓ *Breng zo snel mogelijk de verantwoordelijkheden in beeld. Dit zal per specifieke situatie verschillen. Het is met name zaak om de verantwoordelijkheden van de betrokken bestuursniveaus in beeld te brengen;*

- ✓ Werk met een duidelijke projectstructuur. In deze projectstructuur moeten de meest dominante thema's van de specifieke ramp herkenbaar terug komen (mede gelet op de verantwoordelijkheden die hierbij horen);
- ✓ Denk na over de rol van de bestuurders die niet direct verantwoordelijk zijn in de acute fase, maar wel een eigen verantwoordelijkheid hebben in de nafase (zorg en welzijn, milieu, etc.);
- ! *Ook diensten die normaliter niet direct betrokken zijn bij de acute rampenbestrijding kunnen in de nafase een stevige rol hebben (gemeentelijke diensten/bedrijven op het gebied van bouwen en wonen, sociale dienst, etc.). Deze diensten dienen zich daarvan bewust te zijn. Ook van hen zal mogelijk voor een lange periode een grote inspanning worden gevraagd;*
- ✓ Maak gebruik van scenario's. Denk vooruit: eerst in dagen, later in maanden en uiteindelijk zelfs in jaren. Deze scenario's kunnen de betrokken partners helpen om de mogelijk noodzakelijke capaciteit en middelen in beeld te brengen. Ook kunnen de scenario's worden benut ten behoeve van de vormgeving en invulling van de projectorganisatie, de communicatie met de bevolking, etc.;
- ✓ Werk als gemeenten en andere bestuursniveaus samen om schaarse capaciteit en expertise te bundelen, zodat deze voor langere tijd kan worden ingezet. Dit kan bijvoorbeeld op het gebied van voorlichting waarbij voorlichters van afzonderlijke gemeenten mee helpen en elkaar afwisselen (in Nederland 'poolvorming' genoemd). Het gaat hier verder om onder meer schaderegistratie, uitvaart, voorlichting, etc.;
- ✓ Beoefen de nafase. Geef de nafase een duidelijke plek in het oefenbeleid. Op deze wijze kan de planvorming worden aangescherpt en worden betrokken partners zich beter bewust van de impact van de nafase.

2.2 Welke thema's komen aan de orde na een ramp?

Iedere ramp, en in het verlengde hiervan dus ook iedere nafase, is uniek. Sommige rampen en zware ongevallen blijven qua gevolgen beperkt tot een relatief kleine en identificeerbare groep: de directe slachtoffers en hun verwanten en vrienden, de door hen opgelopen materiële en immateriële schade, en de veroorzaker van de ramp (een bedrijf, een individu, en dergelijke). Voorbeelden hiervan zijn een dodelijke brand of een grootschalig verkeersongeval. Andere rampen verwoesten een compleet industrieterrein of woonwijk en resulteren in grote, onderling sterk verschillende slachtoffergroepen. Dergelijke rampen vergen een intensieve en langdurige wederopbouw en zorg voor honderden direct betrokkenen. Weer andere rampen hebben een haast onvoorstelbare omvang, zoals de vernietigende Tsunami die in december 2004 delen van Azië en Afrika trof. Dergelijke rampen (vaak natuurrampen of grootschalige chemische rampen) gaan gepaard met (honderd)duizenden doden en grijpen diep in in gemeenschappen. De omvang en complexiteit van de nafase van dergelijke rampen is al even onvoorstelbaar als de ramp zelf.

Iedere nafase is dus anders. Het is om deze reden zaak om zo snel mogelijk na een ramp zicht te krijgen op het waarschijnlijke karakter van de nafase. Vervolgens kunnen de eerste aanzetten worden gegeven voor een integrale aanpak.

Vragen die mede bepalend zijn voor het karakter van de nafase:

- Hoe groot is het aantal dodelijke slachtoffers? Dit bepaalt onder andere het aantal mensen (familie, vrienden) dat een blijvend persoonlijk verlies moeten verwerken;
- Hoe groot is het aantal gewonden? Wat is de aard van de verwondingen? Dit bepaalt bijvoorbeeld hoe lang de behandeling zal gaan duren maar ook hoe 'zichtbaar' de ramp zal blijven (denk bijvoorbeeld aan ernstige brandwonden);

- Zijn er nog vermisten? Het feit dat er nog vermisten zijn betekent dat er gedurende langere tijd intensief gewerkt zal moeten worden om deze vermisten op te sporen om bijvoorbeeld zo snel mogelijk de onzekerheid van eventuele nabestaanden op te helderen. Wanneer de kans bestaat dat er nog slachtoffers vermist zijn (bijv. zich bevinden in het puin), zal ook het intensieve zoeken doorgaan en zal de aandacht van de media minder snel verslappen;
- Hoe groot is de materiële schade en hoe snel kan deze worden opgeruimd, hersteld of herbouwd? Dit bepaalt mede de 'zichtbaarheid' van de ramp;
- Is er speciale aandacht nodig voor hulpverleners of andere specifieke doelgroepen?
- Raakt de ramp of crisis een identificeerbaar segment van de samenleving (een bepaalde groep, een bepaalde wijk en dergelijke) of raakt de ramp of crisis de samenleving op een meer diffuse wijze (economische schade) (of beide)?
- Is de ramp mogelijk of aantoonbaar veroorzaakt door kwaad opzet? Opzet zal gepaard gaan met allerlei juridische procedures en rechtszaken;
- Bestaat er nog een vervolgdreiging zoals bijvoorbeeld explosiegevaar, naschokken of een volgende aanslag?
- Hoe uniek is de aard van de ramp? Gaat het om een type ramp waaraan de bevolking relatief 'gewend' is, of gaat het om een type ramp dat zich zelden eerder heeft voorgedaan?
- Heeft de ramp een politieke lading? De mate van politieke aandacht is mede bepalend voor de aandacht van de media.

Ondanks het eigen karakter van de nafase van iedere ramp, is het wel mogelijk een aantal thema's te identificeren waarvan bekend is dat deze in de fase na een ramp aandacht behoeven. Op basis van een analyse van eerdere rampen zijn wij gekomen tot een selectie van zestien thema's die het overgrote deel van de onderwerpen in de nafase moet dekken. Deze thema's (A t/m P) zijn weergegeven in onderstaand overzicht. Het gaat hierbij om de overkoepelende thema's. Uiteraard kan ieder thema worden onderverdeeld in meerdere subthema's. Elk van deze thema's wordt in de leidraad apart uitgewerkt.

Thema's		Thema's (vervolg)	
A.	Coördinatie en organisatie	I.	Externe voorlichting
B.	Schade en financiële voorzieningen	J.	Bevolkingsonderzoek en – monitoring
C.	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw	K.	Uitvaart
D.	Milieu	L.	Herdenken
E.	Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers	M.	(Evaluatie)onderzoek en leren
F.	Geneeskundige opvang en verzorging	N.	Strafrechtelijk onderzoek
G.	Psychosociale opvang en verzorging	O.	Verantwoording afleggen
H.	Informatievoorziening	P.	Grensoverschrijdende samenwerking

2.3 Wat is de relatie met de acute fase?

Het grensvlak tussen de acute fase en nafase is niet bijzonder scherp. Feit is wel dat de basis van de nafase wordt gelegd in de acute fase:

- In de acute fase wordt getracht de effecten van een ramp zo veel mogelijk te beperken. Het succes hiervan is bepalend voor de omvang van de nafase (de omvang van de materiële schade, het aantal mensen dat slachtoffer wordt van de ramp, de effecten voor het milieu, etc.);
- In de acute fase worden tal van activiteiten gestart die niet per definitie hun waarde verliezen wanneer de acute fase eindigt. Veel van de getroffen maatregelen zullen langere tijd moeten doorlopen. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om de geneeskundige hulp voor slachtoffers, maar bijvoorbeeld ook om de opvang van mensen die hun woning zijn kwijt geraakt.

Het is dan ook belangrijk om in deze leidraad een duidelijke verbinding te maken tussen de acute fase en de nafase. Een manier om deze verbinding meer expliciet te maken is door de benoemde thema's in de nafase te koppelen aan de zogenoemde rampbestrijdingsprocessen, zoals deze in Nederland in de planvorming voor de rampenbestrijding worden gehanteerd. Het gaat hierbij om activiteiten (processen) die mogelijk tijdens een ramp moeten worden verricht. Ieder proces staat voor een serie van activiteiten uitgevoerd door de betrokken partners. Het verschilt per ramp welke processen daadwerkelijk worden 'opgestart'. De voorbereiding op processen zorgt ervoor dat de voorbereiding zich niet beperkt tot enkele specifieke ramptypen. De benodigde activiteit is voorbereid en kan – indien nodig - voor ieder ramptype worden benut. In onderstaand

overzicht hebben wij per rampenbestrijdingsproces⁶ aangegeven welke thema's in de nafase een relatie hebben met dit proces.

Processen model rampenplan	Thema('s) nafase
Afzetten en afschermen	Strafrechtelijk onderzoek (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Alarmering	
Beeld- oordeels- en besluitvorming	Coördinatie en organisatie
Begidsen	
Bron- en effectbestrijding	
Handhaven openbare orde	
Identificatie overleden slachtoffers	Uitvaart Herdenken Informatievoorziening
Inzamelen besmette waar	
Milieu	Milieu
Nazorg	Bevolkingsonderzoek en – monitoring
Ontsmetten mens en dier	Bevolkingsonderzoek en – monitoring
Ontsmetten voertuigen en infrastructuur	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Ontruimen en evacueren	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Opvang en verzorging	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Preventieve volksgezondheid en medische hygiënische maatregelen	
Psychosociale zorg	Psychosociale opvang en verzorging Bevolkingsonderzoek en – monitoring
Redding en geneeskundige hulpverlening	Geneeskundige opvang en verzorging
Registratie en Informatie Slachtoffers	Informatievoorziening
Schade afhandeling	Schade en financiële voorzieningen
Strafrechtelijk onderzoek	Strafrechtelijk onderzoek
Toegankelijk/begaanbaar maken, opruimen	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Uitvaartverzorging	Uitvaart Herdenken
Verkeer regelen	
Verzorging/logistiek organisatie	
Voorlichting en informatie	Informatievoorziening Externe voorlichting
Voorzien in primaire levensbehoeften	Psychosociale opvang (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
Waarnemen en meten	Bevolkingsonderzoek en – monitoring
Waarschuwen van de bevolking	
Waterstaatszorg	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
	Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers (Evaluatie)onderzoek en leren Verantwoording afleggen

2.4 Welke partners hebben een rol in de nafase?

De verscheidenheid aan partners die een rol kunnen hebben in de fase na een ramp is even gevarieerd als de onderwerpen die in die fase kunnen spelen. Het kan gaan om zowel publieke als private partners alsmede om maatschappelijke instanties. In ieder geval zal het betrokken bestuurlijke niveau een stevige rol moeten vervullen. In onderstaand overzicht hebben wij per thema aangegeven welke partners in ieder geval een rol kunnen spelen. Het is geen limitatieve opsomming.

⁶ Wij hebben hierbij gebruik gemaakt van de rampenbestrijdingsprocessen zoals deze zijn benoemd in het model gemeentelijk rampenplan voor de provincie Zeeland. Op deze wijze is het eenvoudiger voor de partners in Zeeland om de leidraad te gebruiken.

Thema		Mogelijke partners/actoren
A.	Coördinatie en organisatie	<ul style="list-style-type: none"> Betrokken bestuurders Directeuren betrokken diensten Operationeel leidinggevendende hulpverleningsdiensten
B.	Schade en financiële voorzieningen	<ul style="list-style-type: none"> Betrokken gemeentelijke diensten (bijvoorbeeld de sociale dienst) Verzekeringsmaatschappijen Sector/beroepsgerichte verenigingen Nationale/federale overheid (rampenfonds) Slachtoffer belangenorganisaties Advocatuur Rechterlijke macht (juridische procedures, schadeclaims)
C.	(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw	<ul style="list-style-type: none"> (Voormalig) bewoners Getroffen bedrijven Woningbouwcoöperaties Gemeente/provincie (bestemmingsplannen, vergunningverlening) Bouwondernemingen Slachtoffer belangenorganisaties
D.	Milieu	<ul style="list-style-type: none"> Gemeente, provincie (vergunningverlening, toezichthouders) Brandweer (metingen, monsternamen) Waterkwaliteitbeheerders Gespecialiseerde instanties (adviesorganen, onderzoeksinstituten, ingenieurs) Nationale overheid (expertise, middelen, advies maar ook bevoegdheden)
E.	Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers	<ul style="list-style-type: none"> Gemeente of ander bestuursniveau (als gesprekspartner) Advocatuur
F.	Geneeskundige opvang en verzorging	<ul style="list-style-type: none"> Geneeskundige diensten Ziekenhuizen Specialistische hulpverlening (brandwondencentra, etc.)
G.	Psychosociale opvang en verzorging	<ul style="list-style-type: none"> Verantwoordelijk coördinerende overheidfunctionaris (psychosociaal manager, Regionaal Gezondheids Functionaris, Federaal Gezondheids Inspecteur) Maatschappelijke organisaties (Maatschappelijk Werk(NL), Rode Kruis, Slachtofferhulp(NL), Vlaamse diensten voor Slachtofferhulp(B), Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn(B), etc.) Hulpverleningsdiensten (psychosociale opvang voor hulpverleners) Nationale overheid (expertise, middelen, advies maar ook bevoegdheden) Experts (van universiteiten, onderzoeksinstellingen, etc.)
H.	Informatievoorziening	<ul style="list-style-type: none"> Afdelingen voorlichting van gemeente, provincie en andere bestuursniveaus Projectorganisatie Informatie- en Advies Centrum / Informatie- en Onthaal Centrum Slachtoffer belangenorganisaties Hulpverleningsdiensten Betrokken bedrijven
I.	Externe voorlichting	<ul style="list-style-type: none"> Afdelingen voorlichting van gemeente, provincie en andere bestuursniveaus Media Slachtoffer belangenorganisaties Ziekenhuizen (over toestand patiënten)
J.	Bevolkingsonderzoek en – monitoring	<ul style="list-style-type: none"> Gemeenschappelijke geneeskundige dienst(N) Gespecialiseerde instituten (zoals CGOR, Nederland) Onderzoeksinstellingen Laboratoria
K.	Uitvaart	<ul style="list-style-type: none"> Betrokken bestuursniveau Levensbeschouwelijke instellingen Slachtoffers Eventuele buitenlandse functionarissen (ambassade, consulaat bij ramp in het buitenland, ramp met buitenlandse slachtoffers) Nationale overheid (bij grootschalige rampen)

L.	Herdenkingen	<ul style="list-style-type: none"> • Verwanten • Slachtoffer belangenorganisaties • Betrokken bestuursniveau (gemeente(n), provincie(s), federale/nationale overheid) • Psychosociale actoren • Levensbeschouwelijke instanties
M.	(Evaluatie)onderzoek en leren	<ul style="list-style-type: none"> • Inspecties (arbeid, milieu, en dergelijke) • Overheden (intern onderzoek, overheid als onderwerp van onderzoek) • Externe onderzoeksinstituten • Rampspecifieke onderzoekscommissies • Onderzoeken door de volksvertegenwoordiging
N.	Strafrechtelijk onderzoek	<ul style="list-style-type: none"> • Openbaar Ministerie • Overheden (overheid als onderwerp van onderzoek, functionarissen als getuigen, en dergelijke) • Politie • Bedrijven (waar zich ramp heeft voorgedaan)
O.	Verantwoording afleggen	<ul style="list-style-type: none"> • Betrokken bestuurders • Volksvertegenwoordiging • Bestuur van bedrijf, stichting, en dergelijke • Media

Hoofdstuk 3 Beschrijving, activiteiten en aandachtspunten per thema

In dit hoofdstuk bespreken wij de reeds genoemde zestien thema's. De behandeling per thema is een behandeling op hoofdlijnen en dus niet volledig. We richten ons op een zo groot mogelijk praktisch nut voor de betrokken partners.

De thema's zijn gekoppeld aan een letter, A t/m P. De thema's kunnen los van elkaar worden gelezen, zodat iedere partner de voor hem of haar relevante passages eenvoudig kan traceren. In bijlage 1 zijn per thema enkele voorbeelden opgenomen. In bijlage 2 staan referenties per thema.

Per thema wordt het volgende format gevolgd:

Onderdeel	Omschrijving
1. Beschrijving van het thema	In de beschrijving geven wij op hoofdlijnen aan wat het thema inhoudt. Hierbij richten wij ons zoveel mogelijk op de uitdagingen die dit thema met zich meebrengt.
2. Betrokken partners	Per thema geven wij beknopt aan welke partners betrokken kunnen worden.
3. Activiteiten en aandachtspunten	Per thema benoemen wij expliciet een aantal activiteiten en aandachtspunten. We benoemen activiteiten die in de preparatie kunnen worden ondernomen, evenals activiteiten in de respons en de korte en langere termijn nafase. Bij de activiteiten geven wij tevens – indien relevant – een aantal aandachtspunten. Deze aandachtspunten zijn lessen die kunnen worden geleerd van eerdere rampen.

A. Coördinatie en organisatie

A1 Beschrijving

Na een ramp verschuift het zwaartepunt van de activiteiten van de operationele diensten naar de gemeente en andere betrokken bestuursniveaus; vele partners trekken zich terug. De beschikbare tijd en capaciteit nemen tegelijkertijd toe en af. Het enorme hectische en acute is er af, maar tegelijkertijd moet de gebeurtenis weer concurreren met vele andere zaken. Het 'gewone werk' moet weer worden opgepakt en achterstallig werk moet worden weggewerkt. Na een ramp, calamiteit of groot ongeval zal per definitie sprake zijn van een nafase. De ene keer zal dat meer werk met zich meebrengen dan de andere keer. Er is een grote variëteit aan maatregelen en activiteiten in de nafase. Deze moeten worden uitgevoerd door een al even grote variëteit aan betrokken instanties, afdelingen en functionarissen.

Dit betekent dat er na een ramp altijd wat te organiseren en te coördineren zal zijn. Afhankelijk van aard, ernst en omvang van de calamiteit zal dat uiteraard verschillen. In de praktijk kan en zal dat meestal betekenen dat nog tijdens of onmiddellijk na de acute fase van een ramp nagedacht moet worden over te nemen beslissingen over organisatorische aspecten in de nafase.

Vragen inzake de organisatie van de nafase

- wie neemt het initiatief ?
- welke zaken zullen in ieder geval de komende dagen, weken en mogelijk langer aandacht behoeven ?
- welke instanties en organisaties zullen betrokken zijn/worden ?
- in hoeverre hebben wij reeds vooraf bepaalde zaken geregeld en voorbereid en kunnen wij daar op een verstandige wijze gebruik van maken ?
- wie is verantwoordelijk voor wat ?
- welke wettelijke en andersoortige verplichtingen zijn er en voor wie ?
- hoe moet de coördinatie worden georganiseerd van de verschillende processen en wie neemt de algehele coördinatie ter hand ?
- welke rol is er weggelegd voor welke overheidsorganisaties ?
- wie bewaakt de belangrijkste processen en monitort de voortgang ?
- wat heeft welke prioriteit ?
- hoe organiseren wij de financiën voor de processen in de nafase ?

Uiteraard zullen er – zeker als daar verder op wordt ingezoomd – nog veel meer vragen opdoemen. Ervaring leert dat er ten aanzien van dit proces een duidelijk onderscheid dient te worden aangebracht tussen inhoud en proces. De inhoud betreft al die zaken die geregeld moeten worden. Het proces is, zeker in de eerste fase, wellicht nog van groter belang. Uiteraard dient daarvoor duidelijk te zijn wie eindverantwoordelijk is (voor afzonderlijke thema's en algehele nafase) en het algehele proces zullen managen, trekken, coördineren of anderszins. Daarom is het van belang als er in deze fase op basis en naar aanleiding van de hierboven geformuleerde vragen een eerste procesplan voor de nafase wordt opgesteld waarin enkele uitgangspunten kunnen worden geformuleerd en wordt aangegeven welke processen er zijn te onderscheiden. Per proces kan aangegeven worden welke actoren erbij betrokken zijn en wie de procesverantwoordelijke is. Deze procesverantwoordelijke kan dan bijvoorbeeld – als daar eenstemmigheid over is bereikt – verder gaan met de invulling en uitwerking van het betreffende proces. Per proces kan dan aangegeven worden, wat, voor wie, met wie, hoe, wanneer enz. dit wordt uitgewerkt, geregeld en georganiseerd.

In dit proces van de nafase is vaak een overgang zichtbaar van eenhoofdige leiding ten tijde van de calamiteit naar meer collectieve en collegiale verantwoordelijkheid in de fase na een ramp. In Nederland zien wij dan de uitbreiding van de burgemeester naar het College.

Verschillende portefeuillehouders zullen vanaf dan elk een rol spelen bij en verantwoordelijkheid dragen voor verschillende projecten; onderdelen van de totale nafase. Zo spreekt het vanzelf dat een wethouder belast met ruimtelijke ordening, stadsvernieuwing en dergelijke een rol zal spelen bij wederopbouw, herhuisvesting en herstel terwijl een wethouder van Sociale Zaken onderwerpen als psychosociale zorg en mogelijk het Informatie- en Advies Centrum (IAC) (zie thema H) voor zijn rekening zal nemen.

Een mogelijke organisatiestructuur voor de nafase bestaat uit een stuurgroep, een brede projectgroep en onderliggende deelprojectgroepen. In de stuurgroep zit de burgemeester en mogelijke enkele andere bestuurders, zoals enkele wethouders en/of Schepenen. Iedere projectgroep richt zich op een of meerdere (geclusterde) thema's.⁷ Ook vanuit het bestuur kan een separaat overleg worden geïnitieerd voor de rampgerelateerde zaken. Op deze wijze worden de reguliere, dagelijkse dossiers gescheiden van de rampdossiers. In Enschede bijvoorbeeld vonden er naast de reguliere vergadering van het college van Burgemeester en Wethouders (B&W) ook specifieke ramp-B&W vergaderingen plaats.

In totaal leidt dat ertoe dat nagedacht zal moeten worden over de totale projectstructuur.

Elementen die een plaats moeten krijgen in een projectstructuur
<ul style="list-style-type: none"> • de algehele bestuurlijke verantwoordelijkheid – stuurgroep • een ondersteunende (ambtelijke) organisatie hiervoor • bestuurlijk verantwoordelijken per proces • de concrete uitvoeringsverantwoordelijken (afdelingshoofden e.a.) per proces • de betrokken actoren per proces • de ondersteunende (ambtelijke) organisatie

A2 Betrokken partners

Partners coördinatie
<ul style="list-style-type: none"> • betrokken gemeentelijke diensten (bijvoorbeeld de sociale dienst) • nationale/federale overheden • fiscale diensten • werkgevers (van slachtoffers) • vakbonden • betrokken bedrijven • verzekeringsmaatschappijen • taxateurs/schade-experts • branche verenigingen • nationale/federale overheid (rampenfonds) • slachtoffer belangenorganisaties • advocatuur • rechterlijke macht (juridische procedures, schadeclaims) • speciaal ingestelde adviesorganen

A3 Activiteiten en aandachtspunten

! *Het nafase-proces vergt veel coördinatie en afstemming. Als er te weinig afstemming plaatsheeft, ontstaan niet alleen lacunes en gaten, maar ook tegenstrijdigheden en overlap;*

✓ Het is goed vooraf al na te denken over welke processen er in de nafase zullen spelen (in deze publicatie zijn al 16 hoofdprocessen onderscheiden) en wie verantwoordelijk is c.q. trekker is voor welk proces;

⁷ Voorbeelden hiervan zijn de gemeente Rotterdam en de gemeente Soest

- ! *Het is een misverstand te denken dat deze processen geheel los van elkaar staan. In de praktijk blijkt dat er vrijwel altijd relaties tussen afzonderlijke processen zijn te onderkennen;*
- ! *Kort na een calamiteit zal er vaak al aandacht ontstaan voor nafase processen. Daarbij richt men zich veelal uitsluitend of overwegend op inhoudelijke zaken. De organisatorische en procesmatige zaken verdienen echter tenminste zoveel aandacht;*
- ✓ Beslis zo snel mogelijk na de ramp over de organisatievorm die wordt gehanteerd voor de nafase en benoem sleutelfunctionarissen (projectleiders en dergelijke);
- ✓ Met een goede metabesluitvorming over de nafase (de organisatie van besluitvorming; de opzet van processen; de verantwoordingsstructuur; de uitwisselingsstructuur en dergelijke) valt veel te winnen.

B. Schade en financiële voorzieningen

B1 Beschrijving

Calamiteiten brengen verwoestingen en dus schade met zich mee. In veel definities van het begrip ramp wordt ook expliciet naar schade ('losses') verwezen. In principe kan deze schade zich op uiteenlopende wijze manifesteren. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van verlies van personen en goederen. Overlevenden van een calamiteit kunnen hun baan verliezen; door de ramp kunnen mensen naast allerlei materiële zaken ook hun eigen waarde of zin in het leven verliezen. Om enige rubricering aan te brengen in dit brede scala aan schadevormen, kunnen enkele onderscheiden worden aangebracht.

Wie heeft/hebben schade, c.q. kan/kunnen schade hebben?

- De direct betrokkene(n) bij de calamiteit (individuen en organisaties)
- Bekende(n) (familie, vrienden e.d.) van deze direct betrokkenen
- Ooggetuigen
- Hulpverleners
- De verantwoordelijken (betrokken bedrijf, organisatie)
- De overheid (overheden)
- Redzame, vrijwillige hulpverleners
- Overigen

Primair richten zaken rond schade en voorzieningen zich vaak op de direct betrokkenen (overlevenden, nabestaanden). In de meeste gevallen zal dat immers de belangrijkste en grootste groep zijn. Dat laat onverlet dat er ook vaak andere categorieën zijn te onderscheiden.

De schade kan betrekking hebben op materiële of immateriële aspecten. Een andere veel gebruikte tweedeling is het onderscheid tussen personenschade en zaakschade. Dit leidt tot vier categorieën: (im)materiële personenschade en (im)materiële zaakschade.

De praktijk heeft geleerd dat er oneindig veel variaties in soorten van schade zijn te onderkennen en dat een deel van de schades generiek is voor vele rampen, zoals schade aan huizen. Ook zijn er schadesoorten die specifiek zijn voor een bepaald type ramp (zoals langdurige radioactiviteit in inrichtingen en dergelijke na een ramp als Tsjernobyl) of voor een naar tijd en plaats te herleiden gebeurtenis. Vele soorten schade zijn uiteindelijk te herleiden tot financieel-economische schade - een schade uitgedrukt in geld. Voor een deel geldt dat niet, bijvoorbeeld het verlies van een dierbare, erfstukken of foto's; emotionele schade. Het heeft geen meerwaarde om hier dieper in te gaan op alle mogelijke vormen van schade. Het onderstaande overzicht betreft wel een selectie van type schade.

Selectie van type schade

Letselschade

- Gemaakte medische kosten en daarvan afgeleide kosten
- Kosten voor hulp, aanpassingen, etc.
- Verlies aan verdien capaciteit
- Immateriële schade

Overlijdensschade

- Uitvaartkosten, kosten voor hulp, etc.
- Gederfd levensonderhoud nabestaanden
- Gederfde levensvreugde nabestaanden

Particuliere zaakschade

- Gemaakte kosten noodmaatregelen
- Frictiekosten
- Geleden verlies: opstallen en inboedel
- Geleden verlies: vervoermiddelen
- Inkomensschade

Zaakschade ondernemingen

- Gemaakte kosten noodmaatregelen
- Frictiekosten
- Geleden verlies: opstallen, inboedel en vervoermiddelen
- Gederfde winst

In Nederland en België is sprake van een wirwar aan regelingen, vormen en deulitwerkingen op het gebied van schadevergoedingen, tegemoetkomingen en dergelijke. Ook zijn hier verzekeringen, sociale voorzieningen en rampenfonds en te onderscheiden. Bij de verzekeringen in Nederland valt te denken aan de ziektekostenverzekering AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten), de AOW (arbeidsongeschiktheidsverzekering), de ongevallenverzekering e.a. Bij de sociale voorzieningen spelen regelingen als de Ziektewet, de WAO (Wet Arbeidsongeschiktheid), algemene bijstand en dergelijke. In Nederland bestaat ook nog steeds het Nationale Rampenfonds, een particulier fonds dat geld ontvangt uit donaties en kan fungeren als een beperkte vorm van vangnet. Voor specifieke situaties zijn afzonderlijke regelingen ontwikkeld (bijvoorbeeld voor wateroverlast).

De afwikkeling en afhandeling van schades in een of andere vorm van financiële voorziening (vergoeding) is afhankelijk van zaken als:

- De verzekerbareid en het feit of schades verzekerd zijn
- De aanwezigheid van financiële regelingen
- De politieke en economische situatie op het moment van de calamiteit
- Aard, ernst en omvang van de calamiteit

Hierbij geldt dat er bij schades verschillende soorten van mogelijkheden zijn ten aanzien van vergoeding/compensatie.

Combinaties van schade betalingen

- De betrokkenen draaien zelf geheel of gedeeltelijk op voor hun schade.
- De veroorzaker draait geheel of gedeeltelijk op voor de door hem veroorzaakte schade (aansprakelijkheid).
- De schade is gedekt door een verzekering (eigen verzekering) die tot uitkering overgaat.
- De overheid draait geheel of ten dele voor de geleden schade op (al dan niet op basis van een wet of specifieke regeling).
- Gedupeerden ontvangen een vergoeding uit een (privaat) rampenfonds.

B2 Betrokken partners

Partners schade en financiële voorzieningen

- Betrokken gemeentelijke diensten (bijvoorbeeld de sociale dienst)
- Nationale/federale overheden

- Fiscale diensten
- Werkgevers (van slachtoffers)
- Vakbonden
- Betrokken bedrijven
- Verzekeringsmaatschappijen
- Taxateurs/schade-experts
- Branche verenigingen
- Nationale/federale overheid (rampenfondsen)
- Slachtofferbelangenorganisaties
- Advocatuur
- Rechterlijke macht (juridische procedures, schadeclaims)
- Speciaal ingestelde adviesorganen

B3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Benut zo veel mogelijk de in de acute fase verzamelde en geregistreerde informatie over schade;
- ✓ Verzekeringsmaatschappijen en schadetaxateurs zullen reeds in de acute fase de eerste stappen zetten om de schade in beeld te brengen;
- ! *De dynamiek van rampen en de eigenheid van iedere ramp op zich maakt dat er bij iedere ramp weer specifieke probleemgevallen, doelgroepen of tussen wal-en-schip categorieën zijn te onderkennen;*
- ! *Slachtoffers en hun verwanten/vrienden zullen na een ramp ook zelf aandacht vragen voor hun situatie wanneer zij geen gebruik kunnen maken van beschikbare financiële voorzieningen;*
- ✓ Voorkom onrust en onnodig extra spanning en leed door actief de doelgroepen in kaart te brengen en ook actief op zoek te gaan naar betrokkenen die tussen wal-en-schip dreigen te vallen;
- ! *De afwikkeling van schades kent vaak een extreem groot tijdsbeslag. Dit leidt vaak weer tot extra sociaal-emotionele problemen;*
- ! *In de praktijk gaat het vergoeden van schade en het realiseren van financiële vergoedingen vaak gepaard met complexe en emotioneel geladen juridische procedures;*
- ✓ Maak voorschotten mogelijk. Dit zal niet in alle gevallen mogelijk zijn ook al is de wil ertoe wel aanwezig bij de betrokken partners;
- ✓ Ten behoeve van een goede schadeafwikkeling zijn heldere criteria absoluut noodzakelijk (wie is getroffen, wat is het rampgebied, etc.);
- ✓ Stel vast tot en met wanneer de financiële regelingen geldig zijn;
- ✓ Stel vast wie zorgt voor het verstrekken van de financiële middelen;
- ✓ Communiceer deze criteria en licht ze toe. Overweeg het ontwikkelen van specifiek schriftelijk materiaal waarin deze toelichting is opgenomen;
- ✓ Werk vanaf het begin nauw samen met betrokken verzekeringsmaatschappijen en koepels;
- ! *Een slechte afwikkeling is eerder regel dan uitzondering;*
- ! *Het is gemakkelijker een nieuwe regeling te bedenken dan een eenmaal gemaakte regeling in te trekken c.q. bij een volgende ramp niet van toepassing te verklaren;*
- ! *Geheimzinnigheid rond schadevergoedingen leidt gemakkelijk tot wantrouwen;*

- ✓ Overweeg het instellen van een onafhankelijke werkgroep/commissie die het bestuur adviseert over de schaderegeling en de financiële voorzieningen. Neem hierin zo mogelijk ook een vertegenwoordiging namens de slachtoffers op;
- ! *Bij rampen van enige omvang zal een nationale/federale betrokkenheid noodzakelijk zijn;*
- ✓ Houd rekening met en overweeg het stimuleren van particuliere initiatieven;
- ✓ Vermijd verrassingen op de langere termijn, zoals heffingen of kortingen omdat mensen in een eerder stadium gebruik hebben gemaakt van financiële voorzieningen in relatie tot de ramp;
- ! *Ook de kosten van de rampenbestrijding zijn een vorm van schade. Dit verdient speciale aandacht;*
- ! *Financiële en economische voorzieningen zijn een politiek gevoelig onderwerp. Bestuurders kunnen op deze wijze hun medeleven en betrokkenheid tonen aan de bevolking. Overweeg het depolitiseren van de financiële voorzieningen na rampen met het instellen van een onafhankelijk adviesorgaan;*
- ! *Slachtoffers van rampen zijn niet uitsluitend inwoners van het eigen land. Ook eventuele internationale aspecten verdienen de aandacht. Met name de situatie van slachtoffers die terugkeren naar eigen land. Het is zaak ook zicht te houden op deze slachtoffers en hun situatie, en contact te zoeken en houden met officiële vertegenwoordigers van het land van herkomst;*
- ! *Bij iedere ramp zullen er mensen zijn die op een of andere wijze misbruik willen maken van de situatie, zeker als het gaat om financiële voorzieningen;*
- ! *Speciale aandacht is nodig voor passanten. Deze slachtoffergroep kan, zo leert de ervaring, minder makkelijk een beroep doen op verzekeringen of financiële regelingen;*
- ! *In België zal Assuralia (de Beroepsvereniging van Verzekeringsondernemingen) bij rampen namens de verzekeringssector instaan voor de nodige coördinatie (Bron: brief aan de Gouverneurs namens Assuralia op 15 juli 2005).*

C. (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw

C1 Beschrijving

Onmiddellijk na een ramp wordt gestart met de opvang van eventuele slachtoffers. Het gaat hierbij onder meer om mensen die vanwege de ramp hun huis of bedrijf niet meer in kunnen. Deze opvang vindt in de regel plaats in een daartoe bestemde opvanglocatie (zoals bijvoorbeeld een sporthal of een buurthuis). In sommige gevallen is ook nachtopvang noodzakelijk, bijvoorbeeld in een hotel of in een dagopvanglocatie. Het grootste deel van de mensen kan veelal binnen een paar dagen terugkeren naar huis of logeren bij vrienden of familie. Nadat het rampterrein is vrijgegeven kunnen de mensen van wie de huizen of bedrijven niet of slechts licht zijn beschadigd terugkeren. Voor de zwaarder beschadigde panden geldt dat de bewoners langer moeten worden opgevangen en bijvoorbeeld tijdelijke, vervangende woonruimte aangeboden moeten krijgen. Een deel van de huizen kan ook dusdanig zijn beschadigd dat herstel niet meer mogelijk is. Voor deze mensen zal een meer permanente herhuisvesting noodzakelijk zijn. Hetzelfde geldt voor beschadigde bedrijven. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat mensen niet meer terug willen cq. durven keren.

Type beschadigde objecten

- Beschadigde objecten of terreinen die eenvoudig kunnen worden hersteld.
- Beschadigde objecten of terreinen die alleen kunnen worden hersteld na forse investeringen.
- Beschadigde objecten of terreinen die niet meer kunnen worden hersteld.

Herstel beperkt zich niet tot huizen en bedrijfspanden, maar heeft betrekking op al datgene waaraan materiële schade is ontstaan.

Welke vormen van herstel zijn te onderscheiden?

- Herstel van woningen
- Herstel van bedrijfspanden en bedrijfsterreinen
- Herstel van overheidsgebouwen
- Herstel van waterstaatswerken
- Herstel van maatschappelijke voorzieningen: scholen, drinkwatervoorziening, etc
- Herstel van openbaar vervoer functie
- Herstel van riolering
- Herstel van straatverlichting
- Herstel van water en elektriciteit
- Herstel van infrastructuur: wegen, vaarwegen, sloten, parkeervoorziening, etc.

Wanneer herstel niet mogelijk is of niet wenselijk wordt geacht kan er voor worden gekozen om de beschadigde objecten opnieuw te bouwen.

Belangrijke stappen in het proces van wederopbouw

- Besluit tot wederopbouw
- Opstarten projectorganisatie
- In beeld brengen beschikbare financiële middelen
- Benoemen uitgangspunten wederopbouw inclusief bestemming
- Laten maken van voorontwerpen/uitnodigen architecten, projectontwikkelaars, etc.
- Betrekken van slachtoffers/verwanten bij de ontwerpkeuze
- Definitief ontwerp kiezen
- Start wederopbouw

C2 Betrokken partners

Partners (her)huisvesting, herstel en wederopbouw
<ul style="list-style-type: none">• (Voormalig) bewoners• Getroffen bedrijven• Huiseigenaren• Woningbouwcoöperaties• Bewonersorganisaties• Winkeliersverenigingen• Makelaars• Besturen van instellingen (scholen, etc.)• Directies van bedrijven• Kamer van Koophandel• Beheerders• Gemeente/provincie (bestemmingsplannen, vergunningverlening)• Bouwondernemingen• Slachtoffer belangenorganisaties• Waterschappen• Aannemers• Nutsbedrijven• Schoonmaakbedrijven• Burgemeenten• Stichting Salvage (NL)

C3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Prioriteer. Het zal niet mogelijk zijn om alle betrokkenen even snel te helpen;
- ✓ Op het aspect herhuisvesting en onderdak is de zelfredzaamheid van burgers vrij groot. Mensen kunnen in veel gevallen onderdak vinden bij familie, vrienden, burens, etc. Dat betekent vaak dat de overheid in de richting van deze personen een stimulerende en faciliterende rol dient te spelen;
- ! *Er is altijd een beperktere groep die weinig zelfredzaam is en relatief veel overheidstijd vraagt. Vaak zijn dat personen die voorafgaand aan de ramp al wat slechter functioneerden in de samenleving;*
- ! *Grote organisaties en/of bedrijven redden zich vaak goed zelf; veel lastiger hebben eenmansbedrijfjes, verenigingen en vrijwilligersclubjes het;*
- ✓ Inventariseer de betrokken doelgroepen en de algemene en specifieke behoeften. Houd rekening met specifieke doelgroepen zoals ouderen, kinderen en minder validen, en ook (huis)dieren;
- ✓ Inventariseer de eigendomsverhoudingen;
- ✓ Match de geïnventariseerde behoefte (kwantiteit en kwaliteit) met het beschikbare woningbestand. Eerst van de eigen gemeente en wanneer het eigen aanbod onvoldoende blijkt ook van burgemeenten;
- ✓ Ook voor noodwoningen geldt dat deze moeten voldoen aan specifieke kwaliteitseisen. Het is daarom verstandig om in een vroeg stadium nauw af te stemmen met de betrokken controlerende/inspecterende overheidsdienst(en);
- ! *Bij een onvoldoende direct beschikbare woningcapaciteit kan ook een beroep worden gedaan op andere noodoplossingen zoals hotels, kazernes, etc.;*
- ! *Formuleer duidelijke voorwaarden en criteria met betrekking tot wederopbouw en herhuisvesting (wie komt in aanmerking, onder welke voorwaarden, etc.) en communiceer deze actief;*

- ! *Herstel en wederopbouw blijken vaak lange en stroperige processen te zijn. In deze processen zullen de direct betrokkenen voldoende inspraak moeten hebben en een duidelijke eigen rol. Dit begint al bij het bepalen van de bestemming van het getroffen gebied en bijvoorbeeld het kiezen van het ontwerp voor de wederopbouw;*
- ! *Bij herstel en wederopbouw is vanzelfsprekend van groot belang wie er zorgt voor de financiering (en wanneer, hoe veel en hoe snel);*
- ! *Herstel en wederopbouw zijn gevoelige onderwerpen, onder meer vanwege de historie. Symbolische en niet puur rationele aspecten spelen logischerwijs ("niets mag herinneren aan de ramp"; "het bankje moet juist wel blijven staan") vaak een belangrijke en niet te verwaarlozen rol;*
- ! *Veel kan door regelingen en dergelijke worden afgedekt, maar er blijft altijd een restcategorie van bijzondere gevallen. Dit vraagt om alertheid van betrokken overheden en instanties;*
- ✓ *Zorg voor een adequate klachtenregeling. Een dergelijke regeling vergroot de dienstverlening aan direct betrokkenen en biedt bovendien inzicht in mogelijke probleemgevallen of lacunes in beleid en/of aanbod van bijvoorbeeld voorzieningen;*
- ✓ *Zorg voor een adequate afscherming en bewaking van het getroffen terrein;*
- ✓ *Maak afspraken over de mogelijkheid voor bewoners/bedrijfsmedewerkers om te komen kijken naar (de resten) van huis of bedrijfspand. Dit kan vanwege emotionele redenen zijn, maar ook om meer praktische redenen zoals het ophalen van spullen, etc.;*
- ✓ *Overweeg het maken van video-opnamen van het getroffen terrein, de betrokken straten en panden zodat dit kan worden getoond aan de voormalige bewoners zonder dat zij het terrein zelf op hoeven;*
- ! *Na de ramp zullen vele instanties onderzoek doen op het terrein. De herstelwerkzaamheden en in het verlengde hiervan ook het terugkeren van bewoners en bedrijfsmedewerkers is mede afhankelijk van de duur en aard van het onderzoek. Hierover dient zorgvuldig maar actief te worden gecommuniceerd naar de betrokkenen;*
- ! *Ook de eventueel noodzakelijke reiniging van grond, bodem, straten, etc. kan van invloed zijn op het moment van terugkeer/herstel/wederopbouw;*
- ✓ *Maak een risicoanalyse gericht op eventueel gevaar van (milieu)gevaarlijke stoffen, vervuiling, maar ook het gevaar van instorting;*
- ✓ *Leg mensen uit waarom zij (nog) niet terug kunnen;*
- ! *In de nafase kan de continuïteit van bedrijven in gevaar komen. Dit vergt de betrokkenheid van kamers van koophandel en andere bedrijfsgerichte brancheverenigingen en dergelijke;*
- ✓ *Organiseer een adequate opslag en registratie van goederen afkomstig van het getroffen gebied;*
- ✓ *Houd rekening met eventuele benodigde verkeersmaatregelen als gevolg van het afsluiten van het getroffen terrein. Dit geldt ook voor de eventuele aan- en afvoerwegen voor diegenen die moeten werken op het getroffen terrein;*
- ✓ *Organiseer een adequate follow-up op eventuele opruimactiviteiten (transport puin, verontreinigde grond, etc.);*
- ✓ *Wees duidelijk in de communicatie over eventuele benodigde persoonlijke beschermingsmiddelen voor diegenen die zich op het terrein begeven en met name voor diegenen die werkzaamheden verrichten op het terrein;*
- ✓ *Organiseer de begeleiding van bewoners en bedrijven wanneer zij terugkeren naar hun huis/bedrijfspand of wanneer zij hun intrek nemen in tijdelijke of permanente nieuwe woonruimtes;*

- ✓ Denk aan de mogelijke verplaatsing van bedrijven naar andere plaatsen in of buiten de stad;
- ✓ Mogelijk moeten geldende bestemmingsplannen worden gewijzigd. Ook zullen er nieuwe vergunningen moeten worden afgegeven;
- ! *De vormgeving en uitvoering van bovenstaande taken zal in de regel de beschikbare capaciteit in termen van mensen en middelen ver overschrijden. Organiseer adequate ondersteuning.*

D. Milieu

D1 Beschrijving

Er kunnen zich rampen voordoen die primair effecten hebben op het milieu: 'milieurampen'. Ook rampen die niet direct milieu gerelateerd zijn, kunnen wel direct of indirect schadelijke gevolgen hebben voor het milieu. De milieuschade kan het gevolg zijn van het vrijkomen van milieuschadelijke of gevaarlijke (afval)stoffen via bodem, water en/of lucht. De effecten voor het milieu zullen per ramp verschillen. Het beperken van de schade voor het milieu maakt een integraal onderdeel uit van de respons in de acute fase. De volgende factoren kunnen van invloed zijn op de nafase voor wat betreft de milieuaspecten.

Factoren die van invloed zijn op milieuvraagstuk in de nafase	
De plaats van de ramp	De plaats van de ramp is voor een belangrijk deel bepalend voor de effecten in de nafase. Het maakt verschil of het gaat om bijvoorbeeld een bedrijfsterrein, een woonwijk of een dun bevolkt gebied. Dit is mede bepalend voor het aantal mensen dat last kan hebben van stankoverlast of van eventuele vrij gekomen gevaarlijke stoffen. Dit is ook bepalend voor het effect van de getroffen en nog te treffen maatregelen. Hoe dichter bevolkt het gebied hoe groter de impact van beperkende maatregelen.
Bij de ramp vrijgekomen stoffen	De bij de ramp (mogelijk) vrijgekomen stoffen kunnen zorgen voor een belasting of aantasting van het milieu. Op basis van de kenmerken van de ramp kan al in de acute fase worden vastgesteld welke stoffen mogelijk vrij kunnen zijn gekomen. Ook zullen in de acute fase reeds metingen zijn verricht en maatregelen zijn getroffen. De aard van de stoffen (hoe schadelijk, hoe lang zijn ze schadelijk, etc.) zal bepalend zijn voor de duur van de maatregelen.
Mate van verspreiding van stoffen	De verspreiding van stoffen kan verlopen via bodem, water en/of lucht. De mate van verspreiding van stoffen is bepalend voor de intensiteit van de te nemen maatregelen en de omvang van het gebied waar deze van kracht moeten worden.
Meteorologische omstandigheden	De meteorologische omstandigheden tijdens de ramp zijn van grote invloed op de mate van verspreiding. Regen, wind en zon zijn van invloed op het 'gedrag' van de vrijgekomen stof. Ook kunnen de meteorologische omstandigheden in de nafase nog van invloed zijn op de nog aanwezige schadelijke stoffen.
Kenmerken van de omgeving	Relevante kenmerken van de omgeving zijn - naast de genoemde dichtheid van bevolking – bijvoorbeeld de aanwezigheid van graasgebieden, landbouwgronden of drinkwatervoorzieningen. Ook de aanwezigheid van bijvoorbeeld een natuurgebied, een dierentuin of een zware industrie is van invloed op de nafase. Dit is bijvoorbeeld mede bepalend voor de uitvoerbaarheid van de treffen maatregelen, maar ook op de kosten van het opruimen en de hoeveelheid en variëteit van betrokken partners.
Relatie met gezondheid bewoners en hulpverleners	Eventuele gezondheidsklachten of het risico dat dergelijke klachten zich voor kunnen doen zijn van invloed op de te nemen maatregelen, de berichtgeving in de media, en eventuele onrustgevoelens bij bewoners in de directe omgeving.

De brandweer heeft een belangrijke taak als het gaat om het beperken van de effecten van vrijgekomen gevaarlijke stoffen. Gespecialiseerde instituten en nationale/federale partners kunnen belangrijke ondersteuning bieden. In Nederland geldt dit bijvoorbeeld voor de Milieu Ongevallen Dienst (MOD) van het Rijksinstituut voor Volkshygiëne en Milieu (RIVM). De MOD is een landelijk opererende dienst met een 24-uurs beschikbaarheid. De MOD biedt ondersteuning aan hulpverlening- en rampenbestrijdingsorganisaties bij het vaststellen van mogelijke gezondheidseffecten en milieuschade als gevolg van milieurampen en –incidenten (modellering, meten toxiciteit, etc.). De brandweer richt zich dus vooral op acute gevaren, terwijl de MOD zich meer richt op mogelijke gezondheidseffecten op lange termijn en schade voor milieu en ecosystemen. In België zijn er analoge gespecialiseerde instellingen die mogelijke nadelige effecten op het milieu wetenschappelijk onderzoeken (bijv. de Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek).

Een groot aantal Nederlandse ervaringen laat zien dat bij veel calamiteiten schade ontstaat aan de (drink)watervoorziening. Veelal raken daarom waterschappen bij en na calamiteiten betrokken.

D2 Betrokken partners

Partners betrokken bij milieuvraagstukken

- Gemeente, provincie (vergunningverlening, toezichthouders)
- Brandweer (metingen, monsternamen)
- Waterkwaliteitbeheerders
- Gespecialiseerde instanties (adviesorganen, onderzoeksinstituten, ingenieurs)
- Vlaams Gewest, Nationale/Federale overheid, regionale overheid (expertise, middelen, advies maar ook bevoegdheden)
- Directies van betrokken bedrijven
- Saneringsbedrijven
- Transportbedrijven
- (Milieu)onderzoeksbureaus (zoals bijvoorbeeld de Milieu Ongevallen Dienst)

D3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Het verrichten van metingen en het analyseren van deze gegevens is het werk van gespecialiseerde instanties. De vertaling naar adequate maatregelen vergt nauw overleg tussen betrokken overheden en technische experts;
- ! *In de acute fase worden idealiter de eerste metingen verricht. Dit is onder meer van belang om de noodzaak van directe maatregelen te bepalen en de veiligheid van betrokken hulpverleners en de bevolking te waarborgen. De metingen fungeren ook als referentiemateriaal;*
- ! *Voor veel gebieden zal gelden dat er geen of slechts beperkt referentiemateriaal is van voor de ramp. De eventuele vervuiling zal dan ook veelal aan de hand van algemene normen moeten worden vastgesteld;*
- ! *Milieuaspecten kunnen nauw gerelateerd zijn aan volksgezondheidsaspecten. Dit kan van invloed zijn op de mate van onrust bij de bevolking. Al dan niet terecht ontstaat daar vrees over lange termijn consequenties van de blootstelling aan milieugevaarlijke stoffen. Dit vergt zorgvuldige voorlichting en communicatie;*
- ✓ Communiceer over de eventueel getroffen of te treffen maatregelen. Leg uit waarom bepaalde maatregelen zijn getroffen en wat de doelgroep van de maatregelen is. Leg ook uit waarom andere (bijvoorbeeld in de media gesuggereerde) maatregelen (nog) niet nodig zijn;
- ! *Milieuproblemen ontstaan niet alleen door een 'echte' milieuramp (bijvoorbeeld ontsnapping gevaarlijke stoffen) maar ook bij vele andere soorten rampen (overstromingen, branden, etc.);*
- ! *Ook de bestrijding van rampen kan resulteren in milieuschade (vergelijk de Sandoz-brand in Bazel waarbij grote hoeveelheden vervuild bluswater in de Rijn stroomde). In veel gevallen zal er schade zijn aan de watervoorziening (sloten, rivieren);*
- ! *Speciale aandacht vergt het omgaan met de vervuilde bodem, grond, etc. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om het afgraven, transporteren en opslaan van de vervuilde materie;*
- ✓ Een dreiging van milieuschade geeft aanleiding voor vroegtijdige signalering en monitoring.

E. Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers

E1 Beschrijving

Tot zo'n 20 tot 30 jaar geleden ontstond er na een ramp vrijwel nooit een belangenvereniging of was sprake van zelforganisatie van slachtoffers. Het fenomeen dook voor het eerst op in het Verenigd Koninkrijk waar zich in de jaren zeventig een flink aantal forse rampen voordeed. Na deze rampen werd het welhaast vanzelfsprekend dat zich na een calamiteit een belangenorganisatie zou vormen. In principe behartigden deze organisaties (en nog steeds) een aantal lastig te verenigen belangen. Ten eerste waren het clubs van mensen die bij elkaar steun en hulp zochten. De organisatie stelde de betrokkenen in staat elkaar ook daadwerkelijk te treffen en dergelijke: lotgenotencontact. Ten tweede was er vaak de wens vanuit een dergelijke organisatie om het veiligheidsbelang te dienen. Zo'n calamiteit moest in de toekomst voorkomen worden en verschillende methoden werden gevolgd om de belangen voor veiligheid (en tegen bijvoorbeeld het roll-on roll-off vervoer over het Kanaal: ramp met de veerboot de Herald of Free Enterprise) te dienen. Ten slotte, en verband houdend met dit vorige punt, ging een dergelijke organisatie vaak optreden als belangenbehartiger van de overlevenden. Dit had vaak tot doel om gezamenlijk de veroorzaker juridisch te bestrijden of gezamenlijk een maximale compensatie te bewerkstelligen.

Als zich een ramp voordoet zien wij in de praktijk regelmatig dat een bestaande zelfhulporganisatie van een voorgaande ramp zich aanbiedt om hulp en advies te verschaffen om een dergelijke organisatie op te starten.

E2 Betrokken partners

Partners belangenorganisatie en (zelf)organisatie slachtoffers

- Slachtoffers
- Getroffen bedrijven
- Gemeente of ander bestuursniveau (als gesprekspartner)
- Levensbeschouwelijke/religieuze partners
- Advocatuur

E3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Slachtoffers zullen elkaar opzoeken na de ramp en eventueel ook in meer georganiseerde vorm samen optrekken. In sommige gevallen kan het verstandig zijn om dit actief te bevorderen om zodoende een duidelijk aanspreekpunt te krijgen voor het maken van afspraken of het betrekken van (een vertegenwoordiging namens) de slachtoffers bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid;
- ✓ Het blijkt voor de slachtoffers over het algemeen tamelijk positief te werken om na een calamiteit een dergelijke organisatie op te starten;
- ✓ Belangenverenigingen zullen in de regel activiteiten ondernemen als het informeren van de leden over rampgerelateerde zaken, het organiseren van lotgenotencontact, etc.

- ! *De verschillende belangen die een dergelijke organisatie wil behartigen (psychosociaal, juridisch, beleidsmatige veranderingen) gaan lastig samen en leiden op termijn vaak tot botsingen binnen een dergelijke club;*
- ! *De juridisering van de samenleving leidt ertoe dat de overheid en eventueel andere organisaties (betrokken bedrijf dat mogelijk 'schuldig' is) een grote afstand bewaren tot dergelijke organisaties;*
- ✓ Maak heldere afspraken met slachtofferverenigingen en vertegenwoordigers namens slachtoffers over de eventuele samenwerking en de randvoorwaarden voor deze samenwerking;
- ! *Het is zaak om helder voor ogen te houden wie worden vertegenwoordigd door een vereniging en wie niet. Samenwerking met slachtofferverenigingen is verstandig, maar mag er niet toe leiden dat diegenen die niet worden vertegenwoordigd ook niet worden betrokken bij overheidsinitiatieven.*

F. Geneeskundige opvang en verzorging

F1 Beschrijving

Ziekenhuizen spelen vanzelfsprekend een cruciale rol bij rampen. In de acute fase worden slachtoffers die medische zorg nodig hebben zo snel mogelijk naar een ziekenhuis vervoerd. Veel slachtoffers zullen ook uit voorzorg naar een ziekenhuis worden vervoerd of doorverwezen om na te gaan of en zo ja welk letsel zij hebben opgelopen. Ook kort na de ramp kunnen mensen zich melden bij een (huis)arts of bij een ziekenhuis vanwege medische klachten die gerelateerd kunnen zijn aan een ramp. Een deel van de slachtoffers zal geen aanvullende geneeskundige verzorging nodig hebben. Een ander deel zal, afhankelijk van het type ramp, meer intensieve en langduriger zorg nodig hebben. De nodige zorg verschilt per slachtoffer(groep).

Dit betekent dat ook in de nasefase de geneeskundige verzorging voor sommige slachtoffers door zal gaan. Voor slachtoffers met ernstige brandwonden geldt bijvoorbeeld dat de opname in een ziekenhuis/brandwondencentrum zelfs enkele maanden kan duren. Eenmaal uit het ziekenhuis zal voor een deel van de slachtoffers gelden dat zij specialistische hulp nodig heeft of zich met enige regelmaat ter controle moet melden bij bijvoorbeeld een huisarts of een revalidatiecentrum. Voor sommigen slachtoffers zal medische zorg levenslang nodig blijven.

Op 3 juni 2005 werd in Oost-Vlaanderen een studiedag georganiseerd 'Van eerste zorg tot en met nazorg, psychosociale opvang van brandwondenpatiënten en hun familie getroffen door een rampsituatie', waarin de medische en de psychologische gevolgen, zowel op korte als op lange termijn, werden besproken.

F2 Betrokken partners

Partners geneeskundige opvang en verzorging

- Geneeskundige diensten/para-medici
- Ziekenhuizen
- Traumacentra
- Calamiteitenhospitaal
- Huisartsen
- Specialistische hulpverlening (brandwondencentra, etc.)
- Verwanten
- Omgeving van slachtoffers: werkgevers, scholen, etc.

F3 Activiteiten en aandachtspunten

- ! *Tijdens en na rampen zijn er vaak verschillende gewonden (lichamelijk en of psychisch) die (levens)lang in het medische circuit blijven (psychosociale zorg staat centraal in het volgende thema);*
- ! *Naarmate deze personen meer instanties, artsen en andere deskundigen tegenkomen, neemt de kans toe dat zich spanningen (verschillende opinies van verschillende deskundigen; keuringsartsen met andere belangen etc.) manifesteren. Betrokken instanties moeten hier alert op zijn;*

- ✓ Overweeg gebruik te maken van 'contactmanagers' die bijvoorbeeld voor een familie waarin meerdere slachtoffers zijn gevallen optreedt als contactpersoon voor vragen, etc.;
- ! *Er blijkt vaak een verband te zijn tussen de lengte van de medische zorg en andere maatschappelijke problemen. Hoe langer in het medisch circuit, hoe groter de kans op bijvoorbeeld verlies van werk en inkomen en relatie- en andere problemen;*
- ! *Het verwaarlozen van gezondheidsklachten na een ramp kan op de lange termijn leiden tot psychische problemen (zoals onder meer bij de Bijlmerramp);*
- ✓ Wanneer slachtoffers gespreid zijn over meerdere ziekenhuizen/brandwondencentra of andere voorzieningen, is het van belang om afspraken te maken over een uniforme aanpak door elk van deze voorzieningen. Ga na wat er reeds bestaat in de ziekenhuizen wat betreft psychosociale hulp en tracht deze af te stemmen met de andere organisaties;
- ✓ In deze uniforme aanpak moet ook een duidelijke link worden gelegd naar de psychosociale hulpverlening en de informatievoorziening naar de slachtoffers;
- ! *Specifiek aandachtsmoment is het moment dat een slachtoffer wordt ontslagen uit het ziekenhuis. Voordat dit gebeurt moet voor alle betrokken partners duidelijk zijn welke vervolgzorg nodig is. Dit kan ook gaan om niet medische hulpverlening zoals hulp in de huishouding, vervoer naar school/werk, etc.;*
- ! *De medische/geneeskundige hulpverlening heeft ook een nauwe relatie met een onderwerp als verzekeringen en financiële voorzieningen. Behandelingen en andere vormen van zorg zijn kostbare aangelegenheden die niet in alle gevallen worden gedekt door de verzekering. Voorkomen moet worden dat patiënten onnodig worden belast met zorgen over de financiële aspecten. Dit vergt het scheppen van duidelijkheid over de financiële mogelijkheden, de consequenties voor de behandeling, etc.;*
- ✓ De medische/geneeskundige aspecten kunnen ook onderdeel uitmaken van een bevolkingsonderzoek.

G. Psychosociale opvang en verzorging

G1 Beschrijving

“De ervaring leert dat grote ongevallen en rampen niet resulteren in een grote hoeveelheid slachtoffers met acute psychiatrische stoornissen. De professionele consensus is dat er geen noodzaak bestaat tot het sturen van vele psychologen of psychiaters naar de plaats van de ramp. Psychosociale hulp moet niet beperkt zijn tot het geven van individuele zorg aan de vele betrokkenen. De psychologische reacties van mensen direct na een ramp zijn normale menselijke reacties op abnormale omstandigheden. Mensen die betrokken zijn bij een ramp hebben praktische en sociale behoeften. Deze behoeften kunnen tevens een psychologische impact hebben, met name wanneer deze onvoldoende worden onderkend en er onvoldoende op wordt gereageerd.”⁸

In Nederland en in België is veel kennis aanwezig over psychosociale hulpverlening na rampen. In de beschrijving van dit thema bespreken wij enkele hoofdlijnen.⁹ Belangrijk is om na een ramp gebruik te maken van professionele psychosociale hulpverleners en andere deskundigen.

De belangrijkste principes van de eerste psychosociale hulpverlening zijn door De Soir gebundeld in de 'ONVEE-principes' van de psychosociale hulpverlening.¹⁰ 'Het is belangrijk om zo snel mogelijk (Onmiddelijk) hulp te bieden. De N staat voor Nabijheid, in de geografische betekenis: steun bieden al van op de plaats van de ramp, in de sociale betekenis: sociale nabijheid onder lotgenoten, mensen die hetzelfde hebben meegemaakt, begrijpen elkaar beter. De acute reacties van slachtoffers die een schokkende gebeurtenis hebben meegemaakt zijn normale reacties op een abnormale gebeurtenis. Het is belangrijk om aan de getroffen uit te leggen wat ze kunnen Verwachten (de V). Ook dient de Verwachting te worden uitgesproken dat slachtoffers niet ziek zijn en dat ze zelf ook nog dingen aankunnen. De aanpak moet Eenvoudig zijn (de E) naar de getroffen en hun omgeving toe. De laatste E staat voor Eenheid, het is belangrijk dat de psychosociale opvang gecoördineerd wordt en dat één comité/instantie zich daarmee bezighoudt.' Professor Gersons bijvoorbeeld waarschuwt voor het niet onnodig benadrukken van de slachtofferrol van mensen, maar juist actiever in te spelen op het adaptief vermogen van mensen.

Fase ¹¹	Beschrijving
Impactfase	Tijdens de gebeurtenis (impactfase) overheerst schrik, ongeloof en verbijstering. De situatie wordt als onwerkelijk ervaren, alsof men droomt of naar een film kijkt. Onder invloed van stresshormonen (onder andere adrenaline) treden allerlei lichamelijke veranderingen op waardoor het lichaam wordt voorbereid op het leveren van een ultieme prestatie. Na een korte periode van verwarring handelt het merendeel van de slachtoffers (75 tot 80 procent) adequaat en tracht men de gevolgen van de gebeurtenis te beperken. Tijdens deze fase is men hyperalert. Een klein deel van de slachtoffers reageert zeer verward of verstart op de gebeurtenis.
Cry-outfase	Direct na de gebeurtenis (cry-outfase) komt een overvloed aan emoties los en hebben slachtoffers sterk de behoefte om erover te praten. Men heeft gevoelens van verdriet en verslagenheid, maar er is ook woede en agressie. Men ervaart allerlei lichamelijke verschijnselen zoals hoofdpijn, spierpijn en buikpijn, onbeheersbaar trillende handen of

⁸ Vertaling van een passage uit FOD Volksgezondheid (2001), *Psycho-Social Support in Situations of Mass Emergency: A European polis paper concerning different aspect of psycho-social support for people involved in major accident and disasters*, Brussel

⁹ Zie voor een bibliografie over dit onderwerp: C.J. IJzermans, A. J. E. Dirkwager, E. Breuning, *Long-term health consequences of disaster: a bibliography*, NIVEL, 2005

¹⁰ CRASH Model, model van emotionele triage in functie van de psychosociale matrix (primaire, secundaire en tertiaire preventie bij slachtoffers), de ONVEE principes en the big five, opgesteld door Erik De Soir (www.fist.be). Zie bijvoorbeeld E. De Soir (2000), *Op het netvlies gebrand ... ! Traumatische stress bij hulpverleners*, Leuven-Apeldoorn, Garant

¹¹ Leerstof GHOR 2002

	benen, misselijkheid, rusteloosheid of extreme vermoeidheid. Ook is men voortdurend op zoek naar informatie.
Posttraumatische fase	In de periode erna (posttraumatische fase) treden symptomen op die samenhangen met het psychologisch verwerkingsproces. Er kunnen zich intensieve en ongewilde herinneringen, flashbacks en nachtmerries voor doen. Beelden die tegelijkertijd sterke emoties oproepen (herbelevingen). Daarnaast worden herinneringen of associaties aan de gebeurtenis vermeden en worden pijnlijke gevoelens op afstand gehouden (vermijden). Deze vermijdings- en herbelevingreacties wisselen elkaar af en moeten gezien worden als een normale reactie op een ingrijpende gebeurtenis ('psychologisch herkauwen'). Met een zekere geleidelijkheid, bij de één sneller dan bij de ander, verminderen en verdwijnen deze reacties na verloop van tijd. Op bepaalde betekenisvolle momenten kunnen de indringende herinneringen en pijnlijke gevoelens echter tijdelijk weer terugkeren.
PTSS	Een deel van de slachtoffers (10 tot 30 procent) blijft ook op langere termijn in ernstige mate last houden van één of meerdere stressreacties. In dat geval kan er sprake zijn van een gestoorde of gestagneerde verwerking en wordt er gesproken over een post traumatische stress stoornis (PTSS). De betrokkene zal doorverwezen moeten worden naar de professionele hulpverlening. Volgens de officiële criteria kan er al na één maand worden vastgesteld of er sprake is van een dergelijke stoornis. In de praktijk wordt een periode van drie maanden gehanteerd. Naast PTSS komen ook andere stoornissen voor, zoals stemmingsstoornis (depressie) of angst- of paniekstoornis.

Uit ervaring blijkt dat er slachtoffers zijn met een verhoogd risico op het ontwikkelen van een verwerkingsstoornis en slachtoffers die geen verhoogd risico lopen. Een deel van de personen die een verhoogd risico hebben op verwerkingsproblemen zal een beroep doen op de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) na sluiting van het opvangcentrum. Van de personen met een laag risico zal een deel een (eenmalig) beroep doen op de huisarts, het maatschappelijk werk of een andere hulpverleningsinstantie. De psychologische behoeften kunnen niet los worden gezien van de praktische en de medische behoeften. Ook de informatievoorziening is hierbij cruciaal.

Fasen	Psychosociale behoeften
Overgangsfase/ eerste nazorg periode	<ul style="list-style-type: none"> • Nieuwe en onopgeloste behoeften van de acute fase • Informatie (update over gebeurtenissen en perspectieven, informatie over zoektocht naar vermisten, informatie over ongeïdentificeerde personen, informatie over ceremonies en groepsbijeenkomsten) • Advies (administratief en juridische procedures, etc.) • Toegang tot gezondheid en sociale dienstverlening • Reageren op consequenties van meer permanent fysiek letsel (invaliditeit) en/of langdurige hospitalisatie (isolatie) • Serieuze psychosociale problemen, psychologische stoornissen, psychosomatische ziekten • Herpakken van dagelijkse routines • Behoeft aan het contacteren van andere groepen betrokkenen, groepszin en rituelen • Sociaal-economische behoeften • Specifieke kwetsbaarheden van specifieke doelgroepen (ouderen, kinderen, immigranten, anderstaligen, etc.)
Lange termijn fase/ tweede nazorgperiode	<ul style="list-style-type: none"> • Nieuwe en onopgeloste behoeften uit de overgangsfase • Specifieke vragen • Nieuwe informatie • Informatie over ceremonies en reünies/groepsbijeenkomsten • Administratieve procedures • Omgaan met fysieke schade of noodzaak tot chronische medische zorg • Psychologische stoornissen • Reïntegratie in de maatschappij • Sociaal-economische behoeften • Juridische kwesties (aansprakelijkheid, compensatie, etc.) • Specifieke doelgroepen (kinderen, ouderen, etc.)

In Nederland wordt wat betreft de psychosociale hulpverlening veelal een onderscheid gemaakt in psychosociale hulpverlening in de acute fase, in de eerste nazorgperiode en in de tweede nazorgperiode. Deze indeling komt in grote lijnen overeen met de fasering: acute fase, overgangsfase en lange termijn fase.

Fasen	Doelgroepen
Overgangsfase/ eerste nazorg periode	<ul style="list-style-type: none"> - Gehospitaliseerde slachtoffers - Ambulante gewonde betrokkenen - Niet gewonde personen en omstanders/getuigen - Partners, familie en vrienden van omgekomen, gewonde en niet-gewonden overlevende(n) - Hulpverleners - Bestuurders en andere betrokken functionarissen - Dienstverleners - Vrijwilligers - Overigen (bijvoorbeeld mensen bij wie door de ramp onverwerkt leed naar boven komt)
Lange termijn fase/ tweede nazorgperiode	<ul style="list-style-type: none"> - Betrokkenen met chronische fysieke schade - Niet gewonde betrokkenen met chronische mentale problemen - Niet gewonden met relationele, sociale en economische problemen - Betrokkenen zonder lange termijn medische of psychosociale problemen

In België heeft de Federale Overheidsdienst Volksgezondheid zich toegelegd op de ontwikkeling van een gestructureerde filosofie, principes en stappenplan voor de psychosociale hulpverlening na rampen. Het Centrum voor Crisispsychologie (CCP) van het Militair Hospitaal Koningin Astrid heeft hiertoe het Psychosociaal Interventie Plan (PSIP) ontwikkeld. De doelstelling van het PSIP is het plannen en in werking stellen van psychosociale ondersteuningsmaatregelen tijdens en na een ramp, in functie van de aard, omvang, context en de verschillende betrokken actoren (rechtstreekse en onrechtstreekse slachtoffers, redders, hulpverleners, publiek, media, lokale besturen en eventuele verantwoordelijken). Het PSIP is een structuur die werkt op basis van de bestaande reguliere diensten: onder meer het Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn, de diensten Slachtofferbejegening van de politie, de diensten Slachtofferhulp, de diensten Geestelijke Gezondheidszorg. De verantwoordelijke voor het PSIP is de Federaal Gezondheidsinspecteur (FGI) en het plan wordt in iedere provincie gecoördineerd door een psychosociaal manager. Het Psychosociaal coördinatiecomité (PSCC) wordt gevormd zo vlug mogelijk na de ramp, hierin komen de betrokken partners samen om afspraken te maken over de te ondernemen activiteiten in de psychosociale nazorg. Het PSCC heeft een variabele samenstelling afhankelijk van het soort incident en de plaats van het incident. Een '8 punten-plan' wordt gebruikt als rode draad voor de werkzaamheden van het Comité:

1. Beschrijving van het gebeuren.
2. Identificeren van de doelgroepen.
3. Voorzien van de psychosociale impact op de verschillende doelgroepen.
4. Evaluatie van de behoeften van de slachtoffers.
5. Uitwerken van interventiestrategieën in samenwerking met de betrokken psychosociale netwerken.
6. Nagaan of er de nodige capaciteit aan hulpverlening is om aan de behoeften te beantwoorden.
7. Evaluatie van de activiteiten en herevaluatie van de behoeften.
8. Hernemen punten 4 - 7 tot er voldaan is aan de behoeften.

Het PSIP bevat drie opeenvolgende fasen:

Fasen PSIP	Omschrijving
Fase 1: de onmiddellijke acties	Acties die beantwoorden aan de dringende psychosociale behoeften van de slachtoffers (opvangcentrum, huisvestingscentrum, rouwkapel, etc.) .
Fase 2: de overgangsmaatregelen	Maatregelen die toelaten de slachtoffers te omkaderen doorheen de periode die nodig is om de psychosociale behoeften te identificeren en te stabiliseren, rekening houdend met de staat van beleving van de crisis door de slachtoffers. Na oprichting van een Psychosociaal Coördinatiecomité zorgt dit comité voor de analyse van collectieve en specifieke behoefte van betrokkenen de organisatie van antwoorden op die behoefte (informatiesessies, begrafenis, etc.).
Fase 3: het programma van terugkeer naar het normale leven	Omkaderingsacties die op lange termijn de opvolging van de slachtoffers waarborgen door tegemoet te komen aan de geïdentificeerde en gestabiliseerde behoeften op individueel niveau en indien nodig op collectief niveau (herdenkingen, specifieke data (verjaardag van de ramp, begin en einde van het proces voor de rechtbank, wegvallen of heropflakkeren van de media-aandacht)).

Na iedere fase kan het PSIP worden afgesloten na analyse door de Federaal Gezondheidsinspecteur (FGI) (beoordeling psychosociale behoeften, beschikbare middelen,

noodzaak tot coördinatie). Indien nodig kan het PSIP op een later moment weer worden geactiveerd.

Het werk van de psychosociaal managers wordt op federaal niveau begeleid door de Federale Commissie voor Psychosociale Hulpverlening. Indien na een ramp de coördinatie op nationaal niveau komt te liggen (de zogenoemde fase 4 situatie) verzorgt deze commissie de coördinatie van de acties van de betrokken psychosociaal managers (PSM's).

In Nederland is de Geneeskundige Hulpverlening voor Rampen en Ongevallen (GHOR) verantwoordelijk voor de psychosociale hulpverlening. De GHOR is in principe inzetbaar voor een periode van 7x24 uur. Dit is de periode waarbinnen alle slachtoffers vanuit een eventueel opvangcentrum ergens anders moeten zijn ondergebracht: bij familie, in noodwoningen, bungalowparken of hotels. De Regionaal Geneeskundig Functionaris (RGF) staat aan het hoofd van de GHOR. De activiteiten worden gecoördineerd door een multidisciplinair kernteam dat bestaat uit vertegenwoordigers van participerende psychosociale instanties. De daadwerkelijke psychosociale ondersteuning in de acute fase wordt verzorgd door zogenoemde opvangteams, eventueel aangevuld met specifieke experts. In de eerste nazorgperiode blijft de RGF verantwoordelijk. Het in de acute fase opgerichte kernteam moet een nazorgplan opstellen en de monitoring verzorgen. De inzet van de opvangteams is in principe niet meer nodig, hoewel ze soms nog ingezet kunnen worden bijvoorbeeld bij de begeleiding van nabestaanden tijdens herdenkingsdiensten. In de tweede nazorgperiode verschuift de zorg van het collectief meer naar het individu. De verantwoordelijkheid voor de uitvoering wordt in deze periode veelal overgedragen aan de reguliere zorginstellingen (Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg (RIAGG), Maatschappelijk Werk, etc.). Ook kan een projectorganisatie worden opgezet voor de psychosociale hulpverlening.

Ook hulpverleners kunnen behoefte hebben aan vormen van psychosociale begeleiding en zorg. Het gaat om zaken als begeleiding bij het verwerken van een schokkende gebeurtenis. Deze afspraken en voorzieningen gelden vooral in de dagen en weken na een ramp. Voor hulpverleners gelden zowel in België als in Nederland specifieke voorzieningen en afspraken. Voor de eerste begeleiding van hulpverleners na een ramp of incident zijn verschillende mogelijkheden. In België is een bijzonder voorbeeld hiervan het oprichten van de *Firefighter and Medical Emergency Stress Teams (FIST)*. De FIST leden zijn brandweermensen die getraind worden in opvang van collega's na schokkende interventies. Zij zetten zich vrijwillig in voor de ondersteuning van hun collega's na rampen. De inzet van FIST vindt plaats op verzoek van het getroffen brandweerkorps. Er wordt na een ramp een verzoek neergelegd bij de betrokken bestuurders/leidinggevenden. Er worden binnen de korpsen ook 'antennes' gevormd; dat zijn leden van het eigen korps, die wanneer het nodig is aan het FIST signaleren dat er nood is aan opvang bij de manschappen. Betrokken brandweerkorpsen kunnen ook zelf de hulpverlening aan eigen mensen organiseren, al dan niet in samenwerking met experts van de federale overheid of van bijvoorbeeld universiteiten. De politie werkt ook met *stress-teams*. In Nederland beschikken veel hulpdiensten over hulpverlening in de vorm van Bedrijfs Opvang Teams. Dit komt erop neer dat speciaal hiervoor getrainde en opgeleide collega's collega's helpen. Hetzij binnen de eigen organisatie hetzij tussen bijvoorbeeld brandweerkorpsen. Zowel brandweer, politie als bijvoorbeeld ambulancediensten hebben in de afgelopen jaren gewerkt aan het opzetten van een structuur van Bedrijf Opvang Teams. Per organisatie zitten verschillen in de feitelijke stand van zaken en uitvoeringsmogelijkheden van dergelijke regelingen. Uit onderzoek blijkt dat de feitelijke psychosociale hulpverlening na een ramp binnen hulpverleningsdiensten op zeer verschillende wijze kan worden vormgegeven. De juiste keuze voor de juiste inzet van de ondersteuning is sterk afhankelijk van de impact van het gebeuren op de individuele functionaris. Het is echter beter om achteraf te constateren dat er te veel en misschien onnodige hulp is geboden dan te dat de geboden ondersteuning achteraf onvoldoende blijkt te zijn geweest. Hier ligt een belangrijke taak voor de leidinggevende. De principe-afspraken

zou kunnen zijn dat de leidinggevende samen met zijn betrokken collega's een signaleringsfunctie heeft met betrekking tot de hulpbehoefte bij het eigen personeel.

Mogelijke tekens na traumatische gebeurtenissen bij hulpverleners
Lichamelijke tekens: <ul style="list-style-type: none">• Hartkloppingen, kortademigheid, hyperventilatie, duizeligheid• Spierpijn, beven, jeuk, onhandigheid, overdadig zweten, moeilijk tot rust komen• droge mond, bleekheid, misselijkheid, braken, diarree, verstopping, vaak urineren• Vermoeidheid, uitputting, futloosheid
Emotionele tekens: <ul style="list-style-type: none">• Veranderingen in normaal gedragspatroon• Angst, zorgen, pessimisme• Argwanend en defensief zijn• Irritatie, vloeken, klagen, aanklappen• Moeite met denken, concentratieverlies• Slaapstoornissen en nachtmerries• Wenen, depressies, het niet meer zien zitten• Schuldgevoelens, jezelf verwijten maken• Snelle wisselingen in gemoedstoestand• Woede-aanvallen• Voortdurend met de interventie bezig zijn, delen ervan niet meer kunnen herinneren

Bron: www.fist.be

Wanneer er sprake is van meer chronische klachten of stoornissen dan geldt ook voor hulpverleners dat deze zaken moeten worden opgepakt door professionals op het gebied van psychosociale hulpverlening.

Voorbeelden van mogelijke traumatische gebeurtenissen voor hulpverleners
<ul style="list-style-type: none">• De dood van een collega hulpverlener• De dood van een bekende• De betrokkenheid van kinderen bij een ongeval/ramp• Het zelf ernstig gewond raken als hulpverlener• Eventuele schuldgevoelens over het eigen handelen• Het mislukken van een reddingspoging of een situatie waarin geen redding (meer) mogelijk is• Uitzonderlijke verwondingen bij slachtoffers• De berging van lichamen

Wanneer er Belgen betrokken zijn bij een incident in Nederland of wanneer er Nederlanders betrokken zijn bij een incident in België', is er mondeling afgesproken tussen de Vlaamse provincies en de Nederlandse grensgebieden dat de FGI van de bepaalde provincie contact neemt met de RGF van de betrokken GHOR-regio of vice versa.

Op 24 november 2003 werd er in Oost-Vlaanderen een studiedag georganiseerd 'Van eerste zorg tot en met nazorg bij grensoverschrijdende incidenten, de nood aan informatie en communicatie in de psychosociale hulpverlening'. Op deze studiedag werd een beeld gegeven van de nood aan gestructureerde communicatiestromen tussen België en Nederland, waardoor bij grootschalige incidenten doeltreffend alle beschikbare informatie over de landsgrenzen heen bij de juiste personen terecht kan komen.

G2 Betrokken partners

Betrokken partners psychosociale opvang en verzorging
<ul style="list-style-type: none">• Verantwoordelijk coördinerende overheidfunctionaris (Psychosociaal Manager/Regionaal Geneeskundig Functionaris/Federaal Gezondheids Inspecteur)• Maatschappelijke organisaties (Maatschappelijk Werk(NL), Rode Kruis DSI(B), Bureau's Slachtofferhulp(NL), Diensten Slachtofferhulp(B) etc.)• Hulpverleningsdiensten (psychosociale opvang voor hulpverleners)

- Nationale overheid (expertise, middelen, advies maar ook bevoegdheden)
- Experts (van universiteiten, onderzoeksinstellingen, etc.)
- Uitvoerder bevolkingsonderzoek
- Universiteiten
- Levensbeschouwelijke/religieuze partners
- Tolken
- Georganiseerde en spontane hulpverleners
- Arbo-diensten

G3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Raadpleeg de bestaande planvorming (zoals het PSIP);
- ! *Psychosociale problematiek vergt specifieke expertise. Overweeg de inzet van specifieke deskundigen. Deze kunnen afkomstig zijn vanuit overheden, hulpverleningsdiensten, gespecialiseerde (private) instituten of universiteiten;*
- ! *Psychosociale problemen blijken zeer regelmatig verweven met andere problemen (situatie voor de ramp, lichamelijke klachten, slechte financiële afwikkeling). Dat betekent niet dat bij afwezigheid van deze problemen zich geen psychosociale problemen meer (kunnen) voordoen. Het draagt er echter aan bij;*
- ✓ Overweeg een gecoördineerde en integrale aanpak van de psychosociale hulpverlening, waarin ook gerelateerde zaken een plaats krijgen (vragen over financiële aspecten, wederopbouw, juridische aspecten, etc.);
- ✓ Voorkom een overaanbod van partners en diensten. Dit kan leiden tot onduidelijkheid bij de slachtoffers. Communiceer helder waarvoor men bij wie terecht kan;
- ! *Het is normaal dat mensen na een calamiteit dergelijke psychische problemen hebben. Deskundigen gaan ervan uit dat het vooral een probleem is/wordt als deze zich nog steeds duidelijk na meer dan een half jaar manifesteren;*
- ! *Ook hulpverleners blijken soms psychosociale problemen te hebben na een ramp. Dat kan doordat de emmer bijna vol was (komt er ook nog bij) maar ook door ernst omvang of specifieke kenmerken van de rampsituatie. Verschillende diensten gaan op uiteenlopende manieren met deze problemen om;*
- ! *Belangrijk is de signaalfunctie van leidinggevenden als het gaat om de eventuele psychosociale behoeften van hulpverleners;*
- ! *De aandacht voor hulpverleners mag zich niet beperken tot diegenen die inzet ter plaatse hebben gedaan. Ook bijvoorbeeld medewerkers van de meldkamer en alarmcentrales kunnen behoefte hebben aan psychosociale ondersteuning;*
- ! *Er is geen standaard aanpak die kan worden toegepast voor de hulpverlening aan betrokken hulpverleners. Zaken als de keuze voor een collectieve debriefing of een meer individuele aanpak zijn afhankelijk van de specifieke situatie. Secundaire trauma's moeten zo veel mogelijk worden voorkomen;*
- ! *Specifieke doelgroepen kunnen aanvullende, specifieke psychosociale zorg nodig hebben: kinderen, minderheden, hulpverleners, etc.;*
- ! *De overgang naar reguliere instanties is wenselijk maar mag er niet toe leiden dat slachtoffers uit het zicht verdwijnen;*
- ! *Betrokken instanties moeten waken voor het ontstaan van een 'in group' versus een 'out group': zij die de ramp wel hebben meegemaakt en hebben meegewerkt aan de rampenbestrijding en zij binnen de organisatie voor wie dit niet geldt. Binnen organisaties (bijvoorbeeld binnen de brandweer, maar ook binnen de gemeente) kan dit leiden tot onderlinge spanningen.*

H. Informatievoorziening

H1 Beschrijving

Paradoxaal genoeg is er in de acute fase van een ramp zowel sprake van een informatietekort als van een informatie-overload. Er komt vanuit vele verschillende bronnen informatie vrij over de ramp, terwijl er tegelijkertijd grote onduidelijkheid en onbekendheid is over specifieke feiten: oorzaak, gevolgen. Slachtoffers, verwanten, overheden en media beschikken elk over een andere informatiepositie en allen hebben zij vragen en behoefte aan voor hen relevante informatie.

Zeer kort nadat een ramp heeft plaatsgevonden start ook de informatievoorziening. Het gaat in dit thema niet om de externe communicatie of voorlichting (de contacten met de media). Dit wordt in deze leidraad als apart thema behandeld, namelijk in I. Externe Voorlichting. Met informatievoorziening doelen wij hier op het informeren van direct en indirect betrokkenen over de gevolgen van de ramp en de voor hen relevante ontwikkelingen, regelingen en initiatieven.

Afhankelijk van de specifieke situatie kan tot lang na de ramp een grote behoefte bestaan aan informatievoorziening over rampgerelateerde zaken.

Welke informatiekanalen zijn mogelijk reeds in de acute fase opgestart?

- Bewonersbrie(f)(ven)
- Informatienummer(s) (overheden, psychosociale partners, anderen)
- Informatie op internet
- Situatie rapporten

Na iedere ramp kunnen afzonderlijke doelgroepen worden benoemd die geïnformeerd moeten worden over algemene en meer specifieke aspecten van de ramp.

Wie moeten in de nafase worden geïnformeerd?

- Individuele slachtoffers en hun verwanten
- Getroffen bedrijven/instellingen
- Bewoners en bedrijven/instellingen rond het rampgebied (ook als zij geen schade hebben geleden)
- Hulpverleners (inclusief vrijwilligers)
- Bedrijven/instellingen met een taak in de nafase
- Onderzoekende/toezichhoudende instanties (nationaal en internationaal)
- De volksvertegenwoordiging (gekozen politieke bestuurders)

Elk van de genoemde doelgroepen heeft op verschillende momenten behoefte aan algemene en specifieke informatie. Deze informatie kan passief of actief worden gedeeld.

Wat is de benodigde frequentie van informatievoorziening

- Incidentele informatievoorziening in reactie op een gebeurtenis, ontwikkeling of vraag (een debat met de volksvertegenwoordiging, reactie op vragen van slachtoffers, informeren over uitkomsten onderzoek, etc.)
- Periodieke informatie binnen een (al dan niet vastgestelde) tijdsperiode

De informatiebehoefte kan per doelgroep verschillen. De specifieke omstandigheden van de ramp en de specifieke ontwikkelingen in de nafase zijn direct van invloed op de informatiebehoefte.

Welke aspecten zijn mede bepalend voor de waarschijnlijke informatiebehoefte in de nafase?

- De mate van onzekerheid over de gevolgen voor de volksgezondheid (vrijkomen gevaarlijke stoffen)
- De mate van onduidelijkheid over de oorzaak
- De duur van de acute fase
- Het aantal slachtoffers
- De samenstelling van de groep slachtoffers (heterogeen of homogeen voor wat betreft nationaliteit, geografische spreiding, etc.)
- Het aantal betrokken instanties
- De verwachte geneeskundige en psychosociale effecten
- De opvang, spreiding en diversiteit van de materiële schade
- Het aantal direct betrokken instanties (overheden, bedrijven, etc.)
- De verwachte geneeskundige en psychosociale effecten
- De omvang, spreiding en diversiteit van de materiële schade
- Het aantal direct betrokken instanties (overheden, bedrijven, etc.)
- Aard, omvang en type onderzoek dat wordt gestart na de ramp
- De mate van maatschappelijke en politieke onrust

De complexiteit van de informatievoorziening maakt dat het verstandig is een plan van aanpak op te stellen waarin de verschillende aspecten van de informatievoorziening worden uitgewerkt.

In België wordt de informatievoorziening aan slachtoffers gezien als een integraal onderdeel van de psychosociale hulpverlening. De informatievoorziening richting slachtoffers heeft grotendeels plaats binnen de context van de psychosociale hulpverlening. In de acute fase zal in veel gevallen reeds in de opvanglocatie of bij de eerst verantwoordelijke overheid een plaats zijn ingericht waar informatie over de ramp kan worden verkregen. In Nederland is na de vuurwerkramp in Enschede en de cafébrand in Volendam gewerkt met het concept van een informatie- en adviescentrum (IAC). Dit is inmiddels een verplicht onderdeel van de voorbereiding op de rampenbestrijding.

Functie IAC	Omschrijving
Informatie- en adviesfunctie	Het informeren, adviseren en/of verwijzen van gedupeerden van de crisis, hulpverleners en autoriteiten
Faciliterende functie	Enerzijds het faciliteren van ondersteunende processen die bijdragen aan de verwerking van de crisis. Anderzijds het verzamelen, opslaan, ontsluiten en beheren van kwantitatieve en kwalitatieve crisisgerelateerde gegevens
Coördinerende functie	Het afstemmen van het materiële en immateriële hulpverleningsaanbod en het adequaat verwijzen van de hulpvragers
Monitorende functie	Het IAC monitort de behoeften en knelpunten en kan op basis daarvan de verantwoordelijken attenderen op deze zaken

Van belang is de notie dat iedere ramp anders is en dat de specifieke situationele context bepalend is voor de uiteindelijk inrichting en invulling van de Informatie- en Advies functie. Wij spreken hier bewust van de Informatie- en Advies functie en niet van het Informatie- en Advies Centrum. Dit omdat wij van mening zijn dat een Centrum een verwarrende term is, omdat bij de meeste rampen of grote ongevallen geen noodzaak bestaat tot het inrichten van een fysiek centrum. Voor de leesbaarheid/herkenbaarheid hanteren wij in deze paragraaf wel de afkorting IAC. De beoogde een-loket-functie staat centraal waar de informerende, adviserende, faciliterende en coördinerende functie kan worden uitgevoerd. Deze functionaliteiten zijn niet per definitie beperkt tot een grootschalig centrum. In het deelplan voor de Informatie-en Advies Functie van de gemeente Rotterdam wordt bijvoorbeeld uitgegaan van verschillende organisatorische varianten, variërend van een telefoonnummer en internetsite tot een grootschalig opgezet centrum met meerdere spreekkamers en dergelijke.¹² De gemeente Rotterdam bepaalt op basis van de specifieke situatie welke organisatievorm het meest geschikt is. Hierbij wordt uitgegaan van de mogelijkheid om de oorspronkelijk ingerichte variant uit te breiden dan wel af te schalen naarmate de situatie hiertoe noodzaakt.

¹² Het deelplan IAC van de gemeente Rotterdam is ontwikkeld in samenwerking met het COT

De voorbereiding van de IA-functie kan vorm krijgen met behulp van een set van tien zogenoemde kernvragen. De antwoorden op deze vragen bepalen de uiteindelijke vorm en inrichting van de IA-functie. De antwoorden op deze vragen, alsmede de uitvoering hiervan moeten worden voorbereid door de direct betrokken diensten en functionarissen.

Kernvragen voor de Informatie –en Advies Functie
<ul style="list-style-type: none"> - Wat wordt de organisatievorm? - Wat wordt het dienstenaanbod? - Wat is de meest geschikte locatie? - Wat is de benodigde duur van de dienstverlening? - Wat is basis taakverdeling tussen de betrokken partners? - Wat wordt de opzet en wat zijn de basisafspraken voor het frontoffice? - Wat wordt de opzet en wat zijn de basisafspraken voor de backoffice(s)? - Hoe om te gaan met kosten en budget? - Hoe wordt het beheer georganiseerd?

Het instellen van een IAC na een ramp of zwaar ongeval moet geen automatisme zijn maar een goed doordachte (bestuurlijke) keuze. De gemeente gaat immers verplichtingen aan en wekt verwachtingen bij direct en indirect betrokkenen. Uitgangspunt is dat er in ieder geval sprake moet zijn van multidisciplinaire problematiek: meerdere instanties moeten betrokken zijn. Als slechts één instantie betrokken is, draagt deze zelf de verantwoordelijkheid voor nazorg zonder dat er een noodzaak bestaat tot een IAC.

Er kunnen vier mogelijke varianten in de organisatie van de Informatie- en adviesfunctie worden benoemd. Kort samengevat komen deze vier varianten neer op het volgende:

Variant IAC	Omschrijving
1. Virtueel informatie en advies punt	In de minimum variant bestaat de IAC niet fysiek als centrum. ¹³ Het IAC is virtueel. Ondersteuning wordt telefonisch en via e-mail en internet aangeboden.
2. Beperkt fysiek informatie en advies punt	Er is sprake van een beperkte fysieke frontoffice (1 balie). Er zijn geen fysieke backoffices aanwezig. Wel vindt via de frontoffice doorverwijzing naar betreffende diensten plaats. De telematische dienstverlening wordt gecontinueerd.
3. Kleinschalig Informatie en Advies Centrum.	Er is sprake van een frontoffice met telematische dienstverlening en balie medewerkers annex contactpersonen. Daarnaast zijn er backoffice(s) aanwezig met een beperkt aantal diensten.
4. Grootschalig Informatie en Advies Centrum.	Grootschalig Informatie en Advies Centrum. Uitgebreid frontoffice met telematische dienstverlening en balie medewerkers / contactpersonen. Deze frontoffice kan doorverwijzen naar verscheidene fysiek aanwezige backoffice(s) met een breed assortiment aan diensten.

In het deelplan van een gemeentelijk rampenplan kunnen de bijbehorende varianten van de front- en backoffices worden uitgewerkt alsmede de bij de varianten passende locaties en dergelijke.

H2 Betrokken partners

Betrokken partners informatievoorziening
<ul style="list-style-type: none"> • Slachtoffers • Afdelingen voorlichting van gemeente, provincie en andere bestuursniveaus • Projectorganisatie • Informatie- en Advies Functie/Informatie- en Onthaal Centrum • Slachtoffer belangenorganisaties • Hulpverleningsdiensten • Betrokken bedrijven • Psychosociale actoren

¹³ Hierdoor is discussie over de naamgeving mogelijk, maar deze wordt hier niet gevoerd.

H3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Inventariseer de middelen die zijn ingezet voor de informatievoorziening in de acute fase. Let hierbij bijvoorbeeld op of van de volgende middelen gebruik is gemaakt en of deze middelen ook in de nafase moeten/kunnen worden ingezet:
 - Rampgerelateerde website (of deel van de website);
 - Bewonersbrieven/nieuwsbrieven;
- ✓ Overweeg het opstellen van een plan van aanpak voor de informatievoorziening in de nafase. Besteed hierbij aandacht aan:
 - Welke doelgroepen zijn te onderscheiden?
 - Wat is de waarschijnlijke informatiebehoefte per doelgroep?
 - Welke ontwikkelingen zijn voorspelbaar waarover doelgroepen moeten worden geïnformeerd?
 - Wie zijn betrokken bij het informeren van iedere doelgroep?
 - Welke informatiekkanalen en instrumenten zijn ingezet in de acute fase?
 - Op welke wijze kunnen bestaande informatiekkanalen (opengestelde informatienummers, etc.) ook in de nafase worden benut?
 - Wat is het juiste middel om de doelgroep te informeren?
 - In hoeverre kan de groep in zijn geheel worden geïnformeerd en in hoeverre is individuele informatievoorziening noodzakelijk?
 - Wat is de benodigde informatiefrequentie?
 - Op welke wijze kan de informatievoorziening zoveel mogelijk worden gecoördineerd?
- ✓ In het plan van aanpak voor de informatievoorziening in de nafase moet expliciet aandacht worden besteed aan de raakvlakken en overlap met de psychosociale hulpverlening. De te organiseren informatiebijeenkomsten mogen niet ontbreken.
- ✓ Maak een expliciete koppeling naar de externe voorlichting (zie volgend thema)
- ✓ Besluit tijdig (mogelijk al in de acute fase) tot het al dan niet instellen van een klein- of grootschaliger (voorlopig) IAC;
- ! *Belangrijk is de informatie- en adviesfunctie. Dit hoeft niet uitsluitend vorm te krijgen door middel van een IAC. Deze term is in dat opzicht misleidend. Er kunnen verschillende varianten worden onderscheiden, beginnend bij een telefoonnummer (informatie- en advies punt) tot en met een uitgebreid centrum;*
- ✓ Bij het beoordelen van de noodzaak van een IAC kan gebruik worden gemaakt van de volgende deelvragen:
 - Wat is de maatschappelijke impact van de ramp?
 - Hoe groot is de mate van onzekerheid over de gevolgen voor de volksgezondheid?
 - Wat is de schaalgrootte en duur van de opvang? (aantal direct betrokken personen)
 - Wat zijn de verwachte geneeskundige en psychosociale effecten? (aantal personen)
 - Hoe groot zijn de materiële aspecten? Wat is de omvang, spreiding en diversiteit van de schade?
 - Hoe groot is het aantal direct betrokken (gemeentelijke) instanties?
 - Wat is het niveau van opschaling in de acute fase? (dit kan richtinggevend zijn voor het niveau waarop het IAC moet worden ondergebracht);
- ✓ Op basis van de voorgaande vragen kan ook de benodigde variant worden bepaald. Hoe 'groter' of 'complexer' de ramp, hoe groter ook de informatiebehoefte zal zijn en hoe zwaarder een IAC zal moeten worden vormgegeven en ingericht;
- ✓ Specifieke bestuurlijke beslispunten omtrent het IAC kunnen worden vastgelegd in een projectplan. In dit plan kan gebruik gemaakt worden van de geformuleerde kernvragen:

- ✓ Geef duidelijkheid richting doelgroepen over de momenten waarop zij informatie kunnen verwachten, de onderwerpen waarover zij worden geïnformeerd, verwijzingen naar partners waar aanvullende informatie over specifieke onderwerpen kan worden verkregen, de wijze waarop zij aanvullende informatie kunnen verkrijgen (website, telefoonnummer, etc.), etc.;
- ✓ Overweeg het opstellen van een plan van aanpak voor de langere termijn. In dit plan van aanpak moeten de volgende vragen beantwoord worden:
 - Voor welke doelgroepen moet op de lange termijn een specifieke voorziening worden getroffen als het gaat om het informeren over rampgerelateerde zaken ?;
 - Voor welke doelgroepen geldt dat de reguliere informatiekkanalen moeten voldoen ?;
 - Welke rol heeft de overheid nog in de informatievoorziening ten opzicht van gespecialiseerde partners die informatie kunnen verstrekken over specifieke onderwerpen (bijvoorbeeld over het bevolkingsonderzoek) ?;
 - Op welke momenten is voorspelbaar dat aanvullende, specifieke informatievoorziening noodzakelijk is voor een bredere doelgroep (denk bijvoorbeeld aan informatie over periodieke herdenkingen, aflopen van speciale regelingen, etc.)?

I. Externe voorlichting

I1 Beschrijving

Na een intensieve media-aandacht in de acute fase, zal de media-aandacht geleidelijk aan afnemen in de nafase. Wel bestaat ook na een ramp de noodzaak tot externe voorlichting. Rampen hebben en houden voor een belangrijk deel hun 'nieuwsaarde'. De nieuwsaarde blijft omdat er altijd vragen zullen blijven bestaan over aspecten van de ramp (oorzaak, slachtoffers, etc.) en er ook tal van activiteiten worden ontplooid in de nafase die een nieuwsaarde op zich hebben. De aandacht van de media zal ook worden benut door betrokken individuen of groepen (slachtoffers, advocaten, etc.) om het eigen standpunt over bepaalde zaken onder de aandacht te brengen van het publiek. Dit geldt ook voor de betrokken overheden die het grote publiek of een specifieke doelgroep willen bereiken en informeren. In de nafase van een ramp zal de mediaberichtgeving en voorlichting voor een belangrijk deel gekoppeld zijn aan relevante ontwikkelingen en momenten. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om de volgende zaken:

Voorbeelden van momenten/ontwikkelingen in de nafase die gepaard kunnen gaan met verhoogde media-aandacht

- Significante ontwikkelingen bij slachtoffers (ontslagen uit het hospitaal, hospitalisatie, overlijden, etc.)
- Het starten van een onderzoek en de (tussentijdse) resultaten van het onderzoek
- Nieuwe feiten of onthullingen over de oorzaak of het verloop van de ramp
- Nieuwe theorieën over de ramp
- Sleutelmomenten in juridische procedures (starten van een proces, horen getuigen, gerechtelijke uitspraak, etc.)
- (Openbare) bestuurlijke verantwoordingsmomenten (bij de volksvertegenwoordiging)
- (Periodieke) herdenkingen
- De 'verjaardag' van een ramp (de datum waarop de ramp heeft plaatsgevonden)
- Boeken die verschijnen over de ramp (bijvoorbeeld geschreven door hoofdrolspelers)
- Soortgelijke rampen in eigen land of in het buitenland

In de nafase hebben verschillende betrokken partijen belang bij externe voorlichting. Zij kunnen de voorlichting zelf verzorgen of reageren op de voorlichting van anderen.

Voorbeelden van partijen die belang hebben bij externe voorlichting

- Betrokken overheden op de afzonderlijke bestuursniveaus
- Belangenverenigingen van slachtoffers (individueel, bedrijven, etc.)
- Hulpverleningsdiensten en opsporingsdiensten (bijvoorbeeld oproep aan getuigen om zich te melden)
- Ziekenhuizen die (een deel van) de gewonden verzorgen (bijvoorbeeld over de toestand van de patiënten)
- Het Openbaar Ministerie (bijvoorbeeld over het verloop van het onderzoek)
- De rechterlijke macht (bijvoorbeeld over de uitspraak in een gerechtelijke procedure)
- Overige onderzoekende instanties (bijvoorbeeld over de start, het verloop en de uitkomst van het onderzoek)

I2 Betrokken partners

Betrokken partners externe voorlichting

- Bestuurders
- Afdelingen voorlichting van gemeente, provincie en andere bestuursniveaus
- Media
- Patiënten
- Slachtoffer belangenorganisaties
- Ziekenhuizen (over toestand patiënten)

I3 Activiteiten en aandachtspunten

- ! Met name in de eerste weken na de ramp zal er blijvende aandacht vanuit de media zijn. Dit betekent dat ook in deze periode voldoende capaciteit beschikbaar moet zijn voor een adequate voorlichting;*
- ! In de nafase verschuift de aandacht snel van de slachtoffers en feitelijke gebeurtenissen naar de schuldvraag en de eventueel gemaakte fouten;*
- ✓ Houd expliciet rekening met de belangen en behoeften van slachtoffers. Voorkom dat zij voor hen direct relevante informatie moeten vernemen uit de media. Slachtoffers moeten – indien mogelijk – reeds worden geïnformeerd over dergelijke zaken voordat deze informatie openbaar wordt gemaakt;
- ✓ Organiseer de samenwerking tussen direct betrokken partners, met name binnen de overheid: het uitwisselen van persberichten, het gezamenlijk uitbrengen van persberichten, het uitwisselen van knipselkranten, etc.;
- ✓ Overweeg het opstellen van knipselkranten waarin de berichtgeving over de ramp wordt gebundeld;
- ✓ Overweeg het opstellen van periodieke analyses van de mediaberichtgeving. Dit kan de beleidsvorming faciliteren en kan tevens van belang zijn voor de publieke en politieke verantwoording;
- ✓ Overweeg het opstellen van periodieke persberichten over de stand van zaken van rampgerelateerde zaken zoals wederopbouw, financiële regelingen, etc.;
- ✓ Overweeg het instellen van een specifiek rampgerelateerd deel van de website of tot het inrichten van een afzonderlijke, rampgerelateerde website. Dit vergt wel capaciteit voor het beheer van een dergelijke website;
- ✓ Zorg voor een adequate aansluiting op een eventueel IAC;
- ! Betrokken overheden moeten beseffen dat zij niet in alle gevallen kunnen reageren op zaken die door belanghebbenden naar voren worden gebracht in de media. Zo moet terughoudendheid worden betracht als het gaat om bijvoorbeeld het vraagstuk van de oorzaken van de ramp, met name wanneer reeds een officieel onderzoek is gestart.*

J. Gezondheidsonderzoek en - monitoring

J1 Beschrijving

Rampen gaan gepaard met directe verwoesting en beschadiging. Zij kunnen zorgen voor dodelijke, zwaargewonde en lichtgewonde slachtoffers. De effecten van een ramp beperken zich echter niet tot deze directe schade aan mens en omgeving. Afhankelijk van de specifieke kenmerken van een ramp, kan deze gepaard gaan met korte en lange termijn effecten voor mens en milieu. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om psychische/psychosociale en medische klachten. Met behulp van een gezondheidsonderzoek en bijbehorende monitoring kunnen hulpverleners zicht krijgen en houden op de korte en lange termijn effecten. Dergelijk onderzoek is in Nederland een nagenoeg vast onderdeel van de nafase van een ramp. Dit is het directe gevolg van de ervaringen met de Bijlmerramp waar onderzoek te laat heeft plaatsgevonden (pas jaren na de ramp).

Mogelijke doelstellingen van een bevolkingsonderzoek¹⁴

Een adequaat en tijdig uitgevoerd gezondheidsonderzoek kan:

- informatie verschaffen die nodig is voor optimale medische en psychosociale hulp;
- uitdragen dat de getroffen personen serieus worden genomen;
- mogelijk inzicht bieden in preventieve en/of overige maatregelen die gezondheidsrisico's bij een nieuwe ramp of crisis kunnen beperken of voorkomen;
- bijdragen aan de evaluatie en zo nodig bijstelling van beleid.

Een bevolkingsonderzoek kan klein- of grootschalig worden opgezet, afhankelijk van de specifieke omstandigheden van de ramp en de getroffen populatie. De eerste onderzoeken kunnen reeds in de acute fase worden opgestart.

De doelgroep van een bevolkingsonderzoek

- Slachtoffers (gehospitaliseerd, niet-gehospitaliseerd)
- Betrokken hulpverleners
- Verwanten
- Passanten
- Omwonenden
- Referentie-/controlegroepen
- Nationale en regionale overheden

Het opzetten en uitvoeren van een bevolkingsonderzoek vergt de inzet van specifieke expertise. In Nederland is hiervoor een speciale organisatie opgericht: het Centrum voor Gezondheidsonderzoek na Rampen (CGOR). Het CGOR fungeert als 'loket' voor de melding van een ramp (door GHOR of andere partners in de rampenbestrijding, niet door burgers), en kan de zogenoemde expertgroep na consultatie van de voorzitter alarmeren en opstarten. Experts (inclusief lokale expertise) geven een technisch advies dat vervolgens wordt aangevuld met bestuurlijk advies. Dit resulteert in een advies aan de minister van Volksgezondheid en/of de burgemeester over het al dan niet instellen van een bevolkingsonderzoek en de eventuele opzet en invulling hiervan. Wanneer is besloten om gezondheidsonderzoek uit te voeren, beschikt het Centrum over de daarvoor noodzakelijke methoden, protocollen en richtlijnen, en een netwerk van deskundigen. Ook kan CGOR ondersteuning bieden bij de opzet en/of uitvoering van het onderzoek door een (lokale) projectorganisatie.

¹⁴ RIVM rapport 630940001/2004 (2004), Instituut voor Psychotrauma, *Vogelpest Epidemie 2003: gevolgen voor de Volksgezondheid*, Bilthoven

J2 Betrokken partners

Betrokken partners gezondheidsonderzoek en -monitoring

- Bestuurlijke opdrachtgevers bevolkingsonderzoek
- Gemeenschappelijke geneeskundige dienst(NL)
- Gespecialiseerde instituten (zoals CGOR, Nederland)
- Onderzoeksinstituten
- Laboratoria
- Slachtoffers
- Betrokken hulpverleners
- Referentie-/controlegroepen
- Ambassades (voor eventuele buitenlandse hulpverleners)

J3 Activiteiten en aandachtspunten

- ! *Bij rampen kunnen overlevenden en anderen worden blootgesteld aan gevaarlijke stoffen. Soms is dat veel, soms is dat weinig, maar de beleving kan los staan van de feiten;*
- ! *Het kan verstandig zijn in een vroeg stadium een bevolkingsonderzoek (of beperkter onderzoek) te verrichten als er signalen zijn over blootstelling. Hiermee kan later vaak geruchtvorming voorkomen worden;*
- ! *Betrek vanaf het begin deskundigen bij de besluitvorming over het al dan niet opstarten van een bevolkingsonderzoek. De opzet en uitvoering van een bevolkingsonderzoek vergt zeer waarschijnlijk aanvullende capaciteit op de binnen de overheid aanwezige capaciteit. Bovendien kan de inzet van onafhankelijke deskundigen ook belangrijk zijn om het vertrouwen te winnen en te behouden van de deelnemers aan het onderzoek;*
- ! *Betrokken overheden moeten zich realiseren dat universiteiten of andere gespecialiseerde instituten zelfstandig de direct betrokken overheid benaderen met advies over het al dan niet opstarten van een bevolkingsonderzoek;*
- ✓ Overweeg de inzet van de CGOR. Dit geldt specifiek voor Nederland;
- ✓ Een tijdig besluit over het starten van een bevolkingsonderzoek maakt het mogelijk om zo snel mogelijk te beginnen met het verzamelen van de eerste onderzoeksgegevens;
- ! *Betrokken partners moeten zich realiseren dat een bevolkingsonderzoek meerdere jaren kan duren. Eerste onderzoeken worden in de regel gekoppeld aan een monitor waarmee de effecten blijvend worden gemeten en gevolgd;*
- ✓ Overweeg het vertalen van de vragenlijsten voor specifieke doelgroepen;
- ✓ Bij het uitvoeren van de onderzoeken kan de aanwezigheid van tolken nodig zijn;
- ! *De wijze van bekend maken van het onderzoek kan van invloed zijn op de respons op het onderzoek. Overweeg de inzet van moderne media (reclame op televisie, internet, radio);*
- ✓ Breng een expliciete koppeling aan tussen het bevolkingsonderzoek en een eventueel IAC of een informatiecoördinatie cel. Zodoende kunnen hier vragen over het bevolkingsonderzoek worden behandeld of is in ieder geval doorverwijzing mogelijk;
- ✓ Culturele verschillen kunnen mede bepalend zijn voor de bereidheid om mee te werken aan een bevolkingsonderzoek;
- ✓ Maak afspraken met betrokken partners over de communicatie van de resultaten.

K. Uitvaart

K1 Beschrijving

Wanneer als gevolg van een ramp mensen overlijden, worden deze zo snel mogelijk begraven of gecremeerd. Dit is uiteraard sterk afhankelijk van de specifieke situatie. Het is de directe familie van elk van de slachtoffers die uiteindelijk besluit over de invulling van de uitvaart. Zo kunnen meerdere slachtoffers na een gemeenschappelijke ceremonie worden begraven, maar kan het ook zo zijn dat ieder slachtoffer op een ander moment en/of op een andere locatie wordt begraven of gecremeerd. De familie kan kiezen voor een besloten of een meer open uitvaartplechtigheid.

De volgende factoren zijn mede bepalend voor de mate waarin het thema uitvaart ook in de nafase kan spelen.

Factoren die van invloed zijn op betekenis uitvaart in nafase	
Zijn er nog vermisten?	Voor vermisten geldt dat hun lot nog onduidelijk is. Het kan gaan om mensen die op eigen kracht naar huis zijn gegaan of elders verblijven, zonder dit te melden bij de bevoegde autoriteiten. Het kan echter ook gaan om potentiële slachtoffers die als gevolg van de ramp zijn overleden of dusdanig gewond zijn dat zij alsnog zullen overlijden. Afhankelijk van het type ramp kunnen in de weken na een ramp nog lichamen worden geborgen en kunnen mensen die de ramp hebben overleefd alsnog overlijden.
Kunnen de slachtoffers worden geïdentificeerd?	Wanneer dodelijke slachtoffers van een ramp moeilijk te identificeren zijn, kan het dagen, weken of zelfs maanden duren voordat de identiteit wordt vastgesteld en het slachtoffer een laatste rustplaats krijgt.
Hoeveel onderzoek is nodig op de lichamen?	Na een ramp zal uitvoerig onderzoek worden gedaan naar de oorzaak. Het onderzoek naar de doodsoorzaak van de slachtoffers maakt hiervan onderdeel uit. Een dergelijk onderzoek kan dagen in beslag nemen. Naarmate er meer slachtoffers zijn zal dit meer tijd in beslag nemen.

Afhankelijk van de specifieke kenmerken van de ramp kan er sprake zijn van een begrafenis of crematie die een relatief massaal karakter heeft. Er kan sprake zijn van honderden belangstellenden. Een dergelijke uitvaart vergt betrokkenheid van de overheid, de hulpverleningsdiensten en bijvoorbeeld psychosociale partners. Mogelijk is er behoefte aan een opvanglocatie waar mensen terecht kunnen met vragen en waar mensen hun emoties en verhaal kwijt kunnen. Ook kan het noodzakelijk zijn verkeersmaatregelen te treffen. In specifieke gevallen bestaat een kans op verstoringen van de openbare orde (bijvoorbeeld bij een publiek protest tegen de dader of de in de ogen van het publiek 'schuldige' overheid).

Voor de uitvaart van omgekomen hulpverleners gelden bijzondere richtlijnen en afspraken. Dit geldt bijvoorbeeld voor de brandweer in Nederland. Het Begravenis Bijstandsteam (BBT), van de Nederlandse Vereniging voor Brandweerborging en Rampenbestrijding (NVBR) biedt brandweerkorpsen de mogelijkheid om zich te laten bijstaan bij de begrafenis van brandweermensen die tijdens het uitoefenen van hun functie om het leven zijn gekomen.¹⁵

Een begrafenis of crematie kan worden gecombineerd met een kleine of grootschalige herdenking. Het thema herdenkingsdienst wordt in thema L apart behandeld.

¹⁵ NVBR, *Het Begravenis Bijstandsteam van brandweer Nederland: wat kunnen wij voor u betekenen?* en NVBR (2001), *Draaiboek begrafenis met korpseer*

K2 Betrokken partners

Betrokken partners uitvaart
<ul style="list-style-type: none">• Gemeente• Levensbeschouwelijke instellingen• Slachtoffers• Eventuele buitenlandse functionarissen (ambassade, consulaat bij ramp in het buitenland, ramp met buitenlandse slachtoffers)• Nationale/Federale/regionale overheid (bij grootschalige rampen)• Psychosociale partners• Politie en andere functionarissen openbare orde• Verkeersbegeleiders• Scholen

K3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ Overweeg de noodzaak om als overheid een rol te spelen in de organisatie van een uitvaartplechtigheid. Overleg met (vertegenwoordigers van) nabestaanden;
- ✓ In sommige gevallen zal de organisatie van de uitvaart (op verzoek van de nabestaanden) in handen komen te liggen van de overheid. In een dergelijk geval dient er nauw overleg te zijn tussen de betrokken overheid en (vertegenwoordigers van) nabestaanden over alle relevante aspecten van de uitvaart;
- ✓ Overweeg de aanwezigheid van bestuurders bij de uitvaart;
- ! *In sommige gevallen kan het lichaam van een dodelijk slachtoffer pas na enige tijd worden vrijgegeven omdat onderzoek moet worden gedaan op het lichaam. Dit is belangrijk voor het vaststellen van de exacte doodsoorzaak. Een dergelijk onderzoek kan inzichten opleveren in de oorzaken en het verloop van de ramp. Het moment van vrijgeven van het lichaam is direct van invloed op de mogelijkheid tot het organiseren van een uitvaart;*
- ! *Wanneer een lichaam pas na enkele dagen kan worden vrijgegeven dient hierover tijdig en adequaat te worden gecommuniceerd met de nabestaanden. Dit vergt een nauwe samenwerking tussen overheden, Openbaar Ministerie en de betrokken forensische onderzoeksinstantie;*
- ! *Ook in het buitenland kunnen uitvaarten plaats hebben waarbij de aanwezigheid van betrokken overheden op prijs wordt gesteld door de nabestaanden;*
- ! *De kosten van een begrafenis blijken in de praktijk vaak hoger te liggen dan de verzekerde waarde. Dit komt mede door het massaler karakter van een uitvaart na een ramp. Overheden blijken in de praktijk terughoudend met het financieel ondersteunen van de nabestaanden, omdat dit een precedent kan scheppen voor toekomstige uitvaarten;*
- ! *In veel gevallen zullen religieuze/levensbeschouwelijke instanties een belangrijke rol spelen bij een uitvaart, mede vanwege de specifieke rituelen die onderdeel uitmaken van een uitvaartplechtigheid. Overheden dienen actief de samenwerking te zoeken met dergelijke instellingen;*
- ✓ Zowel slachtoffers als verwanten kunnen voorafgaande aan, tijdens of na de uitvaart behoefte hebben aan enige vorm van psychosociale ondersteuning of geneeskundige verzorging;
- ✓ Het is zaak om voldoende hulpverleningspersoneel aanwezig en stand-by te hebben. Zorg hierbij voor heldere afspraken over tijdstippen en inzet per betrokken partner;
- ✓ Overweeg het inrichten van een opvanglocatie in het geval van een uitvaart die naar verwachting druk zal worden bezocht;

- ✓ Maak tijdig duidelijke afspraken met eventueel aanwezige media en handhaaf deze afspraken voorafgaand, tijdens en na de uitvaart (zie voor een verdere uitwerking de aandachtspunten van thema L Herdenkingsdienst);
- ✓ Houd rekening met de voorlichting op de dag van een uitvaart. Terughoudendheid op een dergelijke dag is op zijn plaats. Voorkom berichtgeving die kan leiden tot verontwaardiging bij slachtoffers en nabestaanden.

L. Herdenken

L1 Beschrijving thema

Na een ramp bestaat een natuurlijke behoefte tot herdenken; een vorm van afscheid nemen en rouwverwerking. Het herdenken van slachtoffers en het leed dat een gemeenschap is aangedaan. Veelal wordt een publieke herdenkingsbijeenkomst georganiseerd. Een dergelijke herdenking kan een religieus karakter hebben, maar dit hoeft niet. Veelal wordt er zeer kort na een ramp een eerste herdenkingsbijeenkomst of rouwbijeenkomst georganiseerd, bijvoorbeeld op de plaats van de ramp, of op een andere rampgerelateerde locatie (zoals de brandweerkazerne wanneer ook brandweermensen zijn omgekomen). De bijeenkomst wordt gevolgd door een 'officiële' herdenking, meestal in aanwezigheid van autoriteiten en hoogwaardigheidsbekleders en media. De ervaring leert dat een dergelijke bijeenkomst ongeveer een week of tien dagen na een ramp plaatsvindt. De herdenkingsbijeenkomst vormt een natuurlijk einde van de acute fase. Na een herdenkingsbijeenkomst wordt meestal ook de coördinatie afgeschaald. Belangrijk aandachtspunt is dat na een herdenking de bestuurlijke en maatschappelijke aandacht niet mag verslappen.

De ervaring leert dat de organisatie van een herdenkingsdienst meestal in handen ligt van de direct betrokken gemeente, voor zover deze is aan te wijzen. Juist hier ligt immers veelal de coördinatie van de ramp en zijn belangrijke initiatieven gestart. Wanneer een ramp op provinciaal niveau is gecoördineerd ligt het in de rede dat ook de provincie nauw betrokken is bij de organisatie van de herdenkingsdienst. Afhankelijk van de omvang en uitstraling van de ramp zal de organisatie van een herdenkingsdienst worden opgepakt in samenwerking met verschillende betrokken partners, variërend van levensbeschouwelijke organisaties, hulpverleningsdiensten (politie, brandweer, geneeskundige hulp), partners op nationaal niveau tot en met psychosociale partners en een eventuele belangenvereniging van slachtoffers.

L2 Betrokken partners

Betrokken partners herdenken

- Slachtoffers en hun verwanten
- Slachtoffer belangenorganisaties
- Betrokken bestuursniveau (gemeente(n), provincie(s), federale/nationale overheid)
- Levensbeschouwelijke instanties
- Psychosociale hulpverleners
- Politie (onder andere voor het regelen van het verkeer)
- Bij de ramp betrokken hulpverleningsdiensten
- Verzekeraars
- Uitvaartcentrum/rouwcentrum

L3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ In de acute fase van een ramp komt het hulpaanbod in de regel snel op gang. Vanuit publieke en private instanties zal op veel terreinen een aanbod worden gedaan voor enige ondersteuning, bijvoorbeeld in de vorm van goederen, mankracht, etc. Mogelijk is dit aanbod in de acute fase nog niet nodig maar kan dit wel worden benut in de nafase, bijvoorbeeld ten behoeve van de herdenkingsdienst;

- ✓ Overweeg (reeds in de acute fase) het opstellen van een eerste plan van aanpak. Dit plan van aanpak bevat een antwoord op de volgende kernvragen:
 - Is het houden van een herdenkingsbijeenkomst wenselijk?
 - Bestaat de noodzaak tot een herdenking op de zeer korte termijn? (bijvoorbeeld om maatschappelijke spanningen te kanaliseren)
 - Wat is de benodigde omvang? Is de uitstraling lokaal, regionaal, nationaal of internationaal?
 - Wat is het benodigde karakter van de bijeenkomst? Publiek, gesloten, of een combinatie hiervan? Wordt er belang gehecht aan een levensbeschouwelijk component?
 - Wat is een geschikte locatie voor de bijeenkomst?
 - Op welke termijn kan een dergelijke bijeenkomst plaatsvinden?
 - Welke partners moeten in ieder geval worden betrokken op de korte termijn? (verwanten, levensbeschouwelijke en maatschappelijke partners, scholen, etc.);

- ! *Naarmate de omvang van de herdenkingsdienst groter is zal de noodzaak bestaan om de voorbereiding van de herdenkingsdienst in handen te leggen van een projectgroep. Hierin kunnen verscheidene partners deelnemen;*

- ✓ Begin snel met het maken van een draaiboek ('follow up' op een eerste plan van aanpak). Dit draaiboek zal in de dagen die volgen steeds verder moeten worden uitgewerkt;
- ✓ In een vroeg stadium moet de bestuurlijk verantwoordelijke instemmen met de hoofdlijnen van de aanpak van de herdenkingsdienst. Dit betreft bijvoorbeeld:
 - de rol van het bestuur (wel of geen actieve rol);
 - de financiële aspecten (wat kan er financieel, welke aanvullende middelen zijn nodig?);
 - beveiliging;
 - lijst met uit te nodigen VIPs.
- ✓ Zorg voor een herdenkingsdienst die qua karakter past bij de doelgroep. In sommige gevallen zal de herdenkingsdienst in belangrijke mate een religieus karakter hebben, in andere gevallen ligt het accent op specifieke culturele aspecten, etc. De doelgroep is bijna nooit compleet homogeen. Verwerk in de herdenkingsdienst elementen die passen bij de verschillende betrokken doelgroepen;
- ✓ Slachtoffers en verwanten moeten vanaf het begin worden geïnformeerd over de herdenkingsdienst. Dit kan een-op-een, maar ook bijvoorbeeld door middel van een nieuwsbrief of tijdens (breder opgezette) informatiebijeenkomsten;

- ! *Het is belangrijk om in een vroeg stadium de slachtoffers, verwanten en nabestaanden te betrekken bij het opstellen van het programma. Hen dient in een vroeg stadium de vraag te worden voorgelegd of zij betrokken willen worden en op wat voor wijze. Deze betrokkenheid betreft met name:*
 - *het karakter van de bijeenkomst (nadruk op rouw of niet, persoonlijk of meer algemeen houden, etc.);*
 - *specifieke wensen met betrekking tot sprekers;*
 - *levensbeschouwelijke/religieuze aspecten;*
 - *specifieke wensen met betrekking tot de muziek.*

- ✓ Naarmate het aantal slachtoffers groter is, wordt het moeilijker om hen actief te betrekken. Mogelijk is er een vereniging of andersoortig samenwerkingsverband opgericht dat de belangen behartigt van de slachtoffers en verwanten. Mogelijk kan een dergelijke belangengroep namens de slachtoffers worden betrokken bij de organisatie van de herdenkingsdienst.

- ✓ Mogelijke VIP genodigden zijn:
 - Leden Koninklijk huis;
 - Leden van de Regering;
 - Ambassadeurs van de landen van herkomst van de buitenlandse slachtoffers;
 - Commissaris van de Koningin/ Gouverneur;
 - Burgemeester(s) getroffen gemeente(n);
 - Wethouders / Schepen(en);
 - Directeur(en) betrokken bedrij(f)(ven);
 - Vertegenwoordiging hulpverleners;
 - Leden van de betrokken politieke organen/gekozen politiek bestuurders.
- ✓ Naarmate de uitstraling van de herdenkingsdienst 'massaler' is zullen verkeersmaatregelen moeten worden getroffen om verkeerschaos voorafgaande, tijdens en na de herdenking te voorkomen;
- ✓ Zowel slachtoffers als verwanten kunnen voorafgaande aan, tijdens of na de herdenkingsdienst behoefte hebben aan enige vorm van psychosociale ondersteuning of geneeskundige verzorging;
- ✓ Het is zaak om voldoende hulpverleningspersoneel aanwezig en stand-by te hebben. Zorg hierbij voor heldere afspraken over tijdstippen en inzet per betrokken partner;

- ! *In de regel bestaat na een herdenkingsdienst de mogelijkheid om in een opvanglocatie bij te komen of na te praten;*

- ✓ Het blijkt in de praktijk goed mogelijk om afspraken te maken met de media over het mediabeleid kort voor, tijdens en direct na de bijeenkomst. Hierbij gelden de volgende aandachtspunten:
 - beperk het aantal betrokken media;
 - betrek ook de regionale/lokale media;
 - maak afspraken over wat wel en wat niet mag worden gefilmd (bijvoorbeeld geen gezichten van slachtoffers of verwanten, of alleen van een afstand, etc.);
 - bezie of het mogelijk is om exclusief te werken met een fotograaf/cameraman die vervolgens opgenomen materiaal ter beschikking kan stellen aan overige media;
 - informeer slachtoffers en verwanten over de afspraken die zijn gemaakt met media;
 - handhaaf deze afspraken tijdens en (kort) na de herdenkingsdienst.

- ! *Ook na verloop van tijd blijft vaak de behoefte bestaan aan enige vorm van herdenking. Dit kan een maal per jaar zijn (op de dag van de ramp). Ook hierbij gelden dezelfde vragen als eerder genoemd voor de eerste herdenkingsdienst. Speciale aandacht vergt ook de verscheidene jubilea, zoals vijf jaar na, tien jaar na, etc. De ervaring leert dat naarmate de tijd vordert, de rol van de overheidsinstanties afneemt en slachtoffers en verwanten zelf de organisatie verzorgen.*

M. (Evaluatie)onderzoek en leren

M1 Beschrijving

Van rampen willen wij leren. Na iedere ramp blijkt dat er de nodige lessen zijn te leren. Lessen die betrekking hebben op het voorkomen van een nieuwe calamiteit, maar ook die de kwaliteit van de voorbereiding, de hulpverlening of soms zelfs de nafase moeten helpen verbeteren. Wanneer Nederland en België op dit punt vergeleken worden, valt op hoezeer er in Nederland – soms door schade en schande – een cultuur is ontstaan om calamiteiten en al diegenen die erbij betrokken waren achteraf binnenstebuiten te keren. Daarmee is niet per definitie gezegd dat er in Nederland meer geleerd is of wordt van rampen. Evaluaties zijn een belangrijke voorwaarde om tot lessen te komen, maar zijn geen garantie. Anderzijds kunnen sommige lessen zo duidelijk zijn na een ramp, dat uitgebreide evaluaties helemaal niet nodig zijn om die specifieke lessen te leren.

Wie verrichten onderzoek na een ramp?

- De meest betrokken organisatie c.q. de verantwoordelijke instantie(s) zelf
- Andere (direct) betrokken instanties (publiek en of privaat: bijv. de fabriek van de vliegtuigmotor)
- Het openbaar ministerie (aanzetten tot strafrechtelijk onderzoek)
- Betrokken inspectie(s) of vergelijkbare toezichthouder/controle-instantie
- Een bestaande rampenonderzoekscommissie
- Een speciaal voor de betreffende calamiteit ingestelde onderzoekscommissie
- Internationale instanties

Bij een recente grote Nederlandse calamiteit waren, met uitzondering van een reeds bestaande onderzoekscommissie, al de hierboven genoemde vormen van onderzoeksinstanties actief.

Onderwerp van onderzoek

- Een specifiek onderdeel van de calamiteit (waarom raakte de motor effect, werkte het opvangcentrum, hoe functioneerde de politie?)
- Een tamelijk integrale studie naar alle 'ins en outs', bijvoorbeeld gerubriceerd aan de hand van de veiligheidsketen.

Naast deze onderscheiding kan ook de hoofdvraag van het onderzoek centraal worden gesteld. In de meeste gevallen geeft dat ook het doel van het onderzoek weer.

Vraagstelling van het onderzoek

- hoe heeft deze ramp zich zo kunnen voordoen? (oorzakenonderzoek)
- hoe hebben de hulpdiensten het er vanaf gebracht? (hulpverleningsonderzoek)
- wat zijn de belangrijkste lessen die uit deze ramp naar voren komen? (leeronderzoek)
- Wie kan/kunnen gezien worden als de verantwoordelijk(en) en hoe is hun (zijn/haar) rol te beoordelen? (verantwoordingsonderzoek)
- Wie is schuldig c.q. is er een schuldige aan te wijzen (strafrechtelijk onderzoek)?

In Nederland geldt een algemene wettelijke plicht tot het (laten) verrichten van onderzoek na een ramp. Voor specifieke type ongevallen gelden internationale en nationale/federale verplichtingen tot het verrichten van onderzoek. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om zware ongevallen in de industrie, luchtvaartongevallen, scheepvaartongevallen, spoorongevallen, ongevallen waarbij onderdelen van het leger zijn betrokken, nucleaire ongevallen, etc. De verantwoordelijkheid voor het verrichten van onderzoek is voor specifieke gevallen opgenomen in de taakstelling van handhavende/inspecterende instanties. Dit kan zijn op gemeentelijk, provinciaal, gewestelijk, nationaal/federaal of internationaal niveau.

Als zich een calamiteit voordoet, dienen degenen die verantwoordelijkheid dragen in het kader van die ramp zich te realiseren dat het uitvoeren van onderzoek een onderwerp is waarmee zij - zeker in Nederland maar waarschijnlijk ook vaker in België - te maken (zullen/kunnen) krijgen. Dat kan enige voorbereiding vergen, maar vraagt zeker aandacht zodra de (dreigende) ramp een feit is. In dat geval melden zich soms functionarissen van een of meer van de hierboven aangegeven instanties. Dit kan al binnen enkele uren na de ramp geschieden. Vervolgens loopt de acute fase tot een einde en komt de overgang naar de nasefase waarin (veel) onderzoeken starten. Interne en door de betrokkenen zelf geïnitieerde evaluaties en onderzoeken zijn nog enigszins te reguleren en sturen. Dat geldt veel minder voor onafhankelijke onderzoeken en vrijwel niet voor strafrechtelijk onderzoek. Toch leveren al deze onderzoeken, evaluaties e.d. (erg) veel werk op voor de gemeenschap waar de calamiteit zich voerde. Dat betekent dat de verantwoordelijken tijdens en/of na de ramp maatregelen moeten treffen in verband met deze onderzoeken. Hierbij valt te denken aan:

Voorbeelden van te treffen maatregelen:

- maatregelen in het kader van de archivering, verslaglegging en de verzameling van alle potentieel relevante informatie (ook tv-beelden e.d.);
- speciale aandacht schenken aan zaken rond openbaarheid (Wet Openbaarheid Bestuur (WOB));
- het juridisch laten ondersteunen;
- persoon aanstellen (en vrijstellen!) die de verantwoordelijkheid krijgt voor dit gehele proces van begeleiding van onderzoeken e.d.;
- organiseren van de begeleiding van de gesprekken;
- anticiperen op te verwachte uitkomsten en conclusies;
- organiseren van leesclubs om conceptrapporten te lezen en te becommentariëren;
- eventueel ondersteunen van degenen die gehoord zullen worden (training, proefgesprekken en dergelijke).

Het leren van rampen is een complexe zaak. Uiteindelijk wordt het doorvoeren van veranderingen naar aanleiding van rampen ook beïnvloed door politieke, maatschappelijke en economische overwegingen. Niet alleen de direct betrokken organisaties hopen te leren van rampen. Ook op sectorniveau zullen lessen worden getrokken. Deze lessen kunnen resulteren in technische of organisatorische aanpassingen of bijvoorbeeld aanpassingen in procedures of opleidingen. Lessen kunnen leiden tot noodmaatregelen op de korte termijn of tot meer structurele wijzigingen/aanvullingen in het beleid. In extreme gevallen kunnen rampen ook resulteren in een grondige sanering van een sector.

Voorbeelden van de implementatie van lessen na een ramp:

- snelle noodmaatregelen in de sector waar de ramp zich heeft voorgedaan
- structurele veranderingen in het beleid
- institutionele/structurele veranderingen in de getroffen sector
- veranderingen in andere sectoren naar aanleiding van de ramp

M2 Betrokken partners

Betrokken partners (evaluatie) onderzoek en leren

- Slachtoffers
- Inspecties (arbeid, milieu, etc.)
- Overheden (intern onderzoek, overheid als onderwerp van onderzoek)
- Externe onderzoeksinstellingen
- Rampspecifieke onderzoekscommissies
- Onderzoekers van/namens de politiek gekozen bestuursorganen

M3 Activiteiten en aandachtspunten

- ! *Na calamiteiten bestaat vaak de wens lering te trekken uit de ramp. Daarvoor zal vaak onderzoek verricht moeten worden om te achterhalen wat er is gebeurd en wat gedaan kan worden om een vergelijkbare ramp te voorkomen. Dergelijk onderzoek belast vaak de meest betrokken (lokale) overheid in sterke mate. Onderzoeken kosten veel tijd en energie, ook voor de overheid die mede onderwerp is van onderzoek;*
- ✓ Aangezien er bij een dergelijk onderzoek veel te verliezen (en te winnen) valt, is het verstandig als de meest betrokken overheid dit proces sterk bewaakt en de betrokken onderzoekers voldoende faciliteert;
- ✓ Benoem binnen de eigen organisatie een functionaris die als vast aanspreekpunt kan dienen voor de onderzoeker(s);
- ✓ Neem adequate maatregelen (archivering, juridische ondersteuning, etc.) zoals beschreven in paragraaf M1;
- ! *In veel gevallen zal het doen van onderzoek niet beperkt blijven tot één onderzoekende instantie, maar zullen verschillende instanties (Openbaar Ministerie, inspecties, onderzoeksraad, onderzoekscommissies, onderzoeksinstituten en anderen) onderzoek verrichten;*
- ✓ Overweeg het starten van een eigen onderzoek. Dit kan belangrijke lessen opleveren en het bevordert de informatiepositie. Het vormt in feite een voorbereiding op de onderzoeksresultaten van overige onderzoekende instanties;
- ✓ De direct betrokken overheid kan de overige onderzoekende instanties verzoeken om zo veel mogelijk onderling af te stemmen om overlap te voorkomen. Deze overlap kan betrekking hebben op onder meer de te verzamelen informatie en te interviewen functionarissen. Na recente rampen hebben in ieder geval de verschillende inspecties nauw samengewerkt;
- ! *De direct betrokken overheid past enige terughoudendheid als het gaat om het vooruitlopen op onderzoeksresultaten of het in het openbaar reageren op uitspraken van onderzoekers en dergelijke;*
- ! *Afzonderlijke onderzoeken kunnen veel tijd vergen. Dit kan zorgen voor een grote druk op direct betrokken functionarissen, omdat zij onzeker zijn over de uitkomsten van het onderzoek. De leiding van de organisatie moet de eigen werknemers goed informeren over – in ieder geval – de procedurele/procesmatige aspecten van een onderzoek. Dit betreft de te doorlopen stappen in het onderzoek, de mogelijke rol van de betrokken functionaris (interviews, verhoren) en de gehanteerde planning;*
- ! *Het openbaar maken van resultaten van rampgerelateerde onderzoeken gaat in de regel gepaard met veel aandacht vanuit de media. Het is zaak om als direct betrokken overheid goed geïnformeerd te zijn over het moment van openbaarmaking en de wijze van openbaarmaking (wel of geen persconferentie, de locatie van de persconferentie, etc.);*
- ! *Vaak zal de gemeente waar de ramp zich heeft voltrokken een prominente rol vervullen bij deze openbaarmaking (reactie op de resultaten, in ontvangst nemen van het rapport, etc.). Dit dient goed te worden voorbereid. Overweeg het opstellen van een draaiboek voor deze momenten en organiseer adequate ondersteuning (voorlichters, etc.);*
- ✓ Het openbaar maken van de onderzoeksresultaten is vanzelfsprekend een belangrijke gebeurtenis voor de slachtoffers van de ramp. Het is verstandig ook (vertegenwoordigers van) de slachtoffers te informeren over het moment van openbaarmaking en hen een duidelijke rol te geven;

- ✓ De psychosociale partners moeten in de periode rond het verschijnen van onderzoeksresultaten extra alert zijn op behoefte aan ondersteuning bij de slachtoffers;
- ✓ Onderzoeken maken deel uit van het proces van verantwoording. Zij geven inzicht in feiten en bevatten analyses, beoordelingen en aanbevelingen. Betrokken bestuurders doen er verstandig aan dergelijke onderzoeken een duidelijke plaats te geven in de eigen verantwoording richting volksvertegenwoordiging en publiek.

N. Strafrechtelijk onderzoek

N1 Beschrijving

In de eerste uren na een ramp wordt – indien mogelijk – gestart met een technisch onderzoek door de politie (recherche). Dit onderzoek is in belangrijke mate gericht op het verzamelen van potentiële informatie over de oorzaak en mogelijke strafbare feiten. Na de acute fase van een ramp komt een moment waarop de rampenbestrijding wordt afgeschaald en de justitiële aspecten meer op de voorgrond treden. De bijbehorende verantwoordelijkheden verschuiven van bestuurders naar het Openbaar Ministerie en de justitiële partners. Activiteiten als opruimen en berging worden onderdeel van het technisch onderzoek. Er is geen sprake meer van het mogelijk redden van slachtoffers. Wel kunnen er nog vermisten zijn. Het rampterrein wordt in feite een plaats delict.

De verzamelde informatie kan op een later moment dienst doen als eventueel bewijsmateriaal in het beantwoorden van bijvoorbeeld de ‘schuldvraag’. De ‘schuldvraag’ is echter niet de enige relevante vraag.

Juridische vraagstukken	
Opzet	Het vaststellen van eventuele opzet. Voor sommige gebeurtenissen zal gelden dat vrij snel kan worden uitgesloten dat er sprake is van opzet in de betekenis van bijvoorbeeld het stichten van brand, het plaatsen van explosieven, etc.
(Mede)verantwoordelijkheid oorzaak	(Mede)verantwoordelijkheid voor het ontstaan van de ramp. Ook zonder kwade opzet kunnen verschillende personen en organisaties vanuit hun functie (mede)verantwoordelijkheid dragen voor het ontstaan van de ramp. Dit kan het resultaat zijn van bepaalde handelingen of juist van het uitblijven/nalaten van bepaalde handelingen. Het kan hierbij gaan om zowel private als om publieke organisaties en functionarissen.
(Mede)verantwoordelijkheid gevolgen	(Mede)verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de ramp. Los van de oorzaak kan een persoon of organisatie ook van invloed zijn geweest op de uiteindelijke gevolgen van de ramp. De relevante vraag luidt dan in hoeverre de betrokken partners voldoende hebben gedaan om deze gevolgen te beperken.
Materiële/financiële aansprakelijkheid	Materiële/financiële aansprakelijkheid. Ook in het licht van het vergoeden van de materiële en immateriële schade is de vraag relevant wat de rol is geweest van een persoon of organisatie bij het ontstaan van de schade. Het kan bijvoorbeeld gaan om verzekeringen die moeten worden uitgekeerd of om schadevergoedingen die moeten worden betaald.

Niet elk van de bovengenoemde vragen hoeft onderdeel uit te maken van een juridisch traject. Ook andersoortige onderzoeken kunnen zich richten op de genoemde aspecten. Deze onderzoeken kunnen echter wel de basis vormen voor eventuele juridische vervolgstappen. Rechtszaken vormen een onlosmakelijk onderdeel van de nafase.

Waarschijnlijk is dat veel van de juridische aspecten relatief veel tijd kosten. Het kan hier gaan om enkele jaren. Ook kunnen zaken op basis van nieuwe feiten of nieuwe technieken opnieuw actueel worden.

Waar tot enkele jaren geleden sprake was van gescheiden werelden tussen de rampenbestrijding/crisisbeheersing en de justitiële wereld, groeien deze werelden steeds dichter naar elkaar toe. Het Openbaar Ministerie wordt zich steeds bewuster van het grensvlak tussen beide werelden. Deze raakvlakken betreffen bijvoorbeeld het informeren van verwanten (zie aandachtspunten hieronder) en in het verlengde hiervan de psychosociale hulpverlening. Deze elementen zijn in België in de afgelopen jaren expliciet onderdeel gaan uitmaken van het juridische/gerechtelijke werk. Op elk parket werken

justitieassistenten voor slachtofferonthaal. Zij zorgen ervoor dat de slachtoffers van misdrijven en hun verwanten binnen parket en rechtbank de nodige aandacht krijgen. Zij geven onder meer inlichtingen over de gerechtelijke procedure en de stand van het dossier en organiseren de bijstand aan slachtoffers en hun verwanten. Ook na rampen vervullen deze medewerkers een soortgelijke rol.

Elk van de betrokken partners kan potentieel onderdeel worden van een juridisch traject. Dit kan in de rol van eiser maar ook in de rol van beklagde.

Betrokken partners	
(Vermeende)slachtoffers	De slachtoffers (inclusief passanten) kunnen al dan niet gezamenlijk een juridische procedure beginnen. Ook zijn slachtoffers potentiële getuigen. Ten slotte geldt dat ook slachtoffers misbruik kunnen maken van de ramp (misbruik van regelingen, diefstal/plundering).
Hulpverleners	Hulpverleners kunnen een rol spelen als getuige. Zij hebben immers de rampplek als een van de eersten kunnen zien. Hierna is mogelijk de situatie gewijzigd als gevolg van het inzetten van bestrijdingsmaatregelen (blussen, etc.) of het toepassen van geneeskundige hulpverlening. Hulpverleners kunnen ook betrokken raken omdat de wijze waarop zij hulp hebben verleend ter discussie wordt gesteld. Was de brandweer op tijd? Was de geneeskundige hulpverlening adequaat?
Overheden	De rol van betrokken overheden kan gerelateerd zijn aan de wijze waarop met beleid en toezicht is omgegaan (was de vergunningverlening adequaat? Was er wel voldoende toezicht?). Ook kan de overheid betrokken raken omdat zij verantwoordelijk is voor bijvoorbeeld de paraatheid en adequate toerusting van hulpverleningsdiensten.
Bedrijven	Bedrijven kunnen betrokken zijn in de rol van slachtoffer, getuige en verdachte.

N2 Betrokken partners

Betrokken partners strafrechtelijk onderzoek
<ul style="list-style-type: none"> • Openbaar Ministerie • (Onderzoeks)rechter • Advocatuur • Hulpverleners • Overheden (overheid als onderwerp van onderzoek, functionarissen als getuigen, etc.) • Politie/recherche • Bedrijven (waar zich ramp heeft voorgedaan) • Slachtoffers (al dan niet verenigd) • Al diegenen die worden opgeroepen door het Openbaar Ministerie

N3 Activiteiten en aandachtspunten

✓ De acute fase van de rampenbestrijding is van directe invloed op het strafrechtelijk onderzoek in de nafase. Reddingsactiviteiten, opruimwerkzaamheden, het omgaan met de eventuele stoffelijke overschotten van slachtoffers, etc. beïnvloeden voor het onderzoek belangrijke kenmerken van slachtoffers en rampterrein. De reddingsactiviteiten hebben uiteraard de hoogste prioriteit in de acute fase. Echter, in overleg met het Openbaar Ministerie, de politie, het bestuur en de hulpverleningspartners kunnen wel afspraken worden gemaakt over het voorkomen van het onnodig verstoren van het onderzoeksmateriaal;

! *Het feit dat het rampterrein een plaats delict wordt of in ieder geval een plaats waar onderzoek wordt verricht, heeft verregaande consequenties voor de direct betrokken partners. Alleen met expliciete toestemming mogen functionarissen het terrein betreden, ook al zijn zij daar werkzaam. Het rampterrein zal ook worden bewaakt. De activiteiten die op het terrein worden verricht worden dusdanig vormgegeven en uitgevoerd dat het onderzoek niet wordt gehinderd;*

- ✓ Overweeg ten behoeve van het hiervoor beschreven kantelpunt een overzicht te maken van:
 - de consequenties van justitiële activiteiten op het rampterrein voor de lopende rampbestrijdingsactiviteiten (bergen, opruimen, toegang, etc.);
 - de consequenties van justitiële activiteiten voor nieuw op te starten activiteiten in het kader van de nafase;
- ✓ Overweeg om ten behoeve van het kantelpunt afspraken te maken tussen bestuur, OM en hulpverleningspartners over de onderlinge taakverdeling en de implicaties van de verschuiving van rampenbestrijding naar strafrechtelijk onderzoek. Deze afspraken kunnen bijvoorbeeld worden vastgelegd in een convenant;
- ! *Het kan enige tijd duren voordat het rampterrein wordt vrijgegeven. Dit heeft directe gevolgen voor de bedrijven die zich bevinden op het rampterrein. Het heeft ook directe consequenties voor eventuele noodzakelijke herstelmaatregelen of initiatieven voor wederopbouw;*
- ! *Ten behoeve van het technisch/gerechtelijk onderzoek zullen getuigen worden gehoord. Slachtoffers, hulpverleners, bedrijfsmedewerkers en betrokken functionarissen kunnen worden gehoord als getuigen;*
- ✓ Overweeg het aanbieden van professionele ondersteuning aan de eigen functionarissen die worden gehoord of moeten getuigen. Het betreft bijvoorbeeld het inhuren van eventuele juridische ondersteuning of het aanbieden van psychosociale ondersteuning;
- ! *De noodzaak tot een zo spoedig mogelijk verhoor kan op gespannen voet staan met de psychosociale behoefte van een slachtoffer of hulpverlener. Er moeten op bestuurlijk niveau duidelijke afspraken gemaakt worden over het moment dat hulpverleners (En slachtoffers) worden verhoord. Vermenging van het psychosociale traject met het juridische/onderzoekstraject moet worden vermeden (bijvoorbeeld een debriefing of informatiebijeenkomst waar ook rechercheurs aanwezig zijn);*
- ! *Ook bij het verhoren van slachtoffers moet zo veel mogelijk rekening worden gehouden met de psychosociale aspecten (bijvoorbeeld aanwezigheid psychosociale partner bij het verhoor). Dit geldt ook voor gehospitaliseerde slachtoffers;*
- ✓ De communicatie met de slachtoffers over de stand van zaken van eventuele gerechtelijke onderzoeken is de verantwoordelijkheid van de desbetreffende rechter of van het Openbaar Ministerie (persofficier). Gemeenten en andere overheden hebben een eigen informatie verantwoordelijkheid voor de slachtoffers over tal van andere aan de ramp gerelateerde aspecten. Idealiter wordt zo veel mogelijk samen opgetreden bij het informeren van de slachtoffers. Communiceer over de stappen in het onderzoeksproces, de waarschijnlijke planning en de verwachting van de slachtoffers;
- ✓ Overweeg het benutten van informatiebijeenkomsten om justitiële partners de kans te geven slachtoffers en andere direct betrokkenen informatie te geven over het onderzoek (voor zover deze kan worden vrijgegeven). Met name in België gebeurt dit in de praktijk al regelmatig;
- ✓ Justitieel (voor)onderzoek en eventueel daaropvolgende rechtszaken of procedures gaan gepaard met veel aandacht vanuit publiek, media en soms politiek. Dit geldt met name voor de verhoren en het bekend maken van het vonnis;
- ✓ Blijf alert op de mogelijk toegenomen behoeften van slachtoffers aan informatie en psychosociale ondersteuning op belangrijke momenten in een juridisch onderzoek of rechtszaak.

O. Verantwoording afleggen

O1 Beschrijving

Na iedere ramp komen de momenten waarop betrokken partners verantwoording moeten afleggen. Het gaat hierbij om het verstrekken van informatie over de feitelijke gebeurtenissen, de gemaakte keuzes en de effectiviteit van getroffen maatregelen. Elk van de betrokken partners zal op de eigen wijze richting de eigen 'achterban' verantwoording af moeten leggen. Voor bestuurders betreft het de verantwoording richting de samenleving en de volksvertegenwoordiging. Afhankelijk van de specifieke omstandigheden begint de verantwoording reeds in de acute fase. Zodra de acute bestrijding van de ramp voorbij is, zal de betrokken bestuurder (een selectie namens) de volksvertegenwoordiging informeren over de feitelijke gebeurtenissen. Tijdens reguliere, reeds geplande vergaderingen van de volksvertegenwoordiging zal de ramp onvermijdelijk onderwerp van gesprek zijn. Los van deze meer formele verantwoording zal voor elk van de betrokken partners gelden dat zij in hun interne en externe communicatie verantwoording zullen willen afleggen. Dit doen zij door reeds in een vroeg stadium de gemaakte keuzes toe te lichten en in veel gevallen te verdedigen.

Het afleggen van verantwoording kan verschillende functies hebben.

Functies van verantwoording

- Controle. Hierbij gaat het om de vraag of de partner in kwestie heeft voldaan aan bestaande normen en aan datgene wat redelijkerwijs kon worden verwacht gegeven de omstandigheden;
- Leren. Het afleggen van verantwoording gaat gepaard met het beantwoorden van vragen en het gezamenlijk op zoek gaan naar lessen;
- Legitimiteit. Verantwoordingsmomenten zijn ook momenten waarop om steun kan worden gevraagd (bijvoorbeeld voor te verlengen of nog te treffen maatregelen). Een bestuurder kan bijvoorbeeld het vertrouwen vragen van de volksvertegenwoordiging voor het aangaan van de uitdagingen in de nafase;
- Reinigingsritueel. Het afleggen van verantwoording heeft ook een functie in termen van het afsluiten van een bepaalde periode of bijvoorbeeld het ontzenuwen van geruchten of corrigeren van onjuiste beeldvormen. Ook het aftreden van bestuurders heeft een reinigende functie waarbij de nieuwe bestuurder die niet is besmet meer slagkracht kan hebben om de uitdagingen op te pakken.

Er zijn verschillende vormen van verantwoording. De uiteindelijke vorm van verantwoording is zeker niet in alle gevallen het resultaat van een bewuste keuze van de bestuurder of van de volksvertegenwoordiging. Verschillende factoren zijn hierop van invloed. De interactie tussen bestuurder en volksvertegenwoordiging wordt voor een belangrijk deel bepaald door de informatie die op dat moment beschikbaar is over de rol van de bestuurder of diens organisatie bij de ramp, zowel in de voorfase, de bestrijding, als in de nafase. Ook politieke aspecten spelen een belangrijke rol.

Vormen van verantwoording

- Non-verantwoording
- Informeren
- Aanspreken
- Aansprakelijk stellen
- Volledige verantwoording

Het afleggen van verantwoording is geen eenmalige gebeurtenis. Het maakt onderdeel uit van tal van activiteiten die worden ondernomen door de betrokken partner. Er zit altijd een verantwoordingsaspect aan maatregelen die worden getroffen, externe communicatie, informatievoorziening aan slachtoffers, etc. Het afleggen van verantwoording is een proces dat in ieder geval een aantal voorspelbare verantwoordingsmomenten omvat.

Verantwoordingsmomenten

- Direct na de acute fase
- Eerste bijeenkomst volksvertegenwoordiging na de ramp
- Naar aanleiding van nieuwe, aanvullende informatie (media, etc.)
- Naar aanleiding van het verschijnen van officiële onderzoeksrapporten
- Bij belangrijke besluiten in de nafase, bijvoorbeeld over wederopbouw of schadevergoedingen

O2 Betrokken partners

Betrokken partners verantwoording afleggen

- Betrokken bestuurders
- Volksvertegenwoordiging
- Bestuur van bedrijf, stichting, etc.
- Slachtoffers en nabestaanden
- Media

O3 Activiteiten en aandachtspunten

- ✓ In de acute fase kan een begin worden gemaakt met de verantwoording door het informeren van (delen van) de volksvertegenwoordiging over de stand van zaken en de genomen besluiten;
- ✓ Benoem de voorspelbare verantwoordingsmomenten (resultaten onderzoek, reguliere vergaderingen volksvertegenwoordiging, etc.);
- ! *Het afleggen van verantwoording dwingt tot coördinatie tussen partners die relevante informatie moeten aanleveren over de afzonderlijke (deel)onderwerpen van de nafase. Periodieke verantwoording zorgt voor het vasthouden van de coördinatie en samenwerking;*
- ! *Het is niet altijd mogelijk om in de verantwoording in te gaan op elk van de gestelde vragen. Er kan niet vooruit worden gelopen op uitkomsten van strafrechtelijk of ander officieel onderzoek;*
- ! *De verantwoording door een van de betrokken bestuurders kan direct van invloed zijn op de verantwoording door anderen (op een ander bestuursniveau). Wanneer een van de bestuurders besluit af te treden, verhoogt dit de druk op andere betrokken bestuurders, etc.*

P. Grensoverschrijdende samenwerking

P1 Beschrijving

Rampenbestrijding en crisisbeheersing kunnen ook een internationale component hebben. Op het gebied van preventie en preparatie worden in toenemende mate internationaal (binnen de Europese Unie, de NAVO) afspraken gemaakt. Ook zijn er specifieke internationale instanties/mechanismen die zorg moeten dragen voor de internationale coördinatie na een ramp met internationale effecten en/of uitstraling. Deze samenwerking richt zich veelal op het mobiliseren en ter plaatste krijgen van expertise en middelen: internationale bijstand. Dit kan betrekking hebben op de acute fase maar ook op de nafase (bedden, kleding, militairen, etc.). De nafase komt prominenter in beeld als het gaat om een ramp die zich voordoet in een grensgebied tussen twee of meer landen. Op bilateraal niveau wordt voor enkele specifieke zaken samengewerkt (bijstand van ambulances, informatievoorziening, alarmering, etc.). Deze grensoverschrijdende samenwerking is vooralsnog in veel gevallen beperkt tot de preparatie en de acute fase. Een ramp met grensoverschrijdende effecten (slachtoffers, gevaarlijke stoffen, etc.) kan echter aanleiding zijn voor grensoverschrijdende samenwerking in de nafase. De in hoofdstuk G genoemde studiedag bracht dit duidelijk aan het licht.

Voor elk van de eerder in deze leidraad behandelende vijftien thema's geldt dat er ook grensoverschrijdende aspecten kunnen spelen in de nafase. In onderstaand schema beschrijven wij per thema enkele grensoverschrijdende vraagstukken en uitdagingen.

Thema	Grensoverschrijdende vraagstukken en uitdagingen in de nafase
Coördinatie en organisatie	Activiteiten in de nafase in de betrokken landen kunnen direct van invloed zijn op de maatregelen of beeldvorming in andere landen. Ook kunnen er gezamenlijke activiteiten worden opgestart. Dit vergt een goede aansluiting tussen de coördinerende instanties in de betrokken landen. Mogelijk kan gewerkt worden met grensoverschrijdende liaisons.
Schade en financiële voorzieningen	Inwoners van de betrokken landen kunnen dezelfde typen schade hebben. De regels en mogelijkheden voor het vergoeden van deze schade kunnen echter aanzienlijk verschillen tussen landen. Hoe gaan de verschillende overheden hiermee om? Worden dergelijke zaken afgestemd? Hoe kunnen gevoelens van rechtsongelijkheid (bijvoorbeeld: in Nederland wel vergoeding, in België niet, en vice versa) worden voorkomen?
(Her)huisvesting, herstel en wederopbouw	Herstelwerkzaamheden zijn kostbare en tijdsintensieve aangelegenheden. Mogelijk kunnen grensoverschrijdende afspraken worden gemaakt over een gezamenlijke aanbesteding van deze werkzaamheden. Ook is het verstandig om een grensoverschrijdend beeld te hebben van de planning. Voor sommige beschadigde voorzieningen kan gelden dat deze directe effecten hebben in het andere land: bijvoorbeeld onbruikbare wegen, kabels, etc. Dit vergt een goede onderlinge informatievoorziening en mogelijk gezamenlijke herstelmaatregelen.
Milieu	Het vrijkomen van afvalstoffen in bodem, lucht en/of water kan ernstige effecten hebben op het milieu. Sanering of andere maatregelen kunnen noodzakelijk zijn. De risico's en effecten kunnen grensoverschrijdend zijn. Dit vergt samenwerking. Voorkomen moet worden dat er in het ene land maatregelen worden aangekondigd en in het andere land niet, terwijl daar dezelfde risico's kunnen gelden. Dit kan leiden tot onrust bij betrokken bewoners.
Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers	Na een ramp met slachtoffers in meerdere landen, is het mogelijk dat deze slachtoffers elkaar opzoeken en zich gezamenlijk organiseren. Ook hiervoor geldt dat er verschillende redenen kunnen zijn voor een dergelijke samenwerking: lotgenotencontact, gezamenlijke juridische procedures, etc. De grensoverschrijdende samenwerking tussen slachtoffers kan grensoverschrijdende samenwerking tussen overheden vergen, bijvoorbeeld ten behoeve van overleg met de vereniging van slachtoffers.
Geneeskundige opvang en verzorging	De spreiding van slachtoffers over ziekenhuizen beperkt zich niet tot nationale ziekenhuizen. Met name voor slachtoffers met brandwonden geldt dat veel ervaring is opgedaan met grensoverschrijdende spreiding van slachtoffers. Dit stelt wel extra eisen aan het informeren van de slachtoffers in de ziekenhuizen en het aanbieden van overige

	zorg, zoals psychosociale zorg.
Psychosociale opvang en verzorging	De psychosociale hulpverlening start al snel na een ramp of een zwaar ongeval en wordt voortgezet in de nafase. Mogelijk dat ook voor de psychosociale hulpverlening grensoverschrijdende bijstand vereist is. De vraag is welke mogelijkheden hiertoe bestaan, zowel vanuit een juridisch als praktisch oogpunt. In de nafase wordt de psychosociale hulpverlening verzorgd door de reguliere instellingen in de regio, zowel in België als in Nederland. Mogelijk dat een manier kan worden gevonden om een gezamenlijk beeld te behouden van de soorten klachten en dergelijke. Bijvoorbeeld door het aansluiten van een Nederlandse liaison (namens de GHOR) bij het psychosociaal coördinatie comité. Een ander vraagstuk betreft de zorg voor hulpverleners. De vraag is hierbij of het niet verstandig zou zijn om gezamenlijk vorm te geven aan de opvang van hulpverleners, bijvoorbeeld door het organiseren van een gezamenlijke debriefing.
Informatievoorziening	Na een ramp of zwaar ongeval blijft informatie noodzakelijk. Niet alleen komen er vragen van verwanten of andere direct en indirect betrokkenen, maar ook nieuwe ontwikkelingen vragen om een goede informatievoorziening en communicatie. Bijvoorbeeld de voortgang van onderzoek, de uitkomsten van evaluaties of het overlijden van slachtoffers kunnen aanleiding geven tot aanvullende informatievoorziening. Het verdient aanbeveling om grensoverschrijdend eenduidig te communiceren over dergelijke ontwikkelingen. Een mogelijkheid zou zijn om samen een nieuwsbrief/ bewonersbrief op te stellen. Mogelijk valt hier een koppeling te maken met een eventueel in te stellen IAC. Gemeenten in Nederland wordt geadviseerd om te werken met een IAC zoals dit na de rampen in Enschede en Volendam is ontwikkeld. Veel gemeenten werken op dit moment aan een deelplan IAC als onderdeel van hun deelplan Nazorg. Het IAC vormt één loket voor het hulpaanbod en de informatievoorziening richting direct en indirect betrokkenen van een ramp. Een IAC kan groots worden opgezet, maar kan ook in kleinere vorm worden benut. Het IAC raakt aan eerder genoemde thema's als de informatievoorziening en de coördinatie van de nafase. Grensoverschrijdend biedt het IAC aanvullende uitdagingen. Op welke wijze kan/moet de 1-loket faciliteit ook gelden voor direct- en indirect betrokkenen buiten Nederland? Welke instanties kunnen desgewenst deel uitmaken van het IAC om ook de Belgische component onder te brengen?
Externe voorlichting	In de nafase zal op vele momenten externe voorlichting plaatsvinden: websites, persberichten, persconferenties, etc. Bij een ramp met grensoverschrijdende effecten is het verstandig om deze communicatie af te stemmen met partners in het buurland. Externe voorlichting in het ene land kan tot vragen en reacties leiden in het andere direct betrokken land. In sommige gevallen kan (een deel van) de externe voorlichting ook gezamenlijk worden verzocht: stand van zaken berichten, en dergelijke.
Gezondheidsonderzoek en -monitoring	Na een incident, bijvoorbeeld met een kerncentrale of chemische bedrijf/vervoer kan bevolkingsonderzoek worden overwogen. Voor Nederland is daarvoor het Centrum voor Gezondheidsonderzoek bij Rampen opgericht. Op welke wijze kunnen ook bewoners van andere landen worden betrokken? Uiteraard speelt ook hier 'rechtsgelijkheid'. Als bijvoorbeeld Nederlanders een dergelijk onderzoek zouden krijgen, is de kans aanwezig dat er ook in België mensen zijn die zijn blootgesteld aan de potentieel gevaarlijke stof en een onderzoek wensen.
Uitvaart	Met betrekking tot de uitvaart van slachtoffers in de nafase gelden in ieder geval de volgende vraagstukken: het omgaan met de uitvaartverzorging specifiek voor wat betreft het overbrengen van lichamen van Nederland naar België en vice versa; het bijwonen van uitvaartplechtigheden door bestuurders; het bieden van materiële steun en dergelijke.
Herdenken	In het verlengde van wat hierboven is beschreven voor de uitvaartverzorging geldt dit ook voor het organiseren van een herdenkingsdienst. Ook deze dienst vereist mogelijk gezamenlijke, grensoverschrijdende activiteiten. Komen er aparte herdenkingsdiensten? Wordt het een gezamenlijk initiatief? Onder welke condities? Welke operationele aandachtspunten brengt dit met zich mee? Op welke wijze worden verwanten hierbij betrokken. Welke verschillen worden acceptabel geacht?
(Evaluatie)onderzoek en leren	Nederland kent een wettelijke plicht tot het evalueren van rampen en zware ongevallen. Voor enkele sectoren gelden internationale verplichtingen tot onderzoek (luchtvaart, scheepvaart, etc.). Mogelijk kan in het draaiboek aandacht worden besteed aan mogelijke vormen van gezamenlijke grensoverschrijdende evaluaties. Dit sluit ook aan bij eventuele gezamenlijke oefeningen en planvorming.
Strafrechtelijk onderzoek	Bij een grensoverschrijdende ramp kan sprake zijn van getuigen in het buurland. Ook het onderzoek naar de oorzaak en mogelijke opzet is van direct belang voor betrokkenen in het aangrenzende gebied. Internationale samenwerking en in ieder geval internationale afstemming en communicatie kunnen noodzakelijk zijn.
Verantwoording afleggen	Het afleggen van verantwoording in een van de direct betrokken landen kan directe gevolgen hebben voor de verantwoording in de andere landen. Een aftredende bestuurder in het ene land zal ook de politieke discussie in het andere land beïnvloeden. Samenwerking op het gebied van verantwoording ligt niet voor de hand. Iedere bestuurder zal de eigen verantwoording moeten afleggen binnen de eigen specifieke context. Het is wel zaak de verantwoording in het buurland te volgen.

P2 Betrokken partners

Betrokken partners grensoverschrijdende samenwerking

- Nationaal/Federaal
- Gewesten/provincies/gemeenten
- Departementen/federale overheids diensten
- Ambassades
- Per specifiek thema betrokken partners

P3 Activiteiten en aandachtspunten

- ! *In de nafase van een ramp kan het verstandig zijn om (op onderdelen) grensoverschrijdend samen te werken. Het is zaak dit vanaf het begin mee te nemen in de aanpak voor de nafase;*
- ! *Wanneer reeds in de acute fase sprake is geweest van grensoverschrijdende bijstand, dan dient in ieder te worden gezien of er richting ingezette hulpverleners grensoverschrijdend moet worden samengewerkt (debriefing, informeren; etc.);*
- ✓ Organiseer na een ramp met (potentieel) grensoverschrijdende effecten zo snel mogelijk grensoverschrijdende afstemming. Maak hierbij expliciet welke aspecten van grensoverschrijdende afstemming en/of samenwerking nodig kunnen zijn. Maak ook direct afspraken over de wijze van afstemming: liaison, etc.;
- ✓ Vermijd zo veel mogelijk de schijn van rechtsongelijkheid. Benoem de verschillen tussen landen en geef aan wat slachtoffers kunnen verwachten. Openheid en uitleg voorkomt wantrouwen;
- ✓ Houd zicht op de maatregelen en situatie in het direct betrokken buurland. De situatie daar kan direct gevolgen hebben voor de beeldvorming in het eigen land.

Bijlage 1 Voorbeelden per thema

In hoofdstuk drie zijn de afzonderlijke thema's kort beschreven en zijn per thema aandachtspunten en activiteiten gepresenteerd. In deze bijlage komen alle thema's opnieuw aan de orde, maar nu ligt het accent op aanvullende informatie over het specifieke thema. Het gaat hierbij om voorbeelden van de wijze waarop een specifiek thema speelde bij eerdere rampen. Deze voorbeelden zijn uiteraard niet uitputtend, maar geven wel een beeld van de praktische betekenis van (elementen van) de thema's. Dit kan de bewustwording vergroten. Voor sommige thema's geldt dat in deze bijlage een specifiek subthema wordt belicht. Voor alle thema's wordt in bijlage 2 een selectie van relevante referenties gegeven. Ook dit is niet uitputtend, maar biedt voldoende richting aan diegenen die meer over het thema willen weten.

Onderdeel	Omschrijving
3. Voorbeelden van eerdere rampen	In de bespreking van ieder thema presenteren wij een of meerdere voorbeelden. Deze voorbeelden zijn afkomstig van eerdere rampen
4. Referenties	Per thema geven wij aan welke relevante documenten of internetlinks kunnen worden benut door de lezer voor een verdere verdieping op het thema

In deze bijlage wordt gebruik gemaakt van voorbeelden behorende bij de volgende Belgische en Nederlandse rampen en zware ongevallen.

Datum	Ramp	Slachtoffers
30 juli 2004	Gasramp, Gellingen (BE)	Een ontploffing van een gasleiding op een industrieterrein resulteert in 24 doden en 132 gewonden
11 december 2003	Instorten toren cokesfabriek (BE)	Een toren van een fabriek stort in, maar veroorzaakt geen gewonden
28 september 2003	Ingestorte steiger, Geertruidenberg (NL)	Er vallen 5 doden en 2 gewonden bij het instorten van een werksteiger in een elektriciteitscentrale
8 april 2003	Verkeersongeval Destelbergen (BE)	Er worden 13 Nederlanders naar de Gentse ziekenhuizen gebracht, en 10 opgevangen in Destelbergen
12 juli 2002	Dodelijke brand, Roermond (NL)	Een (aangestoken) brand in een woonhuis leidt tot 6 doden en 1 gewonde
4 maart 2001	Busongeval, Limoges Frankrijk	Busongeval in Limoges (Frankrijk) met Belgische reizigers: 2 overledenen en 25 gewonden.
1 januari 2001	Cafébrand, Volendam (NL)	Er zijn 14 doden en 200 gewonden na een brand in een vol café
13 mei 2000	Vuurwerkkramp, Enschede (NL)	Een vuurwerkfabriek in een woonwijk ontploft met 23 doden en meer dan 1000 gewonden als gevolg
12 mei 2000	Brand bedrijf Drachten (NL)	Een brand in Drachten leidt tot gezondheidsklachten
28 februari 1998	Legionellaramp, Bovenkarspel (NL)	Als gevolg van de uitbraak van legionella overlijden 32 mensen en worden 200 mensen ziek
26 juli 1997	Crash vliegshow, Oostende (BE)	Er vallen 10 doden en 50 gewonden als gevolg van een vliegtuig dat tijdens een vliegshow neerstort in het publiek
15 juli 1996	Vliegramp Hercules, Eindhoven (NL)	Een vliegtuig stort neer bij de landing met 34 doden en 7 zwaargewonden als gevolg
26 februari 1996	Verkeersramp, Nazareth (BE)	Een massale kettingsbotsing kost 10 personen het leven en verwondt 115 personen
31 december 1994	Hotelbrand Switel, Antwerpen (BE)	Een brand in een hotel resulteert in 15 doden en 164 gewonden
21 december 1992	Vliegramp Faro Portugal (NL toestel)	Vliegtuig stort neer op vliegveld: 56 doden en 106 gewonden
4 oktober 1992	Vliegramp Bijlmer, Amsterdam (NL)	Er vallen 43 dodelijke slachtoffers nadat een vliegtuig neerstort op een woonflat
29 mei 1985	Stadionramp Heizel, Brussel (BE)	Als gevolg van ongeregelde heden en het instorten van een deel van een tribune komen 39 mensen om het leven en raken ruim 400 mensen gewond

A. Coördinatie en organisatie

Bijlmeramp Amsterdam (1992)

'Verbrokkeld overheidsoptreden: uit de pas met de samenleving

De Commissie constateert een fragmentatie in het optreden van de overheid gedurende een aantal jaren na de ramp. Na een adequaat verlopen rampenbestrijding lijkt de ramp te zijn afgehandeld. Maar steeds weer doemen er, al dan niet gevoed door de media, nieuwe vragen op. Over de noodvlucht, de technische oorzaak van de ramp, de berging van slachtoffers en wrakstukken, de lading van het vliegtuig en de gezondheid van betrokkenen. Vragen ook over verarmd uranium, over de bijzondere positie van El Al op de luchthaven Schiphol en over mannen in witte pakken. Al deze vragen worden steeds afzonderlijk behandeld. Periodes van vragen worden afgewisseld met windstiltes. De overheid reageert vooral en anticipeert nauwelijks. Er treedt een faseverschil op: waar bij de bevolking de ramp nog altijd op het netvlies gebrand staat en men met vragen en onzekerheden zit, blijven voor de overheid slechts deelvragen over. Naar het oordeel van de Commissie hadden de diverse onderdelen van de overheid in een veel eerder stadium en via veel meer gezamenlijkheid onzekerheden bij delen van de bevolking kunnen en moeten wegnemen.

Fragmentatie in de overheidsorganisatie: verkokering

Er is sprake van een fragmentatie in de organisatie van de overheid. Eens te meer is duidelijk geworden dat «de» overheid niet bestaat, maar moet worden gezien als een omvangrijk geheel van functionarissen, organisaties en instellingen, elk met hun eigen taken, bevoegdheden, visies en belangen. Waar de eerste brandbestrijding en hulpverlening gecoördineerd hebben plaatsgevonden, is de vliegcrash in latere instantie sterk verkokerd afgehandeld. Er was als het ware sprake van een rampenbestrijdingskoker, een luchtvaartkoker, een justitiekoker en een gezondheidskoker. Waar «luchtvaart» en «gezondheid» in de dagelijkse praktijk vrijwel nooit bij elkaar komen, gebeurt dat ook na deze ramp niet. Deze verkokering zet zich door in de Tweede Kamer waar betreffende woordvoerders ieder op hun eigen terrein controle uitoefent op de regering. Dat heeft vooral te maken met het feit dat de commissie-indeling grotendeels overeenkomt met de indeling van de departementen. Elke koker lijkt met de afhandeling van zijn eigen ramp bezig te zijn, zonder dat over de grenzen van het eigen taakveld heen wordt gekeken. Dit leidt niet alleen tot het afschuiven van verantwoordelijkheden en een versnippering in de informatievoorziening, het zorgt er ook voor dat burgers met hun problemen en onzekerheden (die in hun beleving aan de ramp zijn gerelateerd) niet bij één instantie terecht kunnen. Naar het oordeel van de Commissie is gecoördineerd optreden bij de afhandeling van rampen in de toekomst een voorwaarde, zowel op ambtelijk als op politiek niveau. De Commissie is van mening dat het kabinet, na afhandeling van de rampenbestrijding (najaar 1992), een coördinerend minister had moeten aanwijzen voor de verdere afhandeling van de vliegcrash Bijlmermeer.

Gebrekkige afstemming tussen bestuurslagen: internationaal, nationaal, lokaal

Er is sprake van een fragmentatie tussen diverse overheidsniveaus. De rampenbestrijding is vrijwel geheel vanuit de gemeente Amsterdam geleid. De verdere afhandeling vindt behalve in Amsterdam vooral op Rijksniveau plaats. Afstemming tussen deze bestuurslagen, als het gaat om het verkrijgen en verstrekken van informatie en het laten verrichten van onderzoek, komt slecht van de grond. De wet- en regelgeving ten aanzien van de luchtvaart is grotendeels internationaal. De Nederlandse overheid heeft beperkte mogelijkheden om inzicht te krijgen in, laat staan om toezicht te houden op, het onderhoud van vliegtuigen en de doorvoer van vracht. Het verkrijgen van gedetailleerd inzicht in de lading van een verongelukt vliegtuig blijkt een zeer moeizame aangelegenheid, waarbij zelfs diplomatieke druk niet tot het gewenste resultaat leidt.

De fragmentatie in organisatie en optreden van de overheid na de vliegcrash baart de Commissie zorgen. Deze fragmentatie is een belangrijke oorzaak van de gebrekkige informatie richting de samenleving. Hierdoor is het vertrouwen in de overheid van ten minste een deel van de samenleving geschaad. Een ramp betekent een bedreiging van de veiligheid en het veiligheidsgevoel van burgers. Uit het onderzoek van de Commissie is gebleken dat deze bedreiging met de bestrijding van de ramp niet altijd gelijk is weggenomen, maar lange tijd kan voortduren. Juist om die reden zou de afhandeling van een ramp niet eenvoudigweg moeten plaatsvinden in het sjabloon van het reguliere overheidsoptreden. De Commissie meent dat niet alleen de rampenbestrijding, maar ook de afhandeling van een ramp vraagt om een gecoördineerde inzet van diensten en organisaties van verschillende disciplines.'

Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, 26 241, nrs. 8–9, *enquête vliegcrash Bijlmermeer, Eindrapport*

Ingestorte steiger Amercentrale (2003)

'De afschaling van de rampbestrijdingsorganisatie en het opheffen van de rampstatus stonden in het teken van de overgang van rampenbestrijding in strafrechtelijk onderzoek. Deze overgang is formeel vastgelegd in een convenant tussen betrokken partners. Het opheffen van de rampstatus is ook als zodanig geagendeerd voor het laatste Beleids Team (BT) en betrokken partners zijn geïnformeerd over deze overgang. De dominante aandacht voor de overgang van rampenbestrijding naar strafrechtelijk onderzoek heeft er echter tevens voor gezorgd dat andere zaken minder of geen aandacht kregen. Op het moment van afschalen bestond geen totaal overzicht van de ingezette activiteiten die ook na het opheffen van de rampstatus moesten worden gecontinueerd. Ook zijn er geen expliciete afspraken gemaakt over de uitvoering van multidisciplinaire activiteiten, de informatievoorziening richting verwanten en familie en de afstemming op de korte, middellange en lange termijn.

Wel hebben de verschillende betrokken disciplines aandacht geschonken aan de monodisciplinaire activiteiten en de voortgang in de nafase. Zo heeft de gemeente een Gemeentelijk Operationeel Team (GOT) geformeerd dat vier maal bijeen is geweest om de lopende, rampgerelateerde activiteiten te coördineren. Tijdens deze bijeenkomsten is ook gesproken over de stand van zaken en de acties in de komende periode. Hierbij lijkt impliciet te zijn gekozen voor een perspectief tot en met de Herdenkingsbijeenkomst. Het is onduidelijk op welke wijze de coördinatie van de nafase is doorgezet na de Herdenkingsbijeenkomst op 16 oktober 2003.'

Bron: COT, *Ongeval met ingestorte steiger Amercentrale 28 september 2003: evaluatie van de rampenbestrijding*, p. 88

B. Schade en financiële voorzieningen

Gasramp Gellingen (2004)

De Stichting Gellingen

Op voorstel van de Eerste Minister, heeft de Ministerraad op 20 september 2004 beslist de Stichting "Gellingen" in het leven te roepen (...) Deze stichting staat in voor het verstrekken van financiële bijstand aan de slachtoffers van de gasramp van Gellingen, welke niet gedekt zijn door een arbeidsongevallenverzekering. De stichting, beheerd door vertegenwoordigers van de regering, wordt ondersteund door experts die objectieve criteria zullen opstellen volgens dewelke de middelen worden verdeeld, met name het bedrag van 2,2 miljoen euro dat ter beschikking werd gesteld door Assuralia en Fluxys. Voorafgaand aan het onderzoek van de individuele dossiers, zal binnen een week reeds een eerste tegemoetkoming worden voorzien aan de niet-verzekerde slachtoffers. Het gaat om een forfaitair een bedrag van 3000,00 euro voor diegenen die minstens 72 uur werden gehospitaliseerd en 1.500,00 euro voor diegenen die minder dan 72 uur werden gehospitaliseerd. Een nieuwe forfaitaire vergoeding van 6000 euro zal gestort worden ten voordele van de slachtoffers die meer dan 72 uur gehospitaliseerd waren en aan de rechthebbenden van de overleden slachtoffers. Anderzijds zal een medische vragenlijst toegezonden worden aan de slachtoffers die minder dan 72 uur gehospitaliseerd waren. Voor hen wordt een aanvullende gift van 1500 euro gestort van zodra het Fonds de gevraagde inlichtingen heeft ontvangen. Een objectieve evaluatie met betrekking tot de schade wordt voorzien voor de slachtoffers die meer dan 72 uur gehospitaliseerd waren en voor de rechthebbenden van de overleden slachtoffers.

De VZW Solidarité Ghislenghien

Deze vereniging heeft tot doel slachtoffers en hun familie een eerste stuk financiële hulp te verlenen, in afwachting van de uitspraak van de rechtbank.

Een eerste concrete actie betrof het toekennen van een forfaitaire vergoeding voor de reis- en verblijfskosten. Deze vergoeding werd toegekend aan de personen die het slachtoffer werden van lichamelijke letsels. De vergoeding bij geen hospitalisatie of hospitalisatie van minder dan 72 uur bedroeg 50 euro. De vergoeding voor hospitalisatie van meer dan 72 uur was afhankelijk van de afstand heen-terug domicile slachtoffer-ziekenhuis (voor 0 tot 50 km: 250 euro, 51 tot 150 km: 500 euro, meer dan 150 km: 750 euro). Een tweede actie betrof het toekennen van een aanvullende tussenkomst aan slachtoffers die nog steeds gehospitaliseerd zijn op 1 oktober 2004. Dit betrof dezelfde bedragen en categorieën als hiervoor genoemd. Een derde actie betrof een tussenkomst ten voordele van kinderen van overleden en zwaar verbrande slachtoffers. Voor deze kinderen werd een spaarrekening geopend. Nadat aanvankelijk verschillende categorieën waren onderscheiden met verschillende bedragen werd op maandag 20 december 2004 duidelijk dat voldoende fondsen waren binnengehaald om aan iedere categorie dezelfde som van 2500 euro toe te kennen.

Bron: www.just.fgov.be/ghislenghien/nl/

Cafébrand Volendam (2001)

'De staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft de Commissie financiële afwikkeling II vuurwerkramp Enschede gevraagd haar werk uit te breiden naar Volendam. Hij deed dit naar aanleiding van een motie in de Tweede Kamer. De opdracht was voorstellen te doen voor tegemoetkomingen in de materiële en financiële gevolgen van lichamelijk en psychisch letsel dat de slachtoffers in Volendam hebben opgelopen. De voorstellen (...) (van de) Commissie financiële afwikkeling nieuwjaarsbrand Volendam (...) gaan over de invulling van de rol van de overheid in de maatschappelijke solidariteit met Volendam. Particulier initiatief en overheid werken samen in het uiting geven aan de maatschappelijke solidariteit. In Volendam is het particulier initiatief gebundeld in de Stichting Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam (SSNV). Omdat het om maatschappelijke solidariteit gaat, zijn de voorstellen gericht op tegemoetkomingen en niet op schadeloosstelling. De voorstellen zijn in overleg met de SSNV, adviserend lid van de commissie, tot stand gekomen. Ook is overleg gevoerd met de Belangenvereniging Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam.

(...) De commissie heeft een uitgebreide inventarisatie gehouden om zicht te krijgen op de veelheid van problemen en op bestaande regelingen die een bijdrage aan de oplossing van problemen kunnen leveren. De situatie in Volendam is wezenlijk anders dan die in Enschede. In Volendam gaat het om een grote groep slachtoffers van jonge leeftijd waarvan een groot deel uitzonderlijk ernstige brandwonden heeft opgelopen. Zij ondervinden hun leven lang ernstige lichamelijke, psychische, maatschappelijke en financiële problemen. De gehele Volendamse gemeenschap, en met name de slachtoffers en hun naasten, maakt zich veel zorgen in hoeverre de slachtoffers in staat zullen zijn een zelfstandige maatschappelijke en economische positie op te bouwen. De commissie deelt deze zorgen. Om die reden doet de commissie drie voorstellen. De commissie stelt niet alleen financiële

ondersteuning van slachtoffers en hun naaste familieleden voor, maar ook ondersteuning door middel van de diensten van een centrum voor reïntegratie en nazorg. Van deze diensten moeten in de ogen van de commissie ook andere groepen in de omgeving van de jongeren gebruik kunnen maken als zij problemen als gevolg van de ramp ondervinden.

De drie voorstellen van de commissie zijn:

1. Ondersteuning door een centrum voor reïntegratie en nazorg. Dit centrum moet de jongeren begeleiding op maat geven om ondanks alle problemen toch hun eigen maatschappelijke en economische toekomst vorm te geven. Het centrum begeleidt bij (her)intreding op de arbeidsmarkt en (bij)scholing. Bovendien vervult het een belangrijke (coördinerende) rol in de nazorg. Niet alleen slachtoffers, maar ook andere groepen kunnen hier terecht.
2. Eenmalige tegemoetkoming in schade in verband met functionele invaliditeit. De commissie stelt voor de slachtoffers met blijvend lichamelijk en psychisch letsel een uitkering ineens te verstrekken die afhankelijk is van de mate van functionele invaliditeit. Deze uitkering moet voor de grote groep jongeren de materiële gevolgen van blijvende invaliditeit verzachten en de slachtoffers stimuleren om de draad van het leven weer op te pakken en hun toekomst zelf vorm te geven. De uitkering geeft de slachtoffers een financiële basis van waaruit zij beter in staat zijn een zelfstandige maatschappelijke en economische positie op te bouwen en financiële onzekerheden het hoofd te bieden.
3. Tegemoetkoming in kosten als gevolg van door de ramp opgelopen letsel. Om de effecten van een opeenstapeling van problemen te verzachten, stelt de commissie voor om slachtoffers, hun naasten en de nabestaanden financieel tegemoet te komen in de kosten die zij (hebben) moeten maken als gevolg van door de ramp opgelopen letsel.

De drie voorstellen tezamen vormen een pakket dat tegemoet komt aan de zorg van de commissie over de situatie van de slachtoffers. Het centrum voor reïntegratie en nazorg levert daadwerkelijke steun bij het vormgeven van de eigen maatschappelijke en economische toekomst. De eenmalige tegemoetkoming als gevolg van functionele invaliditeit verschaft een financiële basis van waaruit de slachtoffers beter in staat zijn een zelfstandige maatschappelijke en economische positie op te bouwen en financiële onzekerheden het hoofd te bieden. De tegemoetkoming in kosten moet de effecten van een opeenstapeling van problemen verzachten.'

Bron: Commissie financiële afwikkeling nieuwjaarsbrand Volendam, *Advies ondersteuning en financiële tegemoetkoming slachtoffers nieuwjaarsbrand Volendam*, Beknopte versie, juni 2002

Crash vliegshow Oostende (1997)

'Oostende: slachtoffers airshowcrash krijgen straks toch schadevergoeding

13 april 2005

Een groot aantal slachtoffers en nabestaanden van de vliegtuigcrash, acht jaar geleden op de Airshow in Oostende, krijgt wellicht binnenkort toch een schadevergoeding. De verzekeringsmaatschappijen van de organisator van de show en het gecrashte vliegtuig zijn bereid om te onderhandelen over te betalen bedragen. Bij de vliegtuigcrash van een Jordaanse stuntpiloot vielen 10 doden en 58 gewonden. De verzekeringsmaatschappij van de Jordaanse stuntpiloten betaalde een schadevergoeding aan de burgerlijke partijen, maar deed dat pas na het opleggen van een dwangsom, én twee dagen te laat. Daardoor moest ze het miljoen euro op een geblokkeerde rekening zetten, in afwachting van de cassatieprocedure over die dwangsom, die trouwens nog altijd loopt. Wellicht door die blokkering verkiezen de verzekeringsmaatschappijen nu een minnelijke schikking met de slachtoffers, boven de rechtbank. Binnenkort start het burgerlijk proces voor de rechtbank van Brugge. In het strafrechtelijk proces in Gent waren de vluchtdirecteur en de veiligheidswaarnemer van de show vrijgesproken.'

Bron: www.focustv.be

Cafébrand Volendam (2001)

Stichting Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam

'De stichting heeft ten doel:

- 1a. Het bevorderen van optimale hulpverlening en nazorg aan de slachtoffers van de brand die op 1 januari 2001 heeft plaatsgevonden aan de Haven 154 in Volendam. Tot de slachtoffers worden diegenen gerekend die als slachtoffer van de brand nu of in de toekomst lichamelijke, psychische en/of maatschappelijke gevolgen van gemelde brand (zullen) ondervinden, alsmede diegenen die door hun relatie tot een of meer van de slachtoffers, daarvan psychische gevolgen (zullen) ondervinden;
- b. Het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of

daartoe bevorderlijk kunnen zijn

2. De stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door:
 - a. te bevorderen dat bestaande medische- en overige hulpverleningsinstanties en –organisaties beschikbare (financiële) middelen in voldoende mate zullen aanwenden;
 - b. te bevorderen dat de bestaande medische en overige hulpverleningsinstanties en –organisaties hun activiteiten optimaal afstemmen, zowel onderling, als gericht op deze specifieke situatie;
 - c. te bevorderen dat al datgene wordt gedaan om de wond die in de Volendamse gemeenschap is geslagen, te herstellen, in het bijzonder door te bevorderen dat de slachtoffers – na hun herstel- zo volwaardig mogelijk kunnen functioneren;
 - d. het, rekening houdend met de bijzondere omstandigheden, bevorderen van een optimale informatievoorziening aan de slachtoffers en hun naasten, alsmede de overige leden van de Volendamse gemeenschap en het algemene publiek;
 - e. het ontwikkelen van die fondsenwervende activiteiten die nodig zijn om de doelstelling van de stichting te realiseren, alsmede het beheren van die fondsen.'

Bron: Stichting Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam, *Jaarverslag 2004*, Volendam: p. 17

C. (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw

Cafebrand Volendam (2001)

'Raad Edam-Volendam akkoord met aankoop ramppanden
Gepubliceerd op donderdag 22 april 2004

EDAM-VOLENDAM (ANP) - De gemeente Edam-Volendam koopt de panden waarin onder meer het café zat waar in de nieuwjaarsnacht van 1 januari 2001 veertien jongeren door brand om het leven kwamen. Dat heeft de gemeenteraad donderdagavond besloten.

Eigenaar Jan Veerman zal de netto-opbrengst doneren aan een nog op te richten stichting voor de slachtoffers van de nieuwjaarsbrand. De gemeente zal eenmalig 700.000 euro en veertig jaar lang 40.000 euro in het fonds van die stichting storten. Voorwaarde is wel dat de civiele procedures jegens de gemeente worden gestaakt.

Een andere, ideële stichting gaat de ruimte van De Hemel, het rampcafé, beheren. In het pand mogen gedurende tenminste vijftig jaar geen horeca-activiteiten plaatsvinden, aldus het besluit van de gemeenteraad.

De onafhankelijke stichting is bedoeld om de kosten voor nazorg van de slachtoffers te betalen.'

Bron: <http://www.pi.net/planet/show/id=62967/contentid=467087/sc=03a9e9>

Vuurwerkkramp Enschede (2000)

'Vlak na de vuurwerkkramp heeft de gemeente Enschede het projectbureau Wederopbouw ingesteld. Opvallend aan de werkwijze van het projectbureau is dat vanaf het begin steeds is samengewerkt tussen de drie pijlers onderling, maar ook met de verschillende betrokken organisaties in de stad: van belangenvereniging slachtoffers vuurwerkkramp tot woningbouwverenigingen en wijkwelzijnswerk. Daardoor werd vanaf verschillende kanten heel diverse expertise ingebracht.

Het projectbureau is een tijdelijke organisatie binnen de gemeente waarin drie verschillende pijlers zijn vertegenwoordigd: fysiek, economisch en sociaal.

- De fysieke pijler richt zich op sloop, planontwikkeling en bouwbegeleiding van het door de ramp getroffen gebied.
- De economische pijler is gericht op de ondersteuning van getroffen ondernemers, maar ook op de economische ontwikkeling van het plangebied.
- De sociale pijler richt zich op de sociale maatregelen t.b.v. de door de ramp getroffen burgers (doel is o.a. het voorkomen van achterstanden die ontstaan door de ramp o.g.v. de doelen van het grote stedenbeleid).

Daarnaast worden binnen het plangebied drie grote projecten vanuit de sociale pijler gerealiseerd:

- het voorzieningencluster: een combinatie van scholen, verenigingen en wijkvoorzieningen in een gebouw, waarbij nadrukkelijk samenwerking door partijen wordt nagestreefd.
- het cultuurcluster: een combinatie van drie musea die tezamen een pand binnen het plangebied gaan delen.
- het zorgcluster: huisartsen, fysiotherapie, apotheek e.a. onder een dak.'

Bron:

http://www.kenniscentrumgrotesteden.nl/kcgs/dossiers/Fysiek/Herstructurering/stedelijkevernieuwing/3493_1006.html, 10 mei 2005

Gasramp Gellingen (2004)

Bouwbedrijf failliet na gasramp Ghislenghien
(pd)08/10/2004

PETEGEM - De rechtbank van koophandel in Oudenaarde heeft gisteren het bouwbedrijf (...) uit Petegem failliet verklaard. Het bedrijf ging over de kop nadat het zware materiële verliezen had geleden bij de gasontploffing op

het industrieterrein in Ghislenghien. 74 Werknemers verliezen hun baan.

Sinds vorige week werden alle activiteiten bij Van De Velde gestaakt. Vanaf dat moment was het wachten totdat de rechter zich over het faillissement zou uitspreken. Volgens de vakbonden verkeerde het bedrijf in een penibele financiële situatie. De ramp in Ghislenghien was de druppel die de emmer deed overlopen. (...) (COT: het bedrijf) dat op het industrieterrein kantoren bouwde, verloor er verschillende kranen. Het verlies zou zo'n tien miljoen euro bedragen.

De rechter heeft een team van vier curatoren en een rechter-commissaris aangesteld. Zij moeten de balans van de onderneming opmaken. „We zullen binnenkort contact opnemen om de schuldvorderingen van de werknemers over te maken”, zegt de ACV-vakbondsman (...). Naar verluidt is er interesse van kandidaat-overnemers.’

Bron: *De Standaard*, Jaaroverzicht 2004

D. Milieu

ATF brand Drachten (2000)

'Gedeputeerde Staten van Fryslân (GS) hebben op 22 mei 2001 de eindrapportage "(Water)bodemonderzoek rond het ATF-terrein Drachten" vastgesteld. Het doel van het onderzoek was tweeledig. Aan de ene kant moest het onderzoek vaststellen of er als gevolg van de brand op 12 mei 2000 sprake was van een toename aan zware metalen in de bodem. Aan de andere kant moest het onderzoek duidelijkheid geven of een mogelijke verhoging van de stoffen in de bodem risico's voor de volksgezondheid en het milieu met zich meebrengt. Op basis van de onderzoekconclusies van bureau Tauw zijn GS van mening dat er in het gebied nauwelijks sprake is van bodemverontreiniging en dat daarmee de risico's voor de volksgezondheid en het milieu verwaarloosbaar zijn. GS zijn dan ook van mening dat er geen aanvullende maatregelen, bijvoorbeeld bodemsaneringen, of aanvullende onderzoeken nodig zijn.

Opzet onderzoek

Door onderzoeksbureau Tauw zijn in totaal 17 locaties uit het beïnvloede gebied en 8 referentiepercelen van elk 1 hectare bemonsterd. De monsters zijn onderzocht op verschillende zware metalen, waaronder lood en cadmium. De monsterlocaties zijn bepaald aan de hand van de richting van de rookpluim, veldwaarnemingen van agrariërs en monsterlocaties uit het provinciale bodemkwaliteitsmeetnet. In dit meetnet is in 1996 de bodemkwaliteit van de gehele provincie in kaart gebracht. De monsterplaatsen van toen zijn in het onderzoek opnieuw als controlemeting herbemonsterd. Door die uitkomsten te vergelijken met de andere monsterlocaties kan er een statistisch betrouwbare uitspraak gedaan worden over de gevolgen voor de bodemkwaliteit.

Onderzoeksresultaten bodemonderzoek

De onderzoeksresultaten zijn getoetst aan normen van de Wet bodembescherming. In de wet worden twee normen gehanteerd, namelijk de Streefwaarde en de Interventiewaarde. De Streefwaarde geeft het niveau aan waaronder risico's voor het milieu verwaarloosbaar worden geacht. De Interventiewaarde geeft het niveau aan waarbij er vanwege mogelijke verhoogde risico's voor de volksgezondheid eventueel gesaneerd moet worden. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat voor één van de 17 meetpunten voor de stoffen koper en lood sprake is van lichte overschrijding van de Streefwaarde. Op één referentielocatie (dus niet beïnvloed door de rookpluim) wordt overigens ook de streefwaarde voor kwik licht overschreden. Dit is dus niet toe te schrijven aan de ATF-brand. Voor geen van de locaties wordt de Interventiewaarde overschreden.

Onderzoeksresultaten waterbodemonderzoek

Wetterskip Fryslân heeft op zes locaties de waterbodem van de Smalle Eesterzanding onderzocht op de aanwezigheid van zware metalen. Voor bepaalde locaties waren er gegevens beschikbaar van voor de brand. Deze gegevens zijn gebruikt als vergelijkingsmateriaal. Voor de toetsing van de analyseresultaten van het waterbodemonderzoek is de streefwaarde voor waterbodems gebruikt. Uit het waterbodemonderzoek blijkt dat in de waterbodem van de industriehaven de concentratie aan PCB's hoger is dan voor en vlak na de brand. Daardoor is er in de industriehaven sprake van een licht verhoogd risico voor waterorganismen (plant en dier). De verhoogde concentraties geven geen aanleiding om tot een sanering van de waterbodem over te gaan. Voor de overige vijf locaties is er geen sprake van verhoogde concentraties aan verontreinigde stoffen.'

Bron: Provincie Friesland, persbericht, *Eindrapportage (water) bodemonderzoek ATF-brand openbaar*, 23 mei 2001

Instorten toren cokesfabriek (2003)

'Toren cokesfabriek ingestort

VILVOORDE/NEDER-OVER-HEEMBEEK - De cokesfabriek Marly aan de Budabrug, op de grens van Vilvoorde en Neder-over-Heembeek, brandde gisteren nog altijd. Een van de tientallen meters hoge metalen schouwpijpen is ondertussen ingestort. In Vilvoorde en Zemst kregen inwoners woensdagavond nog een giftige rookpluim van de cokesfabriek over zich heen.

De brandweer moest gisteren nog altijd nablussen omdat de cokes in de installatie steeds heropflakkerden. Bij afbraakwerken van de metalen cokesinstallatie op de verlaten Marly-site ontstond woensdagnamiddag brand. De brand zorgde voor heel wat rookontwikkeling die teerderivaten bevatte en dus giftig was.

De politie kreeg oproepen uit Zemst, Vilvoorde en Mechelen over de geurhinder. Gisterenmorgen stelden

onderzoekers bij metingen vast dat er geen toxische stoffen meer vrijkwamen maar de cokesfabriek brandde nog altijd.

Moeilijk te blussen
„Het is bijzonder moeilijk om het vuur te blussen”, vertelt Sergeant Bert Van den Eynde van de Brusselse brandweer. „De openingskleppen onderaan de vier schouwen zitten vast. De brandweer kan de cokes en de roetresten die blijven smeulen niet rechtstreeks blussen omdat de torens te hoog zijn en niet met ladders bereikbaar.”

Twee van de vier ovens brandden gisteren nog altijd. Eén schouwpijp stortte volledig in. De brandweer moet zeker tot vandaag, vrijdag, ter plaatse blijven om na te blussen. De Vilvoordsesteenweg blijft tijdens de bluswerken in beide richtingen afgesloten voor het verkeer. „We blussen nu met water uit het kanaal. Dat kost de gemeenschap niets”, aldus nog Van den Eynde. De Marly-site is zwaar vervuild. Toch bestaan er plannen om er nieuwe industrie te ontwikkelen. Bij een sanering van de site moet er meer dan tien meter zwaar vervuilde grond worden afgegraven.’

Bron: *Het Nieuwsblad*, 12 december 2003

Vuurwerkcramp Enschede (2000)

‘Tijdens de brand en op de dagen daarna heeft de Milieu Ongevallen Dienst (MOD) van het RIVM metingen verricht van schadelijke stoffen in de lucht en in de omgeving. Ook zijn in het gebied benedenwinds van de ramplocatie monsters van veegstof en gras genomen om de verspreiding en depositie van deze stoffen te bepalen. Uit de metingen blijkt dat dicht bij de brand, in de rook, sterk verhoogde concentraties stof en zware metalen (i.h.b. lood, koper en zink) voorkwamen. Ook koolmonoxide bleek in hoge concentraties aanwezig te zijn. Ook na de brand werden deze stoffen in het rampgebied gevonden, zij het in lagere concentraties. Tevens werden daar licht verhoogde concentraties dioxinen en vluchtige organische verbindingen gemeten. Buiten het rampgebied waren de concentraties van deze stoffen niet of nauwelijks verhoogd. Door TNO is vastgesteld dat er op de door MOD bemonsterde filters geen asbestvezels voorkwamen. Op 14 mei is door SGS en TNO geconstateerd, dat zich buiten de binnenring geen relevante verspreiding van asbest had voorgedaan. In de binnenring was bij visuele inspectie wel op verschillende plaatsen asbest aangetroffen. Metingen in de lucht hebben uitgewezen dat op de dagen na de brand de concentratie aan asbestvezels in de lucht meestal onder het verwaarloosbaar risiconiveau lag. Met behulp van de meetgegevens en modelberekeningen is de potentiële blootstelling geschat van de betrokken hulpverleners en omwonenden. Na vergelijking met gezondheidskundige grenswaarden en normen werd duidelijk dat langdurige gezondheidseffecten door inademing van deze stoffen onaannemelijk waren. Kortdurende effecten, als irritatie van de luchtwegen, kunnen echter wel zijn opgetreden. Tot op 5 km benedenwinds van de voormalige vuurwerkopslagplaats zijn verhoogde concentraties zware metalen gevonden in veegstof en gras. Dit heeft echter niet tot een noemenswaardige belasting van de bodem geleid.’

Bron: RIVM (2001), *Vuurwerkcramp Enschede: Metingen van concentraties, verspreiding en depositie van schadelijke stoffen: rapportage van het milieuonderzoek*, RIVM Rapport 609022002, Bilthoven, p. 5

E. Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers

Crash vliegshow Oostende (1997)

Persbericht Rode Kruis Vlaanderen

Rode Kruis keert saldo humanitaire bijstand aan slachtoffers Airshow 1997 Oostende uit

Vorige week heeft Rode Kruis-Vlaanderen het saldo van de door de Vlaamse regering als humanitaire bijstand ter beschikking gestelde 20 miljoen frank aan de slachtoffers van de ramp tijdens Airshow 1997 uitgekeerd. Dit werd mogelijk nadat de Vlaamse regering de conventie met het Rode Kruis wijzigde.

Rond deze humanitaire bijstand ontstond in sommige kringen verwarring. De juiste toedracht is als volgt:

Juli 1998

De Vlaamse regering neemt contact op met Rode Kruis-Vlaanderen en vraagt of de organisatie bereid is om op te treden als tussenpersoon bij het overmaken van humanitaire bijstand. Heel uitdrukkelijk wordt gesteld dat het niet om een schadevergoeding gaat, dit is immers een zaak voor de verzekeringsmaatschappijen.

Het Rode Kruis zegt zijn medewerking toe en werkt op basis van vroegere ervaringen (vb. rampen met dodelijke afloop, overstromingen aan de Maas, ...) een puntensysteem uit. Per punt zal een bepaald bedrag worden uitgekeerd. De regering en de betrokken administraties waren hiermee akkoord en er werd een conventie opgesteld die alle wederzijdse afspraken regelde. Hoewel het moeilijk was om vooraf te berekenen hoeveel geld nodig zou zijn, stelde de Vlaamse regering een budget van 20 miljoen frank ter beschikking waaruit geput kon worden. Hiermee wilde de Vlaamse regering bewerkstelligen dat de middelen in elk geval voldoende zouden zijn om een vlotte afhandeling van de dossiers mogelijk te maken.

September 1998

Alle in aanmerking komende personen werden aangeschreven en kregen het verzoek voor 31 december 1998 een dossier in te dienen wanneer ze voor de uitkering in aanmerking wensten te komen.

September - december 1998

In november werd op basis van de reeds ingediende dossiers duidelijk dat slechts een klein deel van het budget van 20 miljoen frank nodig zou zijn. Enerzijds waren er minder zware dossiers bij dan gevreesd, anderzijds had een aantal personen laten weten dat ze het gebaar op prijs stelden maar om diverse redenen geen gebruik van het aanbod wensten te maken. Deze vaststelling werd door het Rode Kruis aan de Vlaamse regering gesignaleerd. Tegelijk werd overgegaan tot het uitbetalen van de vergoedingen op basis van de in de conventie opgenomen criteria.

Ondertussen had een gedeelte van de slachtoffers zich verenigd en was van mening dat het totale beschikbare bedrag diende verdeeld te worden. Uiteraard was dit geen zaak waarover Rode Kruis-Vlaanderen een beslissing kon nemen. De organisatie was immers gebonden door de conventie en de daarin opgenomen criteria, puntensysteem en het bedrag per punt. Zowel plaatselijke politici als media hebben het dossier opnieuw opgenomen wat leidde tot een openbare discussie. Uiteindelijk nam het Vlaams parlement een resolutie aan waarin de Vlaamse regering gevraagd werd de totale som van 20 miljoen frank onder de slachtoffers te verdelen.

Januari-februari 1999

De Vlaamse regering besloot dat criteria en puntensysteem ongewijzigd bleven maar dat Rode Kruis-Vlaanderen op deze – ongewijzigde – basis gevraagd werd om toch het volledige bedrag te verdelen. Concreet betekent dit dat het bedrag per punt verhoogd werd. De conventie werd in deze zin aangepast en eind februari ondertekend. Op 1 maart werden de aanvullende bedragen aan de slachtoffers overgemaakt.

Brussel, 8 maart 1999

Bron: Rode Kruis, *Persbericht*, 8 maart 1999

Uitbraak legionella in Bovenkarspel (1999)

Kort nadat de aard en omvang van de legionella besmetting duidelijk waren geworden namen enkele direct betrokkenen het initiatief om zich als slachtoffers en verwanten te verenigen. Dit initiatief heeft zich uiteindelijk

ontwikkeld tot de Stichting Veteranenziekte, voorheen Stichting Flora Veteranenziekte. Uiteindelijk zijn 32 mensen overleden als gevolg van de legionella-explosie tijdens de Westfriese Flora. Het onderstaande bericht is de originele oproep van de initiatiefnemers.

19-03-1999

STEDEBROEC - Drie familieleden – direct betrokkenen van mensen die plotseling getroffen zijn door de gevolgen van de Veteranenziekte - hebben vrijdag 19 maart het initiatief genomen om tot een bundeling van krachten te komen. Zij roepen alle slachtoffers en/of hun familieleden op zich te melden bij de Initiatiefgroep Flora-Veteranenziekte. Het gaat daarbij om mensen die de ziekte mogelijk hebben opgelopen, na een bezoek aan de Westfriese Flora in Bovenkarspel. De initiatiefnemers stellen zich, zeer voorlopig, een aantal doelstellingen:

- Bundeling van krachten onder het motto: Samen sterker.
- Bredere aandacht voor de grote gezondheid- en maatschappelijke gevolgen van de Veteranenziekte.
- Bijdrage leveren aan alle (eventueel wettelijke) maatregelen ter voorkoming van nieuwe gevallen/uitbraken van de ziekte.
- Verzachting van de mentale, morele en ook materiële schade die slachtoffers en familieleden al hebben geleden en nog zullen lijden.
- Wij denken daarbij vooral, maar niet alleen, aan de gevolgen voor mensen die als zelfstandige werkzaam zijn (geweest) en die door deze gebeurtenis in één klap hun toekomst bedreigd zien.

De Initiatiefgroep vraagt alle slachtoffers met klem zich te melden (...)

Bron: <http://www.legionellaziekte.nl/>, 10 mei 2005

Vuurwerkcramp Enschede (2000)

Belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkcramp Enschede (BSVE)

'De belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkcramp Enschede (BSVE) is kort na de ramp in Enschede op 13 mei 2000 opgericht door en voor de direct getroffen. De Vereniging:

- is een aanspreekpunt voor getroffen.
- komt op voor getroffen.
- is een pleitbezorger bij gemeente en overheid.
- is een klankbord voor overheid en instanties.
- wil vergoeding van alle geleden schade zowel direct als indirect.
- wil erkenning van en compensatie voor het aangedane leed.
- probeert hindernissen weg te nemen die gedupeerden belemmeren hun toekomst op te bouwen'

Ondernemersvereniging Gedupeerde Ondernemers Vuurwerkcramp Enschede (OGOVE)

'De OGOVE behartigt de collectieve belangen van de ondernemers die getroffen zijn door de Vuurwerkcramp op 13 mei 2000. Ook worden individuele problemen aangepakt en zo mogelijk opgelost. OGOVE is op 29 juni 2000 opgericht door MKB-Nederland en de Kamer van Koophandel. Naast deze hoofddoelstelling heeft OGOVE een paar subdoelstellingen:

- Schadevergoeding. Voor alle getroffen ondernemers is het van essentieel belang dat er een vergoeding komt voor de geleden schade. OGOVE heeft zich hiervoor hard gemaakt bij de Commissies Financiële Afwikkeling I en II.
- Wederopbouw Roombeek. De vormgeving van de nieuwe wijk Roombeek is in volle gang. OGOVE is van mening dat getroffen ondernemers die terug willen keren naar de wijk hiervoor de mogelijkheden moeten worden geboden. Er is dan ook invloed uitgeoefend op de structuurvisie Roombeek. Ook in de vervolgplannen (ontwikkelingsplannen en bestemmingsplannen) zullen nadrukkelijk de belangen van de ondernemers worden behartigd.

Om de belangen optimaal te kunnen behartigen is contact met de leden van essentieel belang. Hiervoor wordt een aantal instrumenten ingezet:

- Ondernemersavond. Maandelijks organiseert OGOVE een informele avond in het Ondernemingshuis. Er wordt verslag gedaan van de activiteiten van het bestuur. Ook is er elke keer een interessante spreker die een inleiding geeft over onderwerpen die met de ramp te maken hebben.
- Spreekuur. Elke woensdag van 18.00 tot 20.00 uur zijn er bestuursleden aanwezig om ondernemers te woord te staan en te helpen bij het oplossen van problemen. De ondernemers maken hiervan in grote getale gebruik. In verband met de planning van de gesprekken kunt u het beste even een afspraak maken, Ondernemersnieuws in "13 mei - opnieuw beginnen". Elke maand verzorgt OGOVE de rubriek met actueel nieuws. Ook wordt er een portret van een getroffen ondernemer gemaakt.
- Overleg. OGOVE is in alle werkgroepen en andere vormen van overleg betrokken die betrekking hebben op de vuurwerkcramp.'

Bron: www.ogove.nl/site/index.htm, 10 mei 2005

F. Geneeskundige opvang en verzorging

Gasramp Gellingen (2004)

'Weer dode gasramp België

De gasexplosie in het Belgische Ghislenghien heeft maandag, precies een maand na de ramp, een 22ste leven geëist. Een 19-jarige man uit de Brusselse gemeente Schaarbeek is in een ziekenhuis in Parijs overleden aan zijn verwondingen. In diverse ziekenhuizen liggen nog ongeveer vijftig mensen die gewond zijn geraakt bij de explosie.'

Bron: *BELGA/ANP*, 30 augustus 2004

Cafébrand Volendam (2001)

'Borst belooft Volendam polikliniek

In Volendam komt een polikliniek voor de nazorg van de slachtoffers van de brand tijdens de Nieuwjaarsnacht. Minister Borst (Volksgezondheid) kondigde dit gisteren aan na een bezoek aan acht slachtoffers die in het ziekenhuis van de Vrije Universiteit (VU) liggen.

De minister wil voorkomen dat de slachtoffers de komende jaren voor nazorg steeds naar het brandwondencentrum in Beverwijk moeten reizen. Over de opzet van de polikliniek gaat de minister nog praten met de ziekenhuizen in Beverwijk en Purmerend.

Tijdens het bezoek van Borst heeft een aantal artsen van het traumateam zich er over beklaagd dat de traumahelikopter van het VU-ziekenhuis in de bewuste nacht niet mocht worden ingezet. Daarmee zouden artsen en verpleegkundigen vanuit Amsterdam veel sneller op de dijk in Volendam zijn gearriveerd. Nu ging een aantal hulpverleners met de auto. De traumaheli mag wegens milieu-eisen alleen vliegen tussen zeven uur 's morgens en zeven uur 's avonds. Borst heeft een onderzoek aangekondigd naar de medische opvang na de brand, om te kijken of het beter had gekund.

Uit een vandaag openbaar gemaakt overzicht van de Centrale Post Ambulancevervoer (CPA) in Amsterdam blijkt dat de laatste gewonden die Nieuwjaarsnacht om 04.40 uur per ambulance werden afgevoerd. In totaal werden 98 gewonden per ambulance naar "een twintigtal" ziekenhuizen vervoerd. In totaal 125 slachtoffers van de cafébrand in Volendam verblijven nog in ziekenhuizen. Van hen liggen er 56 op afdelingen voor intensive care. Zestien patiënten zijn sinds de brand in de nieuwjaarsnacht ontslagen uit het hospitaal (...)

Bron: *NRC Handelsblad*, 'Borst belooft Volendam polikliniek', 9 januari 2001

G. Psychosociale opvang en verzorging

Crash vliegtuigshow Oostende (1997)

Ruim twee weken na de dodelijke crash tijdens een Airshow in Oostende (10 doden) worden de betrokken slachtoffers per brief benaderd voor een eerste slachtofferbijeenkomst. De brief is hieronder integraal overgenomen.¹⁶

'Brugge, 12 augustus 1997
Bijlagen : 2
Betreft : Slachtofferbijeenkomst d.d. 23 augustus 1997

Geachte (...),

Op 26 juli 1997, tijdens de Airshow te Oostende, was u betrokken bij de crash van een stuntvliegtuig. Nu de eerste momenten van ontreddeering zijn weggeëbd en het leven terug zijn dagelijkse vorm aanneemt, wensen wij u uit te nodigen om nog eens samen bij het gebeuren en zijn gevolgen stil te staan.

Waarschijnlijk heeft u zelf reeds tal van zaken geprobeerd om met dit gebeuren enigszins om te gaan. Misschien wou u in eerste instantie al uw gevoelens en herinneringen zo vlug mogelijk toedekken. Ervaring leert echter dat dit niet altijd mogelijk is. Zo kunnen veranderingen in ons functioneren signalen zijn die erop wijzen dat we beter even stilstaan.

Het samen uitdrukken van de emotionele pijn en ontreddeering die hiermee gepaard gaan, kan niet alleen verlichting brengen voor elkaar maar helpt ook bij het verwerken van onze ervaring. Misschien leeft bij u de behoefte om anderen, slachtoffers en hulpverleners, terug te zien. Het kan u helpen om te weten hoe zij omgaan met deze onaangename ervaringen.

Daarom nodigen wij u graag uit om de groep slachtoffers en hulpverleners opnieuw te ontmoeten en de gebeurtenis met elkaar door te praten. Deze ontmoeting vindt plaats op zaterdag 23 augustus 1997, om 14u00, in de BOOTSMAAN en JONSON-kazerne, 3de en 23ste Linieregimentsplein, 8400 OOSTENDE (plan en programma vindt u in bijlage).

Wij stellen uw aanwezigheid bijzonder op prijs. Uw aanwezigheid kan zeker een reële steun voor de anderen betekenen.

Het spreekt voor zich dat deze bijeenkomst in de meest vertrouwelijke sfeer zal plaatsvinden. Ik verzoek u dan ook de nodige discretie naar de pers en naar de niet betrokkenen in acht te nemen.

Om organisatorische redenen graag uw aanwezigheid melden (...) Indien u niet aanwezig kan zijn, maar toch informatie wenst te ontvangen kunt u dit eveneens op hetzelfde nummer opvragen.

Nuttige adressen

- Provinciaal Gouvernement (...)
- Centrum voor Crisis Psychologie (CCP)
- Militair Hospitaal Koningin Astrid (...)

In de hoop u te kunnen ontmoeten op deze groepsbijeenkomst, verblijven wij met vriendelijke groeten,

De gouverneur (...)

Bron: Provincie West-Vlaanderen, *Brief van de gouverneur aan de slachtoffers van de crash tijdens de Airshow in oosten op 26 juli 1997*, 12 augustus 1997

¹⁶ Namen en telefoonnummers zijn door het COT weggelaten.

Ingestorte steiger Amercentrale (2003)

'Na het opheffen van de rampstatus verschuift de verantwoordelijkheid voor de psychosociale nazorg van de rampbestrijdingsorganisatie – in casu de GHOR – naar de reguliere zorginstellingen. Hierbij zijn taken weggelegd voor de GGD, GGZ instellingen en Maatschappelijk Werk. De contacten met de familie van de Turkse slachtoffers worden langzaam afgebouwd; men plaatst de opvang in een regulier kader en brengt de nabestaanden in contact met instanties in Rotterdam. De gemeente Geertruidenberg onderhield contacten met de verwanten via het hoofd opvang en verzorging. De contacten met de verwanten waren relatief intensief tot en met de herdenkingsbijeenkomst op 16 oktober 2003. De opzet en invulling van de herdenkingsbijeenkomst is in samenspraak met de verwanten tot stand gekomen. De gemeente Geertruidenberg heeft na de herdenkingsbijeenkomst nog contact gehad met verwanten. De psychosociale hulpverlening aan de verwanten werd – naar behoefte – ingevuld door een medewerkster van Stedelijk Maatschappelijk Werk in Rotterdam. Deze medewerkster was ook betrokken bij de psychosociale hulpverlening in de responsfase.

Aan de interne nazorg is voldoende aandacht besteed. De gemeente heeft in de weken na de ramp meerdere bijeenkomsten georganiseerd voor het eigen personeel en/of externe betrokkenen. Tijdens de bijeenkomsten kon men samen over het ongeval spreken. Ook Essent heeft medewerking verleend aan de interne Bijeenkomsten

Binnen de hulpverleningsdiensten is de psychosociale nazorg aan hulpverleners via de standaard procedures opgepakt.

In deze specifieke situatie wordt de nazorg gecompliceerd doordat een deel van de nabestaanden in de Verenigde Staten woont en een deel in Turkije. Ook hier kan worden gesproken van een ramp op afstand. De psychosociale nazorg richt zich voornamelijk op de groep nabestaanden die in Rotterdam en omgeving woont. Er is geen contact gelegd met Amerikaanse of Turkse nazorginstellingen, om de zorg over te dragen. Dit is als eigen verantwoordelijkheid overgelaten aan de verwanten.

De contacten met de familie lopen via de gemeentelijke kanalen en Essent. De gemeente heeft ook acte de présence gegeven bij bezoeken van familieleden van slachtoffers, zoals de Amerikaanse nabestaanden die op 17 november 2003 naar de Amercentrale zijn gekomen om de situatie met eigen ogen te aanschouwen. Vanuit de gemeente Geertruidenberg is op verschillende wijzen contact onderhouden met verwanten van de overleden werknemers. De gemeente heft zich uiterst flexibel opgesteld richting verwanten, zowel in Nederland als in de Verenigde Staten. Met name de ambtenaar AOV heeft een belangrijke rol gespeeld in het onderhouden van de contacten.

De gemeente vervult gedurende het strafrechtelijk onderzoek een scharnierfunctie in de contacten tussen het Openbaar Ministerie en de Amerikaanse nabestaanden. De gemeente geeft de vragen door aan het Openbaar Ministerie.'

Bron: COT, *Ongeval met ingestorte steiger Amercentrale 28 september 2003: evaluatie van de rampenbestrijding*, p. 90, 92

Dodelijke brand Roermond (2002)

'Op geheel eigen wijze gingen de verschillende hulpdiensten met hun personeel om. Bij de brandweer werd gebruik gemaakt van een kort daarvoor geïnstalleerd BOT-team. Dit team kreeg daarbij ondersteuning van een psychologe die het afgelopen jaar betrokken was geweest bij de vorming van het BOT-team. De brandweer belegde primair een drietal sessies. De eerste opvang vond plaats op het moment dat de ploegen terugkwamen uit de Jupiterstraat. Leden van het BOT-team verzorgden de opvang. Een tweede sessie vond zaterdagochtend en een deel van de middag plaats. De derde sessie was de woensdag daarop. De tweede en derde sessie geschieden onder leiding van de traumapsychologe. Dit waren duidelijke voorbeelden van een collectieve vorm van debriefing. Daarnaast waren vele brandweerlieden aanwezig bij de begrafenisdienst.

Bij de ambulancedienst was geen sprake van een georganiseerde vorm van debriefing. Eerder was wel gesproken over het instellen van een BOT-team, maar totnogtoe werd dat niet zo zinvol gevonden omdat de wijze waarop opvang en nazorg nu geschiedde, deels georganiseerd en deels langs natuurlijke weg, naar behoren functioneerde. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat het ambulancepersoneel is verspreid over verschillende standplaatsen en ook weer snel opnieuw wordt ingezet. Ook nu is er geen programma van collectieve debriefing ingezet. Wel is er een gezamenlijke evaluatie geweest waar de werkwijze als zodanig is geëvalueerd. Hierbij was niet debriefing het primaire oogmerk. Wel is tijdens die sessie uitgelegd wat de kenmerken zijn van traumatische ervaringen, hoe hiermee om te gaan e.d. Daarnaast is er met name door het hoofd van de ambulancedienst op gezette tijden rechtstreeks contact opgenomen met ambulancepersoneel dat direct betrokken was. Ambulancepersoneel is niet naar de begrafenis gegaan.

De politie heeft ook gebruik gemaakt van hun BOT-team. 's-Ochtends vroeg was er al een sessie met de

centralisten. Deze groep zat met veel vragen. Daarna heeft het hoofd van de meldkamer contact gehouden met deze centralisten. De volgende ochtend was er een bijeenkomst met centralisten en de politie die de avond ervoor ter plaatse was geweest. Vervolgens is er met name onderling (op de meldkamer) veel gesproken over de gebeurtenissen. Daarmee verschilt de wijze van nazorg en begeleiding van de politie van zowel de nazorg bij de brandweer als bij de ambulancedienst: wel in BOT-eam, maar vervolgens sneller een vinger aan de pols in de lijnorganisatie.'

Bron: M. Van Duin, M. Zannoni (COT) (2003), *Na de brand... Evaluatie van de gebeurtenissen in Roermond op en na 12 juli 2002*, Kluwer, Alphen aan den Rijn

Busongeval Limoges (2001)

'Maart 2001, ik werkte toen 3 weken als psychosociaal manager van de provincies Oost- en West-Vlaanderen, mijn 'werkgebieden'. Op zondagmorgen 4 maart werd ik verwittigd van een incident: 'busongeval in Limoges (Frankrijk) met Belgische reizigers, hoofdzakelijk afkomstig uit Oost-Vlaanderen: 2 overledenen, 25 gewonden en 21 niet-gewonden.

Ik nam contact met dokter Haenen die als federaal gezondheidsinspecteur (FGI) niet enkel bevoegd is voor het medische luik van de noodplanning maar ook verantwoordelijk is voor de psychosociale hulpverlening in noodsituaties. Vragen die onmiddellijk bij me opkomen: is er opvang voorzien voor de gewonden in het ziekenhuis? Worden de niet-gewonden opgevangen op het rampterrein of in een opvangcentrum? Hoe verloopt de slecht nieuwsmelding naar de Belgische familie?

De specificiteit van de situatie, nl. een ongeval dat in het buitenland gebeurt, bemoeilijkt de informatie-inwinning. De bronnen waaruit ik informatie putte waren: de verzekeringsmaatschappij, de reisorganisatie, DSI (Dringende Sociale Interventie) van het Rode Kruis en de Belgische ambassade in Frankrijk. De niet-gewonden werden overgebracht naar België en bij hun aankomst opgevangen door DSI. De gewonden die gerepatriëerd konden worden, werden naar het Universitair Ziekenhuis in Gent gebracht waar de sociale dienst voor hen klaarstond. Op dinsdag 6 maart maakte ik een post-crisis balans op in overleg met een collega PSM, de DSI en de cel NPSR (de cel Nationaal Psychosociaal Rampenplan die haar thuisbasis heeft in het militair hospitaal in Neder-over-Heembeek). We overliepen de eerste acties: de opvang van de families van de overleden slachtoffers, de repatriëring van de gewonden naar België, de toestand van de gewonden in Frankrijk en de repatriëring van de niet-gewonden naar België.

Nadat de post-crisis balans werd opgemaakt, startten de voorbereidingen voor de installatie van een psychosociaal coördinatiecomité (PSCC). Zo'n comité bespreekt de behoeften van de betrokkenen volgens doelgroep - de slachtoffers worden in doelgroepen geplaatst, niet om ze in vakjes te steken, maar wel omdat de behoeften kunnen verschillen naargelang de positie van het slachtoffer, bv. een zwaargewonde persoon zal andere behoeften hebben dan een familielid van een overleden slachtoffer - en de middelen hoe men daar aan tegemoet kan komen. Het woord 'betrokkenen' heeft hier een ruime invulling: het gaat over alle personen die betrokken zijn bij het incident: de gewonden en de niet-gewonden, maar ook de families van de overledenen, de families van de gewonden en de niet-gewonden, de hulpverleners, betrokken organisaties, getuigen, &. In het psychosociaal coördinatiecomité waren actoren aanwezig die de onmiddellijke psychosociale acties voerden, bv. de verzekeringsmaatschappij en actoren die konden helpen in de nazorg- en herstel-fase, bv. de dienst slachtofferhulp. De leden van het comité hebben toen beslist een aantal acties voor de betrokkenen te ondernemen. Er vond een informatie-bijeenkomst plaats voor de slachtoffers en hun familie in het provinciehuis te Gent met een tweeledig doel: enerzijds een formeel deel waarin een aantal sprekers aan bod kwamen met informatie over de eerste acties, verzekeringsmatige aspecten en psychologische aspecten (hoe omgaan met schokkende gebeurtenissen?) en anderzijds een informeel gedeelte, waarin men met elkaar een babbel kon slaan en iets drinken. De kans tot individuele begeleiding werd geboden door de dienst slachtofferhulp. Er werd een psychologische debriefing georganiseerd; hierin wordt een reconstructie van de feiten gehouden met de direct betrokkenen. De overgebleven bagage van de slachtoffers werd samengebracht in het provinciehuis waar de betrokkenen ze konden ophalen.

Eén jaar na de gebeurtenis werd dezelfde groep mensen voor een tweede maal uitgenodigd door de gouverneur om het ongeval te herdenken en om hen de kans te geven elkaar terug te zien.

Bron: E. Alleart, *Het PSIP, een 'Blijde Boodschap'?*, 12 januari 2005), www.first-response.be/portal/content/view/100/124/

H. Informatievoorziening

Vuwerkramp Enschede (2000)

In november 2000 informeert de minister van BZK de Tweede Kamer over de voortgang in de afwikkeling van de vuurwerkramp. Hij informeert de Kamer ondermeer over de stand van zaken met betrekking tot het IAC en de informatievoorziening.

'Vanaf 13 mei 2000 tot en met september 2000 zijn aan het IAC een kleine 6000 vragen gesteld. Daarvan hadden er ruim 4900 betrekking op materiële zaken. Het ging hier met name om vragen over inboedel, opstallen, herhuisvesting, autoschade, verzekering, vervoer en onbewoonbaarverklaring. In mindere mate over de (elders in deze brief toegelichte) Regeling Onkosten Buitengewone Omstandigheden, rechtshulp, dubbele lasten, huurgewenning en belasting. De overige bijna 1000 vragen richtten zich op de psychosociale problematiek. Dit aanbod blijft (met uitzondering van een verheving tussen week 28 en 32) ruim onder de vijftig vragen per week. Doorverwijzing naar zorginstellingen vond plaats als uit het gesprek en de overige contacten met het IAC een behoefte bleek. Dit gebeurde met ongeveer 600 personen (...).

De getroffen en, bevolking en media worden als volgt geïnformeerd:

- met de Bewonersbelangenvereniging wordt direct- en indirect periodiek contact onderhouden;
- wekelijks verschijnt er een Nieuwsbrief die aan de getroffen wordt gezonden en breed wordt verspreid, onder andere via internet en huis-aan-huis-bladen;
- de lokale media worden maandelijks over de voortgang in de activiteiten geïnformeerd;
- op Radio FM Enschede wordt wekelijks een radio-interview gehouden, gericht op de zorg voor de getroffen. De burgemeester van Enschede heeft in deze interviewcyclus het spits mogen afbijten;
- belangstellenden worden geïnformeerd in de receptie van het IAC, aan de balie, per telefoon of anderszins als daar behoefte aan bestaat. Aan de integratie van het Call Center in het IAC wordt gewerkt.

De oud-burgemeester van Hengelo is aangezocht om als Ombudsman te fungeren voor klachten over het IAC.'

Bron: *Brief van de minister van BZK aan de Voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van de Tweede Kamer der Staten Generaal*, Voortgangsbericht afwikkeling vuurwerkramp, 16 oktober 2000

Gasramp Gellingen (2004)

Op 24 augustus 2004 is op initiatief van de Minister van Justitie een specifieke cel "Slachtoffers Gellingen" opgericht: Coördinatiecel voor Informatie en Slachtofferonthaal. 'Deze cel zal de slachtoffers en hun families enerzijds, en de gerechtelijke instanties anderzijds, zoals het parket, de onderzoeksrechter, de politiediensten, de Justitiehuisen en verschillende psychosociale diensten, samenbrengen. De cel "Slachtoffers Gellingen" staat steeds ter beschikking om vragen van slachtoffers te beantwoorden. Zij centraliseert alle informatie met betrekking tot de hulpverleningsdiensten ten behoeve van de slachtoffers en inzake de verschillende vzw's en stichting die werden opgericht naar aanleiding van de gasramp. De coördinatiecel werkt bovendien nauw samen met de 27 justitiehuisen in de verschillende gerechtelijke arrondissementen van dit land. Deze beschikken allemaal over een dienst slachtofferonthaal. Het slachtoffer of de verwanten ervan kunnen zich dus wenden tot de dienst slachtofferonthaal van het gerechtelijk arrondissement van hun woonplaats.

Verslag van de eerste twee informatievergaderingen georganiseerd door de cel Slachtoffers Gellingen.

Ontmoetingsvergadering van 4 september 2004 te Ath

De cel heeft de slachtoffers en hun familie samengebracht op de eerste ontmoetingsvergadering die plaats vond op 4 september 2004. Deze vergadering was voornamelijk bedoeld als kennismaking waarbij vooral naar de behoeften, verwachtingen en noden van de slachtoffers werd geluisterd.

Tijdens deze vergadering waren meer dan 200 slachtoffers, familieleden en vertegenwoordigers van de slachtoffers aanwezig. Ze hebben een informatiemap ontvangen.

Er werden diverse punten besproken:

- De middelen die door justitie ter beschikking worden gesteld met betrekking tot dit drama.
- Dat de overheid zich inlaat met de gevolgen van deze gasramp en zoekt naar nieuwe initiatieven om de

schadevergoeding voor slachtoffers te verbeteren.

- De procureur-generaal van Bergen gaf aan dat er verschillende mogelijkheden van schadevergoeding zijn m.b.t. de verzekeraars waartoe zij gehouden zijn om tussen te komen en aan welke zij zich niet kunnen onttrekken. Het betreft wettelijke verplichtingen.
- Hij vermeldde eveneens dat het proces binnen de kortst mogelijk termijn moet plaatsvinden.
- De verhoren van de slachtoffers zijn van start gegaan volgens een bepaald schema en verlopen in hun moedertaal.

Er werden tevens verschillende problemen aangekaart door de aanwezigen vb. inzake de verplaatsingskosten, kosten inzake de kinderopvang, kosten inzake de nazorg, betreffende de verzekering, betreffende juridische aspecten, enz. Er werd meegedeeld dat de coördinatierel de gestelde knelpunten zal inventariseren en zal trachten een antwoord te formuleren op de dagelijkse problemen. Tevens zal men aandacht besteden aan de bezorgdheden en verwachtingen van de slachtoffers en hun familie en deze, met het oog op het verkrijgen van een oplossing, doorsturen naar de bevoegde dienst. Tot slot zijn de contacten met de onderzoeksrechter en de politiediensten van belang om na te gaan of hun onderzoek geen onbekende slachtoffers o.a. inzake materiële en/of psychologische schade aan het licht brengt. Er zullen regelmatig coördinatievergaderingen doorgaan, waarbij de slachtoffers en hun verwanten op de hoogte worden gehouden over de evolutie van het onderzoek en over de toekomstige gerechtelijke procedure.

Ontmoetingsvergadering van 27 november 2004 te Doornik

De cel heeft voor een nieuwe plaats gekozen met name het stadion Luc Varenne te Doornik. Het gaat om een nieuwe manier van reageren van justitie ten aanzien van de slachtoffers. Meer dan 220 personen waren aanwezig. Aan iedere deelnemer werd een informatiemap overhandigd. Er werden diverse punten besproken:

- Voorstelling van de rechterlijke organisatie en informatie over de voortgang van het gerechtelijk onderzoek. Een tijdslijn werd gebruikt om het verloop van het gerechtelijk onderzoek te schetsen.
- De verhoren van 188 personen, burgerlijke partijen van Ghislenghien zijn uitgevoerd. De verhoren van de andere slachtoffers zijn uitgevoerd door speurders van de Federale politie (enkele slachtoffers blijven nog te verhoren voor het einde van het jaar). De verhoren van slachtoffers die enkel materiële schade opliepen zijn van start gegaan. De medische en psychologische expertises zijn aan de gang.
- De verantwoordelijken van de Stichting Gellingen en van de VZW "Solidarité Ghislenghien" hebben hun tussenkomsten uitgelegd.
- De directeur van Assuralia heeft uitgelegd in welk kader de verzekeringen kunnen tussenkomen. In geval van blijvende problemen kan men steeds een beroep doen op de ombudsman.

Er werd een minuut stilte gehouden als erbetoon aan het laatste overleden slachtoffer. Na de voordrachten werd ruimte voorzien voor vragen en antwoorden. De deelnemers hebben verschillende knelpunten aangekaart met betrekking tot de objectieve aansprakelijkheid van verzekeringen inzake extra-judiciaire vergoedingen, inzake de belastingen op de vergoedingen, inzake de solidariteit ten gunste van de Franse slachtoffers, inzake de kosten voor zelfstandigen, inzake kosten met betrekking tot de advocaat, inzake het geheim van het gerechtelijk onderzoek, inzake kosten met betrekking tot plastische chirurgie.

Bron: www.just.fgov.be/ghislenghien/nl/

I. Externe voorlichting

Hotelbrand Switel Antwerpen (1994)

'De slachtoffers willen er niet meer aan herinnerd worden'

Afgelopen oudejaarsavond was het tien jaar geleden dat in Antwerpen de Switel-ramp plaatsvond, de brand in het gelijknamige hotel die vijftien levens kostte en 164 gewonden eiste. Die 'verjaardag' ging in alle stilte voorbij, er was zelfs geen herdenkingsplechtigheid.

'Dat komt omdat de slachtoffers zelf dat niet willen', vertelt Nancy Nuttin, die tien jaar na de feiten slachtoffers opzocht voor VTM's Telefacts. 'De meesten van hen willen rond oudejaar zelfs niet meer in België zijn.'

De ongeveer 450 gasten in hotel Switel in Antwerpen begonnen op 31 december 1994 een klein uur voor middernacht nietsvermoedend aan hun dessert toen twee kerstbomen in brand vlogen omdat er verschillende kaarsen te dicht bij stonden. In de zaal bevonden zich ook met helium gevulde ballonnen die hierdoor onmiddellijk vuur vatten. Door de plotse vuurzee ontstond er paniek onder de genodigden. De balans was zwaar: vijf mensen kwamen ter plaatse om en tien anderen bezweken later aan hun verwondingen. Verder liepen 164 aanwezigen brandwonden op; een deel van hen draagt daar vandaag nog altijd de gevolgen van.

Nancy Nuttin zocht enkele slachtoffers op voor een reportage voor VTM's actuaalmagazine Telefacts. "Het was niet vanzelfsprekend om mensen te vinden die nog over de Switelbrand willen spreken", vertelt ze. "De meeste van hen zijn er eigenlijk zwaar door getraumatiseerd en willen er niet meer aan herinnerd worden." "Een deel van hen kan het zelfs niet opbrengen om tijdens de nieuwjaarsperiode in België te verblijven", zegt Nuttin. "Rita, die gewond raakte en haar vriend verloor in de brand, reist dan bijvoorbeeld naar Spanje. Met de mobilhome want een hotel durft ze na Switel niet meer binnen. Ze heeft zelfs haar slaapkamer laten verbouwen zodat ze in geval van brand kan vluchten. Veel van de overlevenden durven niet naar een café te gaan of zelfs naar een ruimte waarin kaarsen branden. Ze zijn nog steeds heel erg getraumatiseerd."

Een andere reden waarom niet alle betrokkenen over de Switel-brand willen praten is dat een deel van hen nog altijd in een proces verwickeld is met de verzekeringsmaatschappijen die de schadevergoedingen moesten betalen. Die maatschappijen betaalden tot nu toe ongeveer 340 miljoen Belgische frank (bijna 8,5 miljoen euro) uit aan de slachtoffers van de brand. "Maar een twaalfstal dossiers zijn nog steeds niet afgesloten", vertelt Nuttin. "Daar zijn verschillende redenen voor. Sommigen vinden dat ze te weinig geld aangeboden krijgen terwijl de verzekeringsmaatschappijen hun eigen voorstel wel redelijk vinden. Sommigen willen ook de verregaande medische onderzoeken niet ondergaan.

(...) Ondertussen is hotel Switel zelf, dat naast het Antwerpse Centraal station lag, sinds mei 2003 dicht en tegen de vlakte gegaan. Momenteel is men op het Antwerpse Kievitplein druk in de weer met het optrekken van nieuwe gebouwen, onder meer om de werknemers van Alcatel in onder te brengen. De nieuwbouw zou tegen 2006 klaar moeten zijn.'

Bron: *De Morgen*, 3 januari 2005

Cafébrand Volendam (2001)

Reactie gemeente Edam-Volendam op het rapport van de Commissie onderzoek cafébrand Nieuwjaarsnacht 2001

'De bijeenkomst in de Vincentiuskerk vanmorgen, tussen de nabestaanden van overleden kinderen, slachtoffers, familieleden en andere direct betrokkenen, heeft diepe indruk op mij gemaakt. Ik voel mij nauw betrokken bij het leed van de hele Volendamse gemeenschap. Hierbij wit ik persoonlijk mijn bewondering uitspreken voor de vrijwilligers en hulpverleners van het eerste uur. Zij hebben een bepalende rol gespeeld.

Het college van burgemeester en wethouders heeft kennis genomen van de uitgebreide rapportage van de commissie Alders en spreekt haar waardering uit voor het werk van de commissie. De conclusies van de commissie Alders over de toedracht en de afwikkeling van de nieuwjaarsramp op 1 januari 2001 leveren een onthutsend beeld op. Uit het onderzoek is gebleken dat de gemeente haar verantwoordelijkheid op het terrein van vergunningverlening, handhaving en controle van vergunningen niet, of onvoldoende, heeft ingevuld. Wij onderschrijven onverkort de conclusies en aanbevelingen van het rapport. In het raadsvoorstel van 28 juni, gaan wij hier in een uitgebreid plan van aanpak verder op in.

Hoewel de commissie geen schuldige heeft aangewezen, maar zich nadrukkelijk heeft uitgesproken in termen van het niet waarmaken van verantwoordelijkheden, heb ik terecht in onze gemeenschap boosheid bespeurd in de richting van het gemeentebestuur. Ik heb daar meer dan begrip voor en ook een gevoel van schaamte. Schaamte voor een falende overheid.

Ik kan het verleden helaas niet veranderen, maar we kunnen die schaamte wel voorbij. Wij beloven de hele Volendamse bevolking dat wij al dat gene zullen doen dat in ons vermogen ligt om ervoor te zorgen dat het anders en beter zal gaan in de gemeente Edam-Volendam. Waar het om gaat is dat op een zichtbare wijze gewerkt wordt aan het herstel van vertrouwen van de burgers in hun overheid. Wij hebben daar al een aanvang mee gemaakt. Dat betekent dat als er gesproken wordt over gebruiksvergunningen een viertal brandweerofficieren is aangetrokken en geïnstalleerd om er voor te zorgen dat voor 31 december 2002 alle daarvoor in aanmerking komende inrichtingen voorzien zijn van een gebruiksvergunning die aan alle eisen voldoet.

Maar daar hoort meer bij. Daar hoort bij een frequente en intensieve controle en een stevige, consequente handhaving. Het raakt ook nadrukkelijk andere velden van bouw-, milieu- andere regelgeving. Wij gaan werken aan een integrale veiligheidsvergunning. Brandpreventie is slechts een onderdeel van de veiligheidsketen die de brandweer -samen met andere diensten- vorm heeft te geven. De brandweer is de kern van de rampenbestrijdingsorganisatie. In dit verband is een aanzet gegeven tot het inbedden van een professioneel brandweeronderdeel in de gehete gemeentelijke organisatie. De tijd is voorbij dat wij alle taken kunnen blijven opdragen aan vrijwilligers. Daartoe zijn en worden beroepskrachten aangetrokken.

Daarnaast wordt met de hoogste prioriteit vorm en inhoud gegeven aan een eigentijds rampenplan dat aan alle eisen voldoet. Het nieuwe basisrampenplan is klaar en zal zo snel mogelijk ter vaststelling aan de gemeenteraad worden aangeboden. De organisatie van de rampenbestrijding overschrijdt de gemeentegrens. Ook op regionaal niveau zal afstemming hierover plaatsvinden. De gemeente Edam-Volendam zat zich actief opstellen ter bevordering van de regionale samenwerking van rampenbestrijding. Veiligheid wordt prioriteit nummer een in de gemeente Edam-Volendam. Hetgeen zal moeten leiden tot een integraal veiligheidsbeleid in deze gemeente. Al het werk dat een gemeentebestuur heeft te doen, maar dit gemeentebestuur in het bijzonder, kan alleen worden gedaan als het is ingebed in een vernieuwde bestuurscultuur. Dit betekent onder andere dat alle leden van de raad de verplichting hebben eens goed in de spiegel te kijken en zichzelf de vraag te stellen wat zij hebben gedaan of nagelaten om een ramp als deze te voorkomen.

Het raadslid dat dit niet begrijpt, dat wil vasthouden aan de oude stijl en dus niet wil breken met het verleden past niet in een vertegenwoordigend lichaam zoals een gemeenteraad. Ik pleit voor een bestuurlijke revolutie in de gemeente Edam-Volendam. Dat zijn wij verplicht op grond van het feit dat de nazorg aan de slachtoffers en nabestaanden zich als taak van het gemeentebestuur zal uitstrekken over een periode van vijftig of meer jaren.'

Bron: *gemeente Edam-Volendam*, 22 juni 2001

J. Bevolkingsonderzoek en - monitoring

Bijlmerramp Amsterdam (1992)

'Op 4 oktober 1992 stort een Boeing-vrachtvliegtuig van El Al neer in de Bijlmermeer. De ramp kost 39 bewoners het leven. In het jaar daarna blijken bewoners, hulpverleners en omstanders te kampen met lichamelijke gezondheidsklachten. Sommigen leggen een relatie met de Bijlmerramp.

Tussen 1993 en 1997 stellen diverse kamerleden vragen over een mogelijke relatie van de vliegtuiglanding met de gezondheidsklachten. Dit resulteert in 1997 in de toezegging van de minister van VWS dat een onderzoek zal worden gestart.

Op 1 mei 1998 begint het AMC met het inventariserend onderzoek. De eindconclusie luidt: de klachten zijn een normale reactie op een abnormale situatie. Nader lichamelijk onderzoek heeft alleen zin als duidelijk is naar welke aandoeningen gezocht moet worden. Tijdens dit onderzoek besluit de Tweede Kamer in oktober 1998 tot een Parlementaire Enquête. Doel is de waarheid over de vlieg-ramp in de Bijlmermeer vast te stellen en lessen te trekken voor de toekomst. Op 19 januari 1999 zegt de minister van VWS publiekelijk toe dat alle mensen die daar behoefte aan hebben een nader medisch onderzoek kunnen ondergaan.

Begin februari 1999 leiden de openbare verhoren tot onrust onder het personeel van brandweer en politie over de gezondheidsrisico's. De burgemeester van Amsterdam geeft de Arbo-dienst van de gemeente Amsterdam – KLM Arbo Services bv - opdracht voor het ontwikkelen van een medisch adviesprotocol. Op verzoek van de minister van VWS wordt het lichamelijk onderzoek bij vrijwilligers en omwonenden op dezelfde wijze uit te laten voeren. Het uitgangspunt van de aanbeveling van de Parlementaire Enquêtecommissie is: zo snel mogelijk starten met een onderzoek onder de bewoners en hulpverleners door een team van specialisten, waarbij uitgebreid gekeken wordt naar alle gezondheidsklachten die de betrokkenen in relatie brengt met de Bijlmerramp. Het onderzoek moet uitmonden in een behandeladvies aan betrokkenen en hun behandelend huisarts of specialist. Op aandringen van de OR van de brandweer, zegt de gemeente Amsterdam toe ook een wetenschappelijk onderzoek onder het personeel uit te voeren. De minister van VWS sluit zich hierbij aan: ook onder bewoners komt een wetenschappelijk onderzoek.

Het Medisch Onderzoek Vlieg-ramp Bijlmermeer (MOVb) wordt gestart en bestaat uit drie onderdelen: een Individueel Medisch Onderzoek, een Epidemiologisch Onderzoek Hulpverleners en een Epidemiologisch Onderzoek Bewoners. In een later stadium wordt nog het Effectonderzoek aan toegevoegd. (...) De voorbereiding vergt veel tijd. De eerste deelnemer wordt onderzocht op 3 januari 2000.

Het Medisch Onderzoek Vlieg-ramp Bijlmermeer bestaat uit vier deelonderzoeken:

- Individueel Medisch Onderzoek. Dit onderzoek – ook wel kortweg het medisch onderzoek genoemd – geeft alle betrokkenen bij de Bijlmerramp de gelegenheid om hun lichamelijke en geestelijke gezondheid te laten onderzoeken. Enkele weken na het onderzoek volgt de uitslag in een gesprek met de onderzoekend arts. Iedereen krijgt de uitslag ook schriftelijk. Eventueel kunnen artsen de mensen adviseren gebruik te maken van de nazorg. Dit gaat in overleg met de huisarts.
- Het Epidemiologisch Onderzoek. Dit onderzoek – ook wel kortweg het wetenschappelijk onderzoek genoemd – onderzoekt of je kan aantonen dat de gezondheidsklachten van bewoners/hulpverleners op groepsniveau verband houden met de Bijlmerramp.
- Het Effectonderzoek. Leiden de onderzoeken van het MOVb tot geruststelling van de bewoners en hulpverleners? Wat is het effect op zorgen die de betrokkenen hebben over hun gezondheid? Belangrijke vragen over het nut van het MOVb die worden onderzocht met behulp van het zogenoemde Effectonderzoek.
- Kinderonderzoek. Sinds de zomer van 2001 kunnen ook kinderen tussen de 8 en 16 jaar meedoen aan het medisch onderzoek. Deze kinderen waren tijdens de ramp volop in ontwikkeling. Allerlei lichamelijke functies werken heel anders dan bij volwassenen. Het zou dus kunnen dat ze andere klachten hebben. Daarom hebben ze een aparte plek binnen het medisch onderzoek.'

Bron: www.movb.nl, 10 mei 2005

Vuurwerkkramp Enschede (2000)

'Rekening houdend met de ervaring opgedaan tijdens andere rampen zoals bijvoorbeeld de Bijlmerramp, stelt de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het college van Burgemeester en wethouders voor om spoedig een gezondheidsonderzoek op te zetten, waarbij gedurende langere tijd de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de getroffen personen wordt gevolgd. Met het uiteindelijke doel om de zorg voor de getroffen personen optimaal te laten aansluiten bij hun klachten. De gemeente Enschede steunt het voorstel van de minister. Voor de uitvoering van de onderzoeken wordt de tijdelijke projectorganisatie Gezondheidsmonitoring Getroffenen Vuurwerkkramp Enschede (GGVE) opgericht. Het project wordt eind 2005 afgerond.

De Gezondheidsmonitoring bestaat uit twee soorten onderzoek die elkaar aanvullen:

- Onderzoek bij Getroffenen. Met vragenlijsten en in interviews worden de gezondheidsklachten van getroffen bewoners, hulpverleners en passanten onderzocht. Ook wordt gekeken naar de verschillende soorten en de hoeveelheid zorg waarvan deze groepen gebruikmaken;
- Onderzoek bij Zorgverleners. Gegevens uit de registratie van onder andere de huisartsen, arbo-diensten, apotheken en de jeugdgezondheidszorg worden anoniem onderzocht. Getroffenen en niet-getroffenen worden hierbij met elkaar vergeleken. Er wordt gebruik gemaakt van gegevens van één jaar voor de ramp tot op heden. Daarnaast wordt informatie verzameld over getroffen personen die bij de GGZ onder behandeling zijn.

Kort na de ramp is bij ongeveer 4.100 bewoners, passanten en hulpverleners van 18 jaar en ouder een onderzoek uitgevoerd naar de aard en de omvang van mogelijke gezondheidsklachten. De onderzoekers willen hiermee te weten komen hoe mensen lichamelijk en geestelijk gereageerd hebben op de ramp. Dit zogenaamde Gezondheidsonderzoek wordt in een periode van vier jaar maximaal drie maal uitgevoerd om de gevolgen van de ramp voor de gezondheid op de lange termijn te kunnen vaststellen. Ook wordt onderzocht hoeveel mensen van de nazorg gebruikmaken.

Verskillende metingen

Het eerste Gezondheidsonderzoek vond twee tot drie weken na de ramp (13 mei 2000) plaats in mei/juni 2000 op de vliegbasis "Twenthe". De deelnemers hebben een vragenlijst ingevuld en hebben bloed en urine afgeestaan. In het bloed en de urine is onderzocht of de getroffen personen blootgestaan aan schadelijke stoffen. Dit bleek niet het geval te zijn. Het bloed- en urineonderzoek wordt dan ook niet meer herhaald in volgende gezondheidsonderzoeken. De definitieve resultaten van het eerste onderzoek zijn in april 2001 bekend gemaakt.

Het tweede deel van het Gezondheidsonderzoek vond plaats 18 maanden na de ramp, in november/december 2001. Dit vragenlijstsonderzoek werd gehouden onder de deelnemers van het eerste gezondheidsonderzoek en getroffen personen die alsnog wilden deelnemen. Het onderzoek maakt duidelijk hoeveel mensen nog gezondheidsklachten hebben. Door de gegevens met die van het eerste onderzoek te vergelijken, kan worden nagegaan of klachten verdwijnen, aanhouden of misschien erger worden. Hieraan hebben 2900 getroffen personen deelgenomen.

Op deze manier sluit de nazorg aan getroffen personen beter aan bij hun problematiek en behoefte. De resultaten van dit onderzoek zijn in april 2002 bekend gemaakt.

Om het effect van de ramp in de loop van de tijd in kaart te brengen is van januari t/m maart 2004, dus vier jaar na de ramp, het derde Gezondheidsonderzoek gehouden. De ruim 2500 deelnemers hebben uitgebreide vragenlijsten ingevuld. Deze gegevens daaruit zijn vergeleken met die van het eerste en het tweede onderzoek. Hierdoor kon worden vastgesteld hoe het verloop is van de klachten van de mensen over hun lichamelijke en geestelijke gezondheid. De resultaten van dit derde onderzoek zijn in oktober 2004 bekend gemaakt.

Vergelijking met Tilburg

Een belangrijke toevoeging aan het tweede en derde Gezondheidsonderzoek is dat de gezondheid van getroffen personen is vergeleken met mensen die niet getroffen zijn door de vuurwerkkramp. De gezondheid van getroffen bewoners is vergeleken met die van de inwoners van Tilburg. De bevolking van bepaalde wijken van deze stad vertoont veel overeenkomsten met Enschede. Ook de gezondheid van reddingswerkers (brandweer, politie en ambulancemedewerkers) is vergeleken met reddingswerkers die de vuurwerkkramp niet hebben meegemaakt.

Aanvullend Onderzoek

Naast het Gezondheidsonderzoek wordt extra onderzoek gedaan naar speciale groepen en naar speciale klachten. Dit zijn de Dieptestudie, Onderzoek Kinderen & Gezinnen en Onderzoek Allochtonen.'

Bron: www.ggve.nl, 10 mei 2005

Vogelpest epidemie (2003)

'Tijdens de vogelpestepidemie in 2003 is een gezondheidsonderzoek gestart naar de gezondheidsrisico's voor pluimveehouders en voor mensen die rechtstreeks betrokken waren bij de bestrijding van de vogelpestepidemie. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid,

Welzijn en Sport.

Mede op basis van recent onderzoek (...) en de al bestaande financieel-economische druk op de pluimveehouderij in Nederland, kon verondersteld worden dat de vogelpestcrisis, ook los van eventuele gezondheidsklachten ten gevolge van besmetting met het AI-virus, bij de betrokkenen gepaard zou kunnen leiden tot gezondheidsklachten vanwege de stress die met deze crisis gepaard gaat. Aangezien bij de vogelpestcrisis, in tegenstelling tot de MKZ-crisis, ook sprake was van mogelijke gezondheidsrisico's als gevolg van infectie met het AI-virus, was gericht onderzoek naar beide soorten gezondheidseffecten wenselijk.

Naar schatting minimaal duizend mensen zijn tijdens de vogelpest epidemie in 2003 besmet geraakt met het vogelpest virus. Eenderde van de pluimveehouders met een geruimd bedrijf meldde stressreacties, vermoeidheid en depressieve klachten. Er meldden zich 453 personen met gezondheidsklachten, voornamelijk oogvliesontsteking. Antistoffen werden ook aangetroffen bij 59 procent van huisgenoten van bestrijders die een infectie met vogelpestvirus doormaakten. Circa 50 procent van de 500 onderzochte personen die tijdens de epidemie contact hadden met besmet pluimvee had antistoffen tegen vogelpestvirus. Pluimveehouders en bestrijders leefden de preventieve maatregelen slecht na. Het antivirale middel oseltamivir bleek te beschermen tegen besmetting, mond-neus maskers niet. De aandacht voor de begeleiding van pluimveehouders en andere betrokkenen en voor de informatie over en de bejegening tijdens de ruiming hebben behoorlijk gewerkt. Extern ingehuurde dierenartsen ervoeren hun werkzaamheden vaker als emotioneel belastend dan andere betrokken beroepsgroepen. Circa een kwart van de pluimveehouders met geruimde bedrijven heeft zorgen om het voortbestaan van het bedrijf en de sector, 16 procent had behoefte aan aanvullende ondersteuning, hulp of zorg vanwege de vogelpest. Daarvoor benaderden zij de agro-hulpverlening en de huisarts, en minder vaak de geestelijke gezondheidszorg.'

Bronnen: RIVM rapport 630940001/2004 (2004), Instituut voor Psychotrauma, *Vogelpest Epidemie 2003: gevolgen voor de Volksgezondheid*, Bilthoven

K. Uitvaart

Gasramp Gellingen (2004)

'België rouwt om slachtoffers Belgische gasramp

4 augustus 2004

ATH (ANP) - Duizenden mensen zijn woensdag naar het Belgische stadje Ath gekomen om de officiële nationale herdenkingsdienst bij te wonen voor zeven van de achttien slachtoffers van de gasexplosie van vorige week vrijdag. Op treinstations en in bussen en winkels in het hele land werd om elf uur opgeroepen een minuut stilte in acht te nemen.

In brandwondencentra liggen nog 55 mensen die bij de ramp gewond raakten. Twee van hen verkeren in kritieke toestand.

Bij de afscheidsmis in de Saint-Julienkerk waren onder anderen premier Verhofstadt en kroonprins Filip aanwezig. Buiten het godshuis konden duizenden belangstellenden voor wie binnen geen plaats was, de mis volgen op grote schermen. De publieke tv-kanalen zonden de dienst rechtstreeks uit.

Rond half twee 's middags was het openbare deel van de uitvaart afgelopen. In besloten kring werden de lichamen later op de dag ter aarde besteld. De nabestaanden van de elf andere slachtoffers van de ramp gaven de voorkeur aan een volledig besloten herdenking, waarvan er één plaatsvond gelijktijdig met de nationale dienst.

In Ath waren ongeveer 2000 brandweermensen en politieagenten uit het hele land aanwezig om eer te betonen aan hun omgekomen collega's. Elders in het land lieten brandweerlui om elf uur de sirenes loeien.

De herdenkingsplechtigheid was eerder op de ochtend begonnen met een ceremonie bij de brandweerkazerne van Ath. Het korps van dat stadje, dat vlak bij de rampplek Ghislenghien ligt, heeft vijf leden verloren. De vijf omgekomen brandweermannen, een overleden politiemann en een overleden werknemer van het nutsbedrijf (...) kregen bij de kazerne postuum erebekkens uitgereikt.'

Bron: ANP, 'België rouwt om slachtoffers Belgische gasramp, 4 augustus 2004

Dodelijke brand Roermond (2002)

'De uitvaartdienst

Om 10.00 uur (COT: op 20 juli 2002) begon de uitvaartdienst voor de (zes) overleden kinderen. Deze dienst vond plaats in de Heilig Hartkerk die volledig was gevuld met belangstellenden uit Roermond en omgeving maar ook vanuit andere plaatsen in Nederland. De dienst werd geleid door de pastoor die eerder al de herdenkingsdienst in de Thomaskerk had geleid. Tijdens de emotionele dienst voerde ook de burgemeester het woord. Bij de dienst waren ook veel brandweermensen aanwezig. Ook was er familie van vaderskant aanwezig bij de dienst (COT: de vader werd op dat moment verdacht van brandstichting dat de dood van de zes kinderen als gevolg heeft gehad, hiervoor is hij later veroordeeld). Zij kregen van een aanwezig familielid van moederskant de mogelijkheid om vooraan te zitten waar zij plaatsen had vrijgehouden. Dit ging tegen de met het RIAGG gemaakt afspraken in maar leidde niet tot problemen.

Tijdens de dienst werden vijf mensen onwel die vervolgens werden opgevangen in de Wingerd. Na de dienst was er een korte inloop in de Wingerd.

Na afloop van de dienst vertrokken familie en vrienden in een lange stoet rouwwagens naar de begraafplaats voor de ter aarde bestelling van de overledenen. Tijdens de tocht liepen er honderden belangstellenden mee met de stoet.

Media-aandacht voor de begrafenisdienst

De media-aandacht voor de begrafenis was groot. Voor de betrokken instanties en dan met name de afdeling voorlichting van de gemeente was het na het incident in de Thomaskerk na de herdenkingsdienst duidelijk dat er afspraken moesten worden gemaakt met de media omtrent de uitvaartdienst. In de aanloop naar de uitvaartdienst waren er dan ook duidelijke afspraken gemaakt met de media over het mediaoptreden tijdens en na de

begraafenisdienst. Een bij de gemeente bekende fotograaf en een cameraman mochten als enige tijdens de dienst filmen en fotograferen. De gemaakte foto's en beelden werden vervolgens voorgelegd aan de afdeling voorlichting van de gemeente. Tijdens de opnamen was er iemand namens de familie aanwezig bij de cameraman zodat deze zicht had op hetgeen werd gefilmd. De gemaakte beelden en foto's werden vervolgens voor een vaste lage prijs aangeboden aan de verschillende media. De familie had de geselecteerde beelden goedgekeurd.

Opvang na de dienst

In de sporthal was het na de uitvaartdienst rustig. In totaal kwamen er ongeveer 25 mensen met hulpvragen. Er was verder weinig inloop. In de sporthal waren in totaal zes medewerkers van Slachtofferhulp, drie medewerkers van Algemeen Maatschappelijk Werk (AMW), twee medewerkers van het RIAGG en twee wijkagenten aanwezig.'

Bron: M. Van Duin, M. Zannoni (COT) (2003), *Na de brand... Evaluatie van de gebeurtenissen in Roermond op en na 12 juli 2002*, Kluwer, Alphen aan den Rijn

L. Herdenken

Cafébrand Volendam (2001)

Programma stille tocht en herdenking Volendam, 13 januari 2001

16.00 uur: De dorpskern wordt afgesloten voor autoverkeer
19.00 uur: Alle kerkklokken luiden, de stoet vertrekt
20.30 uur: Welkomstwoord door ceremoniemeester
20.31 uur: Minuut stilte
20.32 uur: Toespraak door de burgemeester, gevolgd door zang en toespraken:
 Zang door Volendams kerkkoor
 Toespraak door de minister-president
 Zang door Volendams kinderkoor
 Toespraak door de commissaris van de Koningin
 zang door Volendams Operakoer
 Voordracht door jongeren
 Toespraak door de pastoor
 Gebed
 Zang door Volendamse zanger
21.30 uur: Afsluiting door de ceremoniemeester

Bron: *Noord Hollands Dagblad*, Programma herdenking Volendam, 13 januari 2001

Heizeldrama (1985)

'Monument Heizeldrama onthuld in Brussel

Gepubliceerd op zondag 29 mei 2005
BRUSSEL (ANP) - In Brussel is zondagmiddag een monument onthuld voor de slachtoffers van het zogeheten Heizeldrama. Enkele honderden toeschouwers, voornamelijk Italianen, woonden de plechtigheid bij.

Zondag is het precies twintig jaar geleden dat in het Heizelstadion in de Belgische hoofdstad de ernstigste voetbalrellen uit de geschiedenis plaatsvonden. Vlak voor de Europacupfinale tussen Juventus en Liverpool wisten Engelse voetbalfans in een vak met Italianen te komen. In het gedrang verloren 39 mensen, de meesten Juventus-aanhangers, het leven.

Het omstreden stadion is jaren dicht geweest en daarna grondig verbouwd. Momenteel heet de sportplek het Koning Boudewijnstadion'.

Bron: www.planet.nl

Vuurwerkcramp Enschede (2000)

'Voor het door de vuurwerkcramp getroffen gebied is een plan voor de wederopbouw gemaakt. Op de plek van de vuurwerkexplosie wordt het park Lasonderbleek aangelegd als een ankerplaats voor de herinneringen aan de ramp.

Het idee van een herdenkingspark komt voort uit de 66 suggesties voor een monument ter nagedachtenis aan de slachtoffers en ter herinnering aan de ramp, die de gemeente kort na de vuurwerkcramp ontving. Uit deze inzendingen komen vier denkrichtingen naar voren die nu als leidraad gelden voor de opgave van de Ideeënprijsvraag Monument Vuurwerkcramp Enschede. Volgens de eerste gedachtegang wordt de Lasonderbleek het park waar de vuurwerkcramp op verschillende manieren herdacht kan worden. De tweede gedachte gaat uit naar een omgevingskunstwerk met als mogelijk centraal punt de plek van de explosie. De in de grond gedrukte funderingsplaten zijn de blijvende, zichtbare en tastbare sporen van de explosie. De derde gedachtegang is het bewaren van littekens zoals de kapotte hijskraan en een stuk oude keibestrating langs de kraanbaan als stille getuigen van de geschiedenis

De Ideeënprijsvraag Monument Vuurwerkkramp Enschede is de volgende stap in de richting van een monument ter herinnering aan de vuurwerkkramp en zijn slachtoffers. Deze open, internationale prijsvraag is uitgeschreven door het Comité Monument Vuurwerkkramp namens de gemeente Enschede. De doelstelling van de Ideeënprijsvraag Monument Enschede is om zinvolle antwoorden te genereren op de algemene vraag hoe gestalte te geven aan de nagedachtenis van de slachtoffers, de herinnering aan en herdenking van de vuurwerkkramp van 13 mei 2000 in Enschede. In engere zin is het doel van de prijsvraag om vijf inzendingen aan de gemeente Enschede voor te dragen om verder uit te werken.

De Ideeënprijsvraag Monument Vuurwerkkramp Enschede heeft 302 inzendingen opgeleverd. Een onafhankelijke jury van betrokkenen en deskundigen onder voorzitterschap van prof. dr. Anne van der Meiden (emeritus hoogleraar Communicatiewetenschappen/theoloog uit Nijverdal) heeft op 3 oktober 2003 de tien beste inzendingen genomineerd.

Begin november 2003 heeft de gemeente Enschede op advies van de jury en na een openbaar debat, besloten welke vijf van de genomineerden tien plannen in de gelegenheid worden gesteld om hun idee verder uit te werken. De resultaten hiervan zijn op 15 maart 2004 ingeleverd en op 23 maart voorgelegd aan een onafhankelijke beoordelingscommissie. Tot haar grote voldoening heeft de commissie geconstateerd dat alle vijf ideeën in de uitwerking aan kwaliteit hebben gewonnen. De hoge eisen die aan de meervoudige opdracht zijn gesteld in de zin van toetsbaarheid en maakbaarheid, hebben er kennelijk toe geleid dat de ontwerpers hun ideeën hebben aangescherpt. De bij de jurering van de prijsvraag uitgesproken verwachting dat de vijf ideeën de beste perspectieven bieden voor een monument om de vuurwerkkramp te herdenken zijn meer dan bewaarheid. De waardering voor de vijf plannen blijft onverminderd hoog. Op 22 april 2004 zal Roelof Bleker, wethouder Wonen, Leefomgeving en Grondzaken, tijdens de officiële opening van de tentoonstelling '5 plannen Monument Vuurwerkkramp' de aanbeveling van de beoordelingscommissie bekendmaken.

Vanaf 23 april tot en met 14 juni 2004 zijn de vijf uitgewerkte plannen te bezichtigen in en rondom het informatiecentrum Roombeek.'

Bron: www.monumentvuurwerkkramp.nl/, 13 mei 2005

Verkeersramp E17 Nazareth (1996)

Een jaar na de verkeersramp bij Nazareth stuurde de toenmalige Gouverneur, de heer Balthazar, de volgende brief aan de direct betrokkenen:

'Mevrouw
Mijnheer

Op donderdag 27 februari 1997 zal het een jaar geleden zijn dat één van de zwaarste verkeersongevallen gebeurde op de E17 te Nazareth. Voor velen onder U zullen de gevolgen van deze tragische gebeurtenis en de herinnering eraan zeker nog niet uitgewist zijn. Ook de hulpdiensten en de verantwoordelijken voor de rampenplanning hebben uit dit verkeersongeval vele lessen getrokken. Hoewel het onderzoek nog niet volledig is afgerond, kan nu reeds gesteld worden dat onaangepaste snelheid één van de doorslaggevende oorzaken van het ongeval was.

Uit eerbetoon aan alle slachtoffers op de weg en in het bijzonder aan hen die op 27 februari 1996 betrokken waren bij het ongeval op de E17 te Nazareth, heb ik beslist die dag uit te roepen tot "Verkeersveilige dag in Oost-Vlaanderen". Het thema zal zijn : de beteugeling van overdreven en onaangepaste snelheid op de weg. Alle korpsen die betrokken zijn bij de verkeersveiligheid op de weg zullen hun medewerking verlenen en ook de pers zal hieraan de nodige aandacht besteden.

Door verschillende betrokkenen bij het ongeval en door nabestaanden van slachtoffers werd mij de vraag gesteld om dit jaar een speciale herdenking te houden. Na rijp beraad heb ik besloten op deze vraag in te gaan en een eenmalig eerbetoon voor alle slachtoffers van het wegverkeer in Oost-Vlaanderen te organiseren. Gelet op de aard van het ongeval op de E17, gaat deze bescheiden plechtigheid door op 27 februari 1997 in de onmiddellijke nabijheid van de ramplaats op de E17 en bied ik alle betrokkenen bij dit ongeval de mogelijkheid om ter plaatse aanwezig te zijn.

Het programma voor donderdag 27 februari 1997 omvat :

- van 09.00 uur tot 09.30 uur : ontvangst in het Cultureel Centrum te 9810 Nazareth, Dorp 1 (...).
- om 09.45 uur : verplaatsing met autobus naar de plaats van de ramp. Individuele verplaatsingen

- zijn uitgesloten, omwille van de veiligheid.
- om 10.15 uur : korte plechtigheid en neerleggen van bloemen op het terrein naast de autostrade waar de coördinatie van de rampenbestrijding gebeurde.
 - om 10.30 uur : terugkeer naar het Cultureel Centrum te Nazareth, waar U tot 12.00 uur gelegenheid tot napraten zal krijgen.

(...).'

Bron: *Brief Gouverneur aan de direct betrokkenen bij de verkeersramp bij Nazareth over de herdenking een jaar na de ramp, 1997*

M. (Evaluatie)onderzoek en leren

Gasramp Gellingen (2004)

'De ramp in Gellingen heeft op dramatische wijze aangetoond hoe gevaarlijk en tegelijk ook hoe levensbelangrijk het werk is van onze brandweer en civiele bescherming. Na de hervorming van de politiediensten, die de laatste jaren zeer veel energie heeft opgeslorpt, is de tijd aangekomen om de structuren en de regelgeving daar waar nodig aan te passen aan de noden en behoeften van de 21ste eeuw. Zo wordt de analyse van alle mogelijke risico's op het vlak van civiele veiligheid op ons grondgebied versneld uitgevoerd. De resultaten worden verwacht in het najaar 2005.

Binnen eenzelfde tijdsspanne wordt een Commissie opgericht, belast met de begeleiding van de risicoanalyse en met het uitwerken van voorstellen met betrekking tot de organisatie van de brandweer en de Civiele Bescherming, het statuut en de opleiding van het personeel van de brandweer en het investeringsbeleid.

De regering wil echter de resultaten van de risicoanalyse niet afwachten en nu al een reeks concrete maatregelen uitwerken die op korte termijn een aantal acute noden en behoeften aanpakken, met bijzondere aandacht voor opleiding van de brandweer en voor de aankoop van brandweermateriaal. De bestaffing van de inspectiediensten van de brandweer wordt gevoelig uitgebreid. Er wordt een begin gemaakt met de oprichting van een expertisecentrum die de hulpverlening kan bijstaan bij complexe interventies. De onschatbare rol van de vrijwillige brandweerlieden voor onze samenleving kan ook na de ramp te Gellingen, niet sterk genoeg benadrukt worden. De regering zal dan ook een morele schadevergoeding uitbetalen aan de nabestaanden van de brandweermannen en politiemannen die hun leven lieten bij het uitoefenen van hun opdracht.

Het drama heeft aangetoond dat de sociale bescherming van de vrijwillige brandweerlieden te wensen overlaat. De Regering wil deze sociale bescherming verbeteren door een onderzoek naar o.a. een wettelijk stelsel op het vlak van arbeidsongeval en beroepsziekte en het sociaal en fiscaal statuut.'

Bron: *Federale beleidsverklaring*, p. 31, 2005

Overzicht van onderzoeken inzake de Herculesramp (Datum, Titel, Auteur) (1996)

1.	Augustus 1998, Vliegtuigramp Eindhoven 15 juli 1996, KM Koninklijke Marechaussee
2.	September 1996, Verslag van een onderzoek naar de gang van zaken rond het ongeval met de Belgische C-130 op 15-7-96 Commodore, W. Glaser
3.	September 1996, Rapport inzake het evaluatieonderzoek m.b.t. de opvang en nazorg m.b.t. de relaties van de slachtoffers, Koninklijke Luchtmacht
4.	Oktober 1996, Rapportage inzake het luchtvaartongeval op de Vliegbasis Eindhoven, d.d. 15 juli 1996, waarbij betrokken een Lockheed C-130 Hercules, registratienummer CH-06, van de Belgische Luchtmacht, Commissie van Onderzoek van de Belgische en Nederlandse Luchtmacht
5.	Oktober 1996, Vliegtuigongeval Vliegbasis Eindhoven 15 juli 1996, onderzoek naar de alarmering en de hulpverlening door zowel civiele als militaire instanties; melding en alarmering, brandbestrijding en redding, geneeskundige hulpverlening op de plaats van het ongeval Inspectie Brandweezorg en Rampenbestrijding met een bijdrage van de Inspectie voor de Gezondheidszorg en de Inspectie Militaire Gezondheidszorg
6.	Oktober 1996, Vliegtuigongeval vliegbasis Eindhoven 15 juli 1996, voorlopige evaluatieve rapportage inzake het optreden van de civiele autoriteiten en de civiele hulpverlening, Gemeente Eindhoven
7.	November 1996, Concept Evaluatie-rapportage Hercules-ramp, inzet RIT van de Nederlands Politie, Rampen Identificatie Team Rapport
8.	December 1996, De Hercules-ramp 15 juli 1996, individuen, organisaties en systemen, Crisis Onderzoek Team (COT)
9.	Februari 1997, Rapport van ongeval inzake het luchtvaartongeval op de Vliegbasis Eindhoven, d.d. 15 juli 1996, waarbij betrokken een Lockheed C-130 Hercules, registratienummer CH-06, van de Belgische Luchtmacht, Koninklijke Luchtmacht
10.	Maart 1997 EINDRAPPORT 01-97, ongeval C-130H Hercules, reg.nr.: CH-06 van de Belgische Luchtmacht 15 juli 1996 op Vliegbasis Eindhoven, Raad van advies inzake luchtvaartongevallen bij defensie
11.	Maart 1997, Medische hulpverlening onder vuur, Hercules-vliegtuigongeval Eindhoven 15 juli 1996, Inspectie voor de Gezondheidszorg en Inspectie Militaire Gezondheidszorg
12.	April 1997, Vliegtuigongeval vliegbasis Eindhoven 15 juli 1996 Eindrapport, onderzoek naar de alarmering en de hulpverlening door zowel civiele als militaire instanties; preparatie, leidingen coördinatie, vervolg ongevalbestrijding, opvang van en informatie aan verwanten van slachtoffers, voorlichting, nazorg, Inspectie Brandweezorg en Rampenbestrijding

13.	April 1997, Vliegtuigongeval op vliegbasis Eindhoven 15 juli 1996, voorlopige evaluatieve rapportage inzake het optreden van de civiele autoriteiten en de civiele hulpverlening Deel II, Gemeente Eindhoven Rapport Hillen
14.	Mei 1997, Voorbereiding op vliegtuigongevallen op Luchtvaartterreinen, een rondje langs de velden Nederlands Instituut voor Brandweer en Rampenbestrijding en Bockholts Bureau voor Beleidsontwikkeling, in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken
15.	November 1997, Openbaar rapport, inzake een verzoekschrift van de heer en mevrouw V. te 's-Hertogenbosch met een klacht over gedragingen van medewerkers en onderdelen van de Defensie-organisatie, De nationale ombudsman
16.	December 1997, Leidraad vliegtuigongevallenbestrijding op luchtvaartterreinen, Ministerie van Binnenlandse Zaken
17.	Mei 1998, Big Picture Decision Making, een procesbenadering ter verklaring van het beslissen en handelen van vliegers en bemanningsleden in de militaire luchtvaart bij een emergency', research paper P.C. Boer
18.	Oktober 1999, De Hercules-ramp, Aanvullend rapport van dr.M. J. van Duin (COT) bij het COT-rapport individuen, organisaties en systemen in opdracht van de advocaten van de verdediging Van der Meijden en Reitsma 19 9910
19.	Oktober 1999, Beschikking op het beklag van A.E. Kempen en de stichting, Gerechtshof te Arnhem
20.	Oktober 1999, Rapport van professor dr. J. de Boer in opdracht van de advocaten van de verdediging Van der Meijden en Reitsma
21.	Oktober 1999, Rapport van professor dr. F.A. de Wolff in opdracht van de advocaten van de verdediging Van der Meijden en Reitsma
22.	November 1999, Mission Impossible, rapportage van onderzoek ter evaluatie van de brandbestrijding tijdens de Herculesramp op 15 juli 1996, Rapport van drs. F. W. J. Vos in opdracht van de advocaten van de verdediging Van der Meijden en Reitsma
23.	Januari 2000, Rapport van C. A. J. Louis in opdracht van de Stichting Herculesramp 1996
24.	Juni 2000, Vliegcrash Eindhoven; Rapport van de werkgroep Herculesramp, Commissie Hillen
25.	Januari 2002, Pleitnotities inzake (A.G.W.Zwartkruis/OM) en (W.J.Kappert/OM) Mr.H.J.M.G.M. van der Meijden en mr. M.H.M. Boekhorst
26.	Evaluatie rapport crash Hercules, 15 juli 1996, On Scene Commander brandweer vliegbasis Eindhoven
27.	December 2002, Raad voor de Transport Veiligheid, Hercules Ramp Eindhoven (15 juli 1996), Beantwoording vragen van de Tweede Kamer
Bron: Raad voor de Transport Veiligheid (2002), Hercules Ramp Eindhoven (15 juli 1996), Beantwoording vragen van de Tweede Kamer, Den Haag, Bijlage E	

N. Strafrechtelijk onderzoek

Gasramp Gellingen (2004)

'Tijdens de tweede ontmoetingsvergadering van 27 november 2004 te Doornik zijn ondermeer de volgende zaken aan de orde gekomen:

- Voorstelling van de rechterlijke organisatie en informatie over de voortgang van het gerechtelijk onderzoek. Een tijdslijn werd gebruikt om het verloop van het gerechtelijk onderzoek te schetsen;
- De verhoren van 188 personen, burgerlijke partijen van Ghislenghien zijn uitgevoerd. De verhoren van de andere slachtoffers zijn uitgevoerd door speurders van de Federale politie (enkele slachtoffers blijven nog te verhoren voor het einde van het jaar). De verhoren van slachtoffers die enkel materiële schade opliepen zijn van start gegaan. De medische en psychologische expertises zijn aan de gang.'

Bron: www.just.fgov.be/ghislenghien/nl/

Ingestorte steiger Amercentrale (2003)

'Het strafrechtelijk onderzoek is daags na het instorten van de steiger gestart. Dit onderzoek betreft primair een samenwerking tussen politie, Arbeidsinspectie en Openbaar Ministerie. Met het beëindigen van de rampstatus komt de coördinatie in handen van de officier van Justitie. De plaats delict – de ketel – wordt afgesloten en de toegang tot deze locatie wordt bewaakt. In de ketel moet met grote precisie worden gewerkt aan het verzamelen van onderzoeksmateriaal. Hier ligt een belangrijke taak voor de Arbeidsinspectie. Een dergelijk onderzoek betekent dat de bedrijfsvoering van Essent wordt verstoord. Iedere dag dat de ketel niet kan worden gebruikt betekent een hoge kostenpost voor het bedrijf en voor derden die diensten leveren of afnemen. De ketel is tot 2 februari 2004 afgesloten geweest. Na het vrijgeven van de 'plaats delict duurt het nog enige tijd voordat de schade is hersteld, het onderhoudswerk is afgemaakt en de ketel weer in gebruik kan worden genomen.

Een belangrijk onderdeel van het strafrechtelijk onderzoek betreft het onderzoek van de lichamen en het informeren van de verwanten van de slachtoffers. Familieleden wachten op de sectierapporten en de exacte doodsoorzaak. Ook willen de verwanten worden geïnformeerd over het verloop van het onderzoek: wat is er precies gebeurd? Hoe kon dit gebeuren?

De eerste fase van het strafrechtelijk onderzoek is op 2 februari 2004 afgerond. De slachtoffers en nabestaanden zijn uitgenodigd voor een voorlichtend onderhoud over het verdere verloop. Na afronding van het onderzoek zullen de verwanten door of namens de Officier van Justitie in kennis worden gesteld van de conclusies van het onderzoek.'

Bron: COT, *Ongeval met ingestorte steiger Amercentrale 28 september 2003: evaluatie van de rampenbestrijding*, p. 89

Vuurwerkramp Enschede (2000)

'Het strafrechtelijk onderzoek (...) (bestaat) uit vier delen. Een technisch onderzoek waarbij de gebeurtenissen op het bedrijfsterrein en in de naaste omgeving worden gereconstrueerd, een tactisch onderzoek, gericht op de directe oorzaak van de ramp, een bestuurlijk/milieu onderzoek, dat zich richt op de verlening en het toezicht op de naleving van de vergunningsvoorwaarden en tot slot een financieel-economisch onderzoek, gericht op het reconstrueren van de goederenstroom binnen SE Fireworks vanaf 1 januari 1998 tot het moment van de ramp. Inzake het strafrechtelijk onderzoek zijn de volgende bijzonderheden te vermelden.

- Technisch deelproject. Inmiddels is een groot aantal onderzoeken in binnen- en buitenland verricht. Een aantal onderzoeken loopt nog. Met name het op correcte wijze simuleren van werkelijke situaties bij te voeren experimenten is een tijdrovende en arbeidsintensieve aangelegenheid. De onderzoeken tot nu toe hebben wel duidelijke aanwijzingen opgeleverd dat meerdere soorten vuurwerk in het assortiment van SE Fireworks niet correct waren geëtiketteerd. Dit is aanleiding geweest om gemeenten en brandweerkorpsen in het land in te lichten over de risico's bij andere opslagplaatsen van dergelijk groot vuurwerk en om nader onderzoek te doen naar de labelling van vuurwerk.
- Tactisch deelproject. Directeuren en werknemers van SE Fireworks zijn diverse malen gehoord, daarnaast is ook sinds de vorige voortgangsrapportage nog een groot aantal buurtbewoners en hulpverleners benaderd

en verhoord. Meer dan vijftienhonderd gewonden zijn telefonisch benaderd. Een klein aantal van hen is als getuige gehoord.

- Bestuurlijk/milieu deelproject. Dit deelproject richt zich op drie onderwerpen:
 1. Inventariseren en beoordelen van het vuurwerk en andere materialen die bij Fireworks waren opgeslagen.
 2. Het in beeld brengen van de bouwkundige staat en positionering van de relevante locaties op de inrichting.
 3. Het in beeld brengen van de rol en positie van de advisering inzake vergunningverlening en handhaving ten aanzien van de vergunningen.In dit deelproject zijn inmiddels een aantal gemeente-ambtenaren, wethouders en de burgemeester van de gemeente Enschede gehoord, alsmede medewerkers van het Bureau Adviseur Milieuvergunningen van het ministerie van Defensie.
- Financieel/economisch deelproject. Een groot aantal zakelijke contacten van SE Fireworks is inmiddels in kaart gebracht. Met name het inwinnen van inlichtingen in het buitenland is tijdrovend. Het is bepaald niet zeker of alle in het buitenland opgevraagde inlichtingen ook gegeven zullen worden (...).

Momenteel zijn zo'n 2000 personen als getuige gehoord. Het aantal personen waarmee op enigerlei wijze contact is geweest (bijvoorbeeld gewonden) is uiteraard veel groter. Thans participeren 53 mensen in het onderzoeksteam. Dit aantal wordt uitgebreid als het onderzoek daartoe aanleiding geeft (...).

Bron: *Brief van de minister van BZK aan de Voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van de Tweede Kamer der Staten Generaal, Voortgangsbericht afwikkeling vuurwerkcramp, 16 oktober 2000*

O. Verantwoording afleggen

Bijlmerramp Amsterdam (1992)

Enkele conclusies van de parlementaire enquetecommissie vliegkamp Bijlmermeer:

'Met betrekking tot informatie van het kabinet aan de Tweede Kamer

- De Commissie vindt het aantal momenten waarop vanuit het kabinet naar de Tweede Kamer sprake is van onduidelijke, onvolledige, ontijdige of onjuiste informatie, te groot.
- In een aantal gevallen betreft het cruciale punten die onrust en bezorgdheid in de samenleving veroorzaken.
- In een aantal gevallen heeft het directe betrekking op de gezondheid van betrokkenen.
- De Tweede Kamer heeft haar controlerende taak, door het grote aantal momenten waarop sprake is van inadequate informatie, niet altijd goed kunnen doen.

Met betrekking tot de rol van de Tweede Kamer

- De Commissie ziet dat de agendering van de vliegkamp zeer sterk wordt bepaald door berichtgeving in de media en door contacten met betrokkenen. Hierdoor is geen structuur in de aanpak van de Tweede Kamer.
- De woordvoerders hebben zich intensief ingespannen om voldoende informatie te verkrijgen.
- Verschil van mening over inhoudelijke zaken is normaal in de Tweede Kamer en verbonden met politiek. Naar het oordeel van de Commissie zou dit echter niet mogen leiden tot de situatie dat een onderwerp niet goed wordt behandeld, zoals bij de vliegkamp het geval is.
- De Commissie is verder van oordeel dat de haperende agendering van de vliegkamp voor een deel te wijten is aan de werkwijze van de Tweede Kamer. Dit komt omdat het onderwerp blijft hangen in de vaste commissie van Verkeer en Waterstaat en het niet gebruikelijk is passende werkvormen hiervoor te initiëren. Tevens is te weinig samengewerkt tussen vaste kamercommissies.
- Het feit dat er onduidelijkheid is over de coördinatie in het kabinet ligt deels aan de Tweede Kamer, omdat woordvoerders niet consistent zijn in het betrekken van bewindslieden bij dit onderwerp.'

Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, 26 241, nrs. 8–9, *enquête vliegkamp Bijlmermeer, Eindrapport*, p. 392

Vuurwerkramp in Enschede (2000)

De wethouder Ruimtelijke ordening en Milieu in de gemeente Enschede legde de volgende verklaring af bij de aanvang van het debat in de gemeenteraad over het rapport van de commissie Oosting.

'Toen wij vorig jaar de commissie Oosting installeerden was het duidelijk dat wij meteen na uitkomst van het rapport verantwoording af zouden leggen. Dat is dan ook wat ik hier nu doe. Dat doe ik hier in het openbaar tegenover de bevolking die mij gekozen heeft en in het bijzonder tegenover de getroffen van de ramp. En dat wil ik speciaal doen in deze raad, want dat is in de lokale democratie het hoogste orgaan en daar hoort de openbare discussie plaats te vinden.

Ik sta hier dus om verantwoording af te leggen en niet om uw vertrouwen te vragen. En die verantwoording zal ik als wethouder aan u afleggen en u kunt mij vandaag als wethouder hierop aanspreken.

Na de vergadering treed ik af. Ik hecht eraan om u te vertellen dat ik dit al op 2 maart aan mijn fractie en het afdelingsbestuur heb meegedeeld. Als raadslid en als wethouder heb ik altijd als doel gehad dat Enschede een stad moet zijn waar je goed en veilig kunt wonen en regels consequent worden gehandhaafd. Dat doel heb ik niet bereikt.

Daarom zal ik mijn functie als wethouder en ook het lidmaatschap van de raad aan het einde van deze vergadering neerleggen. Tijdens deze vergadering leg ik verantwoording af en daarna neem ik mijn verantwoording.'

Bron: *Twentsche Courant Tubantia*, Verklaring van Els Koopmans bij haar aftreden als wethouder en raadslid, 20 maart 2001

P. Grensoverschrijdende samenwerking

Gasramp Gellingen (2004)

'Enschede biedt België hulp aan na gasramp

De gemeente Enschede biedt de Belgisch autoriteiten haar diensten aan bij de nazorg en verwerking van de gasramp in Ghislenghien. De enorme gasexplosie van afgelopen vrijdag heeft veel overeenkomsten met de vuurwerkramp in Enschede op 13 mei 2000.

"Wij hebben door de ramp veel ervaring opgedaan met nazorg aan slachtoffers en nabestaanden en het verwerken van traumatische ervaringen", vertelde de Enschedese wethouder A. LeLoux zondag. Het college van burgemeester en wethouders zal waarschijnlijk dinsdag het hulpaanbod overbrengen aan de Belgische autoriteiten.

Kennis

"We hebben al vrij kort na de vuurwerkramp in Enschede binnen het college afgesproken onze ervaringen beschikbaar te stellen bij grote rampen in binnen- en buitenland. Ook onze kennis op het gebied van rampenbestrijding willen we graag delen met anderen." Door de vuurwerkramp in Enschede kwamen 22 mensen om het leven, honderden mensen raakten gewond en een hele woonwijk werd weggevaagd (...).

Bron: Nu.nl, 1 augustus 2004

Cafébrand Volendam (2001)

'Laatste slachtoffer ramp Volendam uit ziekenhuis

Een half jaar na de ramp in het Nederlandse Volendam heeft het laatste slachtoffer dat nog in België werd verzorgd in het militair hospitaal van Neder-over-Heembeek verlaten. (COT: Hij) is naar Nederland overgebracht. Hij lag bijna zeven maanden in het militair hospitaal en onderging er liefst 25 operaties. Wekenlang werd hij in een kunstmatige coma gehouden omdat de pijn anders ondraaglijk zou zijn. "Hij wordt nu verder verzorgd in een Nederlands ziekenhuis. (Hij) was er zeer slecht aan toe. De kans dat hij het zou halen was zeer miniem. Zijn lichaam was voor 80 procent verbrand. Maar vooral zijn longen waren er erg aan toe. Je mag het gerust een klein wonder noemen dat hij de ramp overleefde. "Er wacht hem nog een erg lange weg", luidt het in het militair hospitaal.

Rustiger

Voor (zijn) ouders breekt in ieder geval een iets rustigere tijd aan. "We reden bijna zeven maanden lang praktisch dagelijks van Volendam naar Brussel en terug. Af en toe bleven we logeren. Maar het is ons geen enkele keer te veel geweest. Het zal nog lang duren voordat (hij) beter wordt, maar hij leeft. Kennissen hebben hun zoon of dochter verloren in de brand, wij hebben iets meer geluk gehad. De artsen hebben gezegd dat we op een genezingsproces van twee jaar moeten rekenen. Hij zal ook lange tijd een drukmasker moeten dragen en speciale verbanden om de getransplanteerde huid te beschermen en nog verscheidene operaties moeten ondergaan. In de zon lopen is de eerste jaren taboe. Doordat zijn schedel verbrand was, bestaat de kans dat zijn hoofdharen niet opnieuw groeien. Vraag is hoe hij met die fysieke en psychische littekens zal omgaan. Maar hij is jong en sterk", aldus vader (...). Hij heeft niets dan lof voor het medisch team dat zijn zoon verzorgde in Neder-over-Heembeek. "Op ieder moment waren ze er voor ons. De bezoeken zijn er in het belang van de patiënten kort. Maar als we niet tijdig hier geraakten, werd zonder probleem een uitzondering gemaakt. In Nederland zou dit niet kunnen. Wij zijn die mensen eeuwig dankbaar", aldus (de vader).

Factuur

De ziekenhuisfactuur loopt intussen behoorlijk op. Een dag op intensieve verzorging in het brandwondencentrum kost al gauw 50.000 frank. (Hij) lag er ongeveer een half jaar. Daarbij komen de ingrepen, de anesthesie, op maat gemaakte drukkleedij en noem maar op. Volgens dokter Huijsman-Rubingh van het Nederlands ministerie van Volksgezondheid is een regeling getroffen, zodat de families van slachtoffers geen frank uit eigen zak moeten betalen.'

Bron: *Gazet van Antwerpen*, 26 juli 2001

Verkeersongeval Destelbergen (2003)

Grensoverschrijdende Samenwerking begint vorm te krijgen
België, dinsdag 8 april 2003.

Om 11:19 uur kwam er een melding binnen bij de 100-centrale van Oost-Vlaanderen (Gent) betreffende een ongeval ter hoogte van het *klaverblad* met de kruising E17/R4 te Destelbergen, waarbij een vracht-wagen ingereden was op een stilstaande autobus met daarin 22 Nederlanders. *Daarbij* zouden 6 gewonden en 3 *geklemden* zijn. Op basis van die informatie heeft de Belgische alarmcentrale onmiddellijk een *stand-by* van het Medisch Interventieplan *afgekondigd* en de *brandweer*, een Medisch Urgentie Geneeskundig (MUG) en 2 ambulance terplaatse gestuurd.

In eerste instantie werden er 13 personen afgevoerd naar de 4 Gentse ziekenhuizen en zijn de overige 10 personen opgevangen door de gemeente Destelbergen, alwaar onmid-dellijk door de burgemeester van Destelbergen de noodzakelijke maatre-gelen zijn genomen opdat deze personen adequaat opgevangen kon-den worden. Ook is er een informatie-centrum opgezet. Na verloop van tijd bleek echter dat er nog 4 personen waren met klachten, die eveneens naar het ziekenhuis gebracht zijn voor onderzoek.

Ook het psychosociaal rampenplan werd opgestart, om ervoor te zorgen dat ook deze nood gelenigd kon worden. De Nederlanders die gerepatrieerd konden worden, werden tegen de avond opgehaald door een bus, onder politie-begeleiding.

Omdat de mensen in de bus afkomstig waren uit de regio Breda is er vanuit België contact opgenomen met de Regionaal Geneeskundig Functionaris (RGF) van de regio West-Brabant, in Nederland. Hij is door de Psychosociaal Manager van Oost-Vlaanderen op de hoogte gesteld van de aard en omvang van het busongeluk. De RGF heeft op basis van de beschik-bare informatie contact gehad met de Nederlandse SOS- Hulpdienst van de verzekeraars, die inmiddels een arts en 2 verpleegkundige ter plaatse hadden gestuurd om de situatie aldaar te beoor-delen en ter voorbereiding van de repatriëring van de gewonden. Vervolgens heeft hij, na consultatie van de GGZ regio Breda, de Burgemeester van Breda geïnformeerd over de aankomst van de bus met niet gewonden en geregeld dat er, in overleg met ingezetenen van de bus, hulpverle-ning in de opvanglocatie te Breda ter plaatse was.

Deze vlotte communicatie tussen België en Nederland heeft er toe geleid dat de niet gewonden in Breda opgevangen werden door familieleden en de dienst-doende OvDG van de GHOR West-Brabant, zodat nog even stilgestaan kon worden bij het incident en ervaringen konden worden gedeeld. Rond 22.00 uur zijn de mensen naar huis gekeerd.

Achteraf kunnen we spreken van een leerzame gebeurtenis waarbij de contacten tussen België en Nederland uitermate vlot verliepen. We kunnen concluderen dat de Grensover-schrijdende Samenwerking vorm begint te krijgen maar waarbij natuurlijk nog de nodige puntjes op de i gezet moeten worden, waar de GHOR West-Brabant aan zal bijdragen.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Wendy van de Lande, Medewerker (0165-586457).

Bron: *Nieuwsbrief GHOR Wet-Brabant*, april 2003

Bijlage 2 Enkele referenties per thema

Selectie van referenties: instanties, publicaties en internetsites
A. Coördinatie en organisatie
Commissie onderzoek Bijlmerramp, <i>Enquête vliegcrash Bijlmermeer, Eindrapport</i> , Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, 26 241, nrs. 8–9,
COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, <i>Ongeval met ingestorte steiger Amercentrale 28 september 2003: evaluatie van de rampenbestrijding</i> , Den Haag
B. Schade en financiële voorzieningen
Commissie Tegemoetkomingen bij Rampen en Calamiteiten (2004), <i>Solidariteit met beleid. Aanbevelingen over financiële tegemoetkomingen bij rampen en calamiteiten</i> , Den Haag, www.ctrc.nl
Assuralia, artikelen Premium: algemene zaken, <i>Ghislenghien : BA lost niet alles op (maart 2005)</i> , www.assuralia.nl
Belgische Brandwondenstichting, <i>Schadevergoeding voor slachtoffers bij gasramp te Gellingen – Ghislenghien – 30.07.2004 Enkele praktische tips inzake verzekeringen</i>
Stichting Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam, <i>Jaarverslag 2004</i> , Volendam
Commissie financiële afwikkeling nieuwjaarsbrand Volendam, Advies ondersteuning en financiële tegemoetkoming slachtoffers nieuwjaarsbrand Volendam, Beknopte versie, juni 2002
Verbond van Verzekeraars, <i>Draaiboek bij rampen</i> , Den Haag, 2002
First Respons, Rampenplanning, Wetgeving: schade, www.first-response.be/portal/content/section/18/137/
Assuralia, artikelen Premium: brand, <i>Noodprocedure bij brand en ontploffing (april 2004)</i> , www.assuralia.nl
Hulpfonds gedupeerden Bijlmerramp, brief minister over instellen van het hulpfonds, Tweede Kamer, vergaderjaar 1999–2000, 26 241, nr. 34
C. (Her)huisvesting, herstel en wederopbouw
<i>Twentsche Courant Tubantia</i> , dossier Wederopbouw vuurwerkramp Enschede, www.tctubantia.nl/krant/tc/ramp/wederopbouw.html
Verzamelde herinneringen aan door vuurwerkramp getroffen wijk, www.droombeek.nl
Informatie over de wederopbouw van de door de vuurwerkramp getroffen wijk, www.roombeek.nl
D. Milieu
RIVM Milieu Ongevallen Dienst (MOD), overzicht organisatie en rapporten, www.rivm.nl/ongevallen/beheersen/milieuongevallendienst.jsp
E. Belangenvereniging en zelforganisatie slachtoffers
belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkramp Enschede (BSVE), www.slachtoffersnieuwjaarsbrand.nl
Belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkramp Enschede (BSVE), www.slachtoffersvuurwerkramp.nl/
Ondernemersvereniging Gedupeerde Ondernemers Vuurwerkramp Enschede, www.ogove.nl
Stichting Veteranenziekte, www.legionellaziekte.nl/
Stichting Herculesramp 1996, www.beeldnet.nl/herculesramp/index.htm
Belangenvereniging Slachtoffers Nieuwjaarsbrand Volendam
Website jongeren volendam, www.jongeren.volendam.nl
Belangenorganisatie voor slachtoffers, nabestaanden, hulpverleners en omwonenden Bijlmerramp, www.het-klankbord.vuurwerk.nl/klankbrd.htm
Ervaringen slachtofferkoppel 10 jaar na Faro ramp, C. Ten Hove (2002), <i>Faro: de ramp na de ramp</i> , Reed business information, http://home.hetnet.nl/~c.tenhove/index.html
F. Geneeskundige opvang en verzorging
Belgische BrandwondenStichting , Gasramp Gellingen, Persconferentie, 19 juli 2005, www.brandwonden.be/index.php/Persconferentie_07-2005/nl/highlight=gellingen/sres
Belgische BrandwondenStichting, dossier Gasramp gellingen, www.brandwonden.be/index.php/Ghislenghien/nl/highlight=gasramp/sres
Geneeskundige hulpverlening bij rampen en zware ongevallen (GHOR, GHOR Zeeland, www.ghorzeeland.nl/
Nederlands Brandwonden Stichting, Forum: archief, Categorie: Rampen (Enschede, Volendam, etc.), www.brandwonden.nl/forum/forum.php?cid=4
Studiedag 'Van eerste zorg tot en met nazorg, psychosociale opvang van brandwondenpatiënten en hun familie getroffen door een rampsituatie', Oost-Vlaanderen 3 juni 2005
G. Psychosociale opvang en verzorging
Instituut voor Psychotrauma, www.ivp.nl
P.G van der Velden, Eland, J. en R. Kleber (2002), <i>Handboek voor opvang na rampen en calamiteiten</i> , IVP, Thema Rode Kruis, persberichten over interventies na rampen, www.redcross.be/nl/druk/druk512.htm
Stichting Impact Landelijk Kenniscentrum Psychosociale Zorg Na Rampen, www.impact-kenniscentrum.nl

Stichting Impact Landelijk Kenniscentrum Psychosociale Zorg Na Rampen, Kennisbank, http://kennisbank.impact-kenniscentrum.nl/kennisbank_nl.php
Firefighter & Medical Emergency Stress Teams, www.fist.be
FOD Volksgezondheid (2001), <i>Psycho-Social Support in Situations of Mass Emergency: A European polis paper concerning different aspect of psycho-social support for people involved in major accident and disasters</i> , Brussel
Veteranen instituut, www.veteraneninstituut.nl
C.J. Ijzermans, A. J. E. Dirkzwager, E. Breuning, <i>Long-term health consequences of disaster: a bibliography</i> , NIVEL, 2005
Zie verder het werk van onder meer professor B.P.R. Gersons, Hoogleraar Psychiatrie bij het Academisch Medisch Centrum (AMC), Universiteit van Amsterdam gespecialiseerd in psychosociale hulpverlening na rampen
Studiedag 'Van eerste zorg tot en met nazorg bij grensoverschrijdende incidenten, de nood aan informatie en communicatie in de psychosociale hulpverlening', Oost-Vlaanderen 24 november 2003
H. Informatievoorziening
Coördinatief voor Informatie en Slachtofferonthaal gasramp Gellingen, www.just.fgov.be/ghislenghien/nl/
Centrum voor Reïntegratie en Nazorg (CRN) Het Anker, Nieuwjaarbrand Volendam, www.crnhetanker.nl
Overzicht bewonersbrieven vuurwerkramp Enschede (tot en met nummer 6, 2001), www.enschede.nl/ACTUEEL/bewonersinformatie.htm
Overzicht nieuwsbrieven BSVE, www.slachtoffersvuurwerkramp.nl/site/docs/nieuwsbrief.html
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, <i>Handboek voorbereiding Rampenbestrijding, rampenbestrijdingsprocessen (inclusief nazorg) en de organisatie van de nazorg</i> , www.minbzk.nl/wwwhandboekrampenbestrijdingnl/inhoud_handboek/operationele#b3
Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), <i>Handreiking opzet informatie- en adviescentrum (IAC) na rampen</i> , www.slagenvoorveiligheid.nl/documenten/iac%20-bin.pdf
I. Externe voorlichting
Verscheidene evaluaties van rampen met aandacht voor de nafase zoals: COT (2004), <i>Ongeval met ingestorte steiger Amercentrale 28 september 2003: evaluatie van de rampenbestrijding</i> en COT (2003), <i>Na de brand... Evaluatie van de gebeurtenissen in Roermond op en na 12 juli 2002</i> , Kluwer, Alphen aan den Rijn
J. Gezondheidsonderzoek en – monitoring
Centrum voor Gezondheids- onderzoek bij Rampen, www.rivm.nl/cgor/
Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg, onderzoeksprogramma Monitoring gezondheidseffecten van rampen, www.nivel.nl/oc2/page.asp?PageID=241
Medisch Onderzoek Vliegcramp Bijlmermeer (MOVb), www.movb.nl
Gezondheidsmonitoring Getroffenen Vuurwerkramp Enschede , www.ggve.nl
K. Uitvaart
M. Van Duin, M. Zannoni (COT) (2003), <i>Na de brand... Evaluatie van de gebeurtenissen in Roermond op en na 12 juli 2002</i> , Kluwer, Alphen aan den Rijn
Nederlandse Vereniging voor Brandweezorg en rampenbestrijding (NVBR), <i>Begravenissen met korpseer</i> , www.nvbr.nl/cms/show/id=449149
NVBR, Folder Begravenis Bijstandsteam Nederland, www.nvbr.nl/cms/show/id=463882
L. Herdenken
Monument voor de vuurwerkramp in Enschede, www.monumentvuurwerkramp.nl
Stichting Nabestaanden Slachtoffers Tenerife, informatie over herdenkingen Tenerife ramp. www.herdenking-tenerife.org/index.php
Stichting Impact (2001), Geestelijke verzorging na rampen, Amsterdam, www.impact-kenniscentrum.nl/download/geestelijke_verzorging.PDF
Kerk in Actie, ds. O.S. Ruff (2002), <i>De rol van de kerk bij een ramp</i> , Utrecht
Post, P., Nugteren, A. en Zondag, H. (2002), <i>Rituelen Na Rampen, verkenning van een opkomend repertoire</i> , Gooi & Sticht, Kampen
M. (Evaluatie)onderzoek en leren
COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (COT), overzicht selectie publicaties, www.cot.nl/KREM/vervolgpaginas/publicaties.htm
Nederlands Instituut voor Brandweezorg en Rampenbestrijding (NIBRA), www.nibra.nl
Onderzoeksraad voor de Veiligheid, www.onderzoeksraad.nl
N. Juridische aspecten
Nieuwssite voor de advocatuur, dossier Enschede, www.advocatie.nl/Advocatuur/Megazaken/Enschede.shtml
Tweentsche Courant Tubantia, dossier Vuurwerkramp Enschede, De schuldvraag, www.tctubantia.nl/krant/tc/ramp/index2.html
Nieuwssite voor de advocatuur, dossier cafébrand Volendam, www.advocatie.nl/Advocatuur/megazaken/Brand_hemeltje.shtml

O. Verantwoording afleggen
E.R. Muller, <i>Terrorisme en politieke verantwoordelijkheid</i> , Arnhem 1994
Gemeenteraadsverslagen Enschede en Volendam na de ramp
P. Grensoverschrijdende samenwerking
Het Centrum voor Euregionale en Lokale Studies (CELS) en het Maastrichts Europees Instituut voor rechtswetenschappelijk en Transnationaal Onderzoek (METRO) (2002), <i>Bijeenbrengen, verbinden en wakker houden. Het functioneren van de bestuurlijke samenwerkingsverbanden over de Nederlandse grens</i> , Maastricht, www.minbzk.nl/internationale_zaken/grensoverschrijdende/publicaties/bijeenbrengen
Studiedag 'Van eerste zorg tot en met nazorg bij grensoverschrijdende incidenten, de nood aan informatie en communicatie in de psychosociale hulpverlening', Oost-Vlaanderen 24 november 2003